

S A D R Ź A J

Tjedan knjige mediteranske tematike 2002.		
IVO BREŠAN	Duh Mediterana.....	1
Prijevod		
MACIEJ WOJTYSZKO	Bulgakov (preveo P. Mioč).....	7
Poezija		
HRVOJE ČULIĆ	Onoj koja me vidi	53
STIJEPO MIJOVIĆ KOČAN	Četiri istočnokonavoske	59
PETAR OPAČIĆ	U doba carstva padale su glave	63
Proza		
MARIN DOMITROVIĆ	Pabbađda — bijeg (I. dio).....	83
ANTUN PAVEŠKOVIĆ	Ispovijed bez odrješenja	106
Eseji, studije, rasprave		
IVO PETRINOVIĆ	Dalmacija povijesna regija	112
DEAN SLAVIĆ	Prostor, likovi i zbivanja u prvim četirima romanima J. K. Rowling	115
RADOVAN IVANČEVIĆ	Ceterum censeo capellam esse reparandam ..	128
IVO ŠPRLJAN	Povratak šibenskom teatru	131
IRENA PLETENECKA	Tvorba suvremenog ekonomskog nazivlja... ..	134
Prikazi, osvrti		
LUJO MARGETIĆ	Doprinosi Antuna Cvitanića hrvatskoj znanosti i kulturi	141
DUNJA FALIŠEVAC	Davor Dukić: <i>Poetike hrvatske epike 18. stoljeća</i>	147
JOSIP LISAC	Trideseto godišće <i>Čakavske riči</i>	151
ZDRAVKA JELASKA	Lovorka Čoralić: <i>Hrvati u procesima mletačke inkvizicije</i>	153
DRAGO ŠIMUNDŽA	Poezija Drage Štambuka	156
SANJIN SOREL	Sonja Manojlović: <i>Vješturkov tanac</i>	159
In memoriam		
SLAVKO ŠIMUNDIĆ	U znak zahvalnosti akademiku Ivi Petrinoviću	161
NENAD CAMBI	Ivo Petrinović (1929-2003): In memoriam ..	163
DRAGO ŠIMUNDŽA	Tihi rekvijem i oproštajna riječ	166

Uređuju

JOSIP BELAMARIĆ, HRVOJE ČULIĆ, IGOR FISKOVIĆ,
BRATISLAV LUČIN, PETAR OPAČIĆ, MIRKO PRELAS

Izdavač: Književni krug Split — Uredništvo i uprava: Ispod ure 3/I, 21000 Split — p. p. 567 — Telefoni: 361-081, 344-711, 360-102 — Internet stranica: www.knjizevni-krug.hr — E-mail: knjizevni-krug-split@st.htnet.hr — Odgovorni urednik: Petar Opačić — Uredništvo prima ponedjeljkom i četvrtkom od 9 do 11 sati — Godišnja pretplata 80 kn (za ustanove 160 kn), za inozemstvo \$ 50, odnosno odgovarajuća protuvrijednost u drugoj valuti — Cijena pojedinačnom broju 11, dvobroju 22, trobroju 33 kn. U cijenu je uračunat PDV — Žiro račun kod Zagrebačke banke 2360000-1101462559 — Devizni račun kod Splitske banke d.d. Split 20004971 — Rukopisi se ne vraćaju — Dizajn: Neven Šegvić (1953) — Redizajn: Boris Ljubičić (1993) — Računalni slog: Književni krug Split — Tisak: Tiskara »Dalmacija-papir« Split

DUH MEDITERANA* (RELIGIJSKO-FILOZOFSKI ASPEKT)

Ivo Brešan

Da bi se moglo govoriti o duhu Mediterana (ne mediteranskom duhu, jer to asocira na nešto posve drugo), njegovim religijskim i filozofskim osobitostima, nužno bi bilo najprije odrediti granice regije koja se pod tim pojmom podrazumijeva. Što je to Mediteran? Spadaju li tu sve zemlje koje imaju izlaz na Sredozemno more? Ako spadaju, onda bi predmet našeg razmatranja trebao biti i islam, arapska i židovska kultura. Uzmemo li pak da je to samo priobalni pojas, naći ćemo se pred još većim nedoumicama. Francuska je, primjerice, mediteranska zemlja, ali možemo li ovom temom obuhvatiti i Pariz, ili se moramo držati samo Provanse? Isto je i sa Španjolskom: Barcelona bi tu spadala, a Madrid, koji je daleko od mora, ne, premda je on dao golemi doprinos onome o čemu će ovdje biti riječi. Kod nas pak imamo obratnu pojavu: Dubrovnik je po svemu mediteranski grad, ali već 20 km od njega u unutrašnjost, Trebinje pripada posve drugom svijetu. Stoga nam preostaje uzeti Mediteran samo u smislu juga Europe, bez nekih točnih razgraničenja, s posebnim naglaskom na Apeninski poluotok i Grčku, jer tu je zapaljena ona duhovna baklja iz koje je poslije nastao veličanstveni plamen europske kulture. Baš kao što se danas na tom istom prostoru doslovce pali olimpijska baklja, da bi se nosila tamo gdje se imaju održati Olimpijske igre.

Ako bismo htjeli u najkraćim crtama dati osnovna obilježja po kojima se razlikuju europski Sjever i Jug u svim područjima duhovnog života, prvenstveno u religiji i filozofiji, onda bi se to moglo svesti na sljedeće: za Sjever je karakteristična težnja k **iracionalnom, transcendentnom, apstraktnom, metafizičkom**, dok je Jug skloniji **iskustvenom i realnom**. Nije slučajno da je, primjerice, kolijevka apstraktnog slikarstva upravo Sjever i da ono nikada na Jugu nije pustilo dublje korijenje. Priroda je tu isuviše bogata raznolikim oblicima i presnažno plijeni oko svojom živopisnošću, da bi davala kakav poticaj za potpuno napuštanje svake figurativnosti.

* (Uvodno predavanje održano na manifestaciji *Tjedan knjige mediteranske tematike* u Splitu, 16. rujna 2002. godine.)

Pođimo od religije! Govoreći o antičkoj Grčkoj, jednom je Friedrich Schiller rekao: *Kad su bogovi bili ljudski, i ljudi su bili božanski!* Ne treba mnogo razmišljati pa da se shvati kako ta dosjetka izražava samo oduševljenje duhovnim dometima toga razdoblja, a sadrži zapravo tipičnu romantičarsku predrasudu. Ništa ljudi tada nisu bili božanskiji negoli smo mi danas, samo su imali potrebu bogove približiti sebi, shvatiti ih “na svoju sliku i priliku”, sa svim vrlinama i manama koje nosi u sebi i ljudski rod. Doduše, oni su besmrtni, moćniji od ljudi, upravljaju prirodnim pojavama i imaju brojna nadnaravna svojstva, ali su isto tako sebeljubivi, tašti, skloni prijevari, pristrani i nepravedni. Sudeći po Homeru, Trojanski rat je i njih podijelio, pa su jedni na ahejskoj, a drugi na trojanskoj strani, pomažući svatko svojim štitičenicima, tako da se sukob na zemlji odražava i na Olimpu, gdje se ne vodi oružjem, nego spletkama. Ali bogovi nisu svemoćni poput onog jednog u monoteističkim religijama, židovstvu, kršćanstvu i islamu. Iznad njih je, jednako kao i iznad ljudi, Sudbina (ΑΝΑΓΚΗ) na koju oni ne mogu utjecati.

I Sjever je imao svoj politeizam, ali on je samo naoko nalik ovom mediteranskom. Valhala jest nekakav pandan Olimpu, a Odin, Freja, Fafner, Thor, Valkire olimpskim bogovima ili polubogovima, ali to je svijet koji je i po legendama starih Germana bio nešto što je prethodilo pojavi čovjeka i dodirivao se jedino s Dobom heroja. Ako je vjerovati pričama, koje su Wagneru poslužile kao podloga za njegove opere u *Prstenu Nibelunga*, bogovi su i ustuknuli pred početkom povijesti i doživjeli svoj *Sumrak*. Ne znamo jesu li se stari Vikinzi ili Germani obraćali Odinu u nevolji, ali jedno je sigurno: ovo vjerovanje nikada nije zaživjelo kao institucija s hramovima, ritualima i svećenstvom. Grčki politeizam je, naprotiv, postao službena državna religija, koja se poslije proširila i na Rim, a ni kršćanstvo ga nije uspjelo sasvim iskorijeniti. Kršćanski Bog je ljudima bio isuviše apstraktan, nedokučiv i dalek da bi ih mogao u svemu razumjeti, pa je Crkva nebo naselila svecima koji nisu baš isto što i antički bogovi, ali su podosta slični njima po svom utjecaju na život ljudi i ovlastima koje imaju u pojedinim područjima. A brojčano ih čak i nadmašuju. Evo samo manjeg dijela te nebeske družine:

ANTUN PADOVANSKI — zagovornik izgubljenih stvari
 APOLONIJA — zaštitnica zubara
 BARBARA — zaštitnica topništva, vatrogasaca i rudara
 BLAŽ — zaštitnik divljih životinja
 CECILIJA — zaštitnica glazbe i glazbenika
 EUSTAHIJE — zaštitnik lovaca
 FABIJAN — zaštitnik lončara i ljevača kositra
 FLORIJAN — zaštitnik pivara, dimnjačara i vatrogasaca
 ILIJA — zaštitnik od groma
 IVAN KRSTITELJ — zaštitnik pjevača i pjevačkih zborova
 JURAJ — zaštitnik konja, pastira i ratara
 NIKOLA — zaštitnik mornara i putnika
 ROKO — zaštitnik od kuge i patron iscjelitelja
 VINKO PAULINSKI — zaštitnik nahočadi i galijota

Sjever takav odnos ne pozna. Protestantizam je potpuno raskinuo s kultovima svetaca, pa je pod njegovim utjecajem i katolicizam postao u tome znatno suzdržaniji; barem ih ne gaji u tom broju i s tim intenzitetom kao na Jugu, niti se ljudi odnose prema njima s toliko žara, premda ni tamo Crkva službeno ne poriče svetost onima koji su kanonizirani. Jedine iznimke, u povodu čijeg se dana priređuju brojni obredi i svetkovine, to su nacionalni patroni kao, primjerice, sv. Patrick kod Iraca.

Ova diskrepancija nadrealnog i realnog između Sjevera i Juga jednako dolazi do izražaja i u filozofiji. Najbolje je možemo pratiti na dvama osnovnim filozofskim smjerovima, metafizičkom i materijalističkom, koji imaju svoju južnjačku i sjevernjačku varijantu. Već kod začetnika metafizike, Aristotela, može se uočiti da je on, kao južnjak, najmanje metafizičan; zapravo bi ga logičnije bilo uzimati kao **realista**. U prvom redu sam pojam metafizike kod njega znači nešto posve drugo negoli se obično pod njim misli (učenici su taj naziv uporabili za njegovo djelo koje po vremenskom slijedu dolazi iza *Fizike*, pa sama riječ i znači doslovce to — poslije fizike). Ali ono osnovno, bitak, nepokretni pokretač, odnosno čista forma ili čista ideja, što će poslije postati poticajnim agensom svih metafizičkih sustava, kod Aristotela nipošto nije nešto transcendentno i nadiskustveno, što postoji izvan dosega naše spoznaje; on do toga dolazi isključivo iskustveno-logičkim spekulacijama. Ako postoji kretanje, sudi Aristotel, mora postojati i pokretač. A da bi se kretanje moglo odrediti kao kretanje, nužno je da pokretač bude nepokretan. Isto tako, po Aristotelu, i forma u stvarnosti neprekidno svladava materiju, prelazeći iz potencijalnog stanja u aktualno (neobrađeni kamen — kamena prizma — hram), pa se mora nužno pretpostaviti i cilj toga razvoja — čista forma ili čista ideja. Ali Aristotel izričito naglašava da je takva čista forma, odnosno čista ideja, obična apstrakcija koja nema svoj aktualitet, jednako kao ni čista materija.

Zahvaljujući Tomi Akvinskom, koji je Aristotela prilagodio kršćanstvu, nepokretni pokretač ili čista forma (ideja) postaju Bog i dobivaju svoj transcendentni realitet. Ali i Toma je južnjak, pa je usvajajući Aristotelovu argumentaciju Boga učinio iskustveno dokazivim (pet dokaza njegova postojanja), bez obzira na to što ga je smjestio “s onu stranu”. Sjevernjačka skolastika je pak Boga posve mistificirala i prebacila ga izvan kruga spoznatljivosti. O tome najbolje svjedoči definicija koju je za Njega dao Scotus Eriugena: *Bog je ništa, ali ne u smislu ničega, nego u smislu nečega što je veće od bilo kojeg nešto, pa je po tome ništa*.

Ovakav sličan odnos kasniji će metafizički sustavi Sjevera, nastavljajući Aristotelovu, a dijelom i skolastičku liniju, zadržati u svojim shvaćanjima bitka. Supstancija je kod Descartesa i Spinoze *ono što postoji tako da za njegovo postojanje nije potrebno ništa drugo*, dakle nešto što je izvan kauzalne povezanosti koja vlada iskustvenom stvarnošću. To isto je i Leibnitzova Monada, i Kantova nespoznatljiva Stvar po sebi, i Fichteov transcendentni Ja i, napokon, Hegelov Apsolut. Na neki način sve su to filozofski pandani skolastičkom Bogu, a svako od ovih učenja svojevrсна je teologija.

Ovu istu razliku Sjevera i Juga možemo pratiti i na materijalističkim sustavima. U antičkih predsokratovskih mislilaca bitak se shvaćao kao posve konkretna pojava: voda, vatra ili zrak, a ponekad i kao sva četiri praelementa. Demokrit i njegovi sljedbenici logički

su zaključili da se stvari mogu dijeliti, zahvaljujući praznom prostoru u njima, ali i da to dijeljenje ne može ići u beskonačnost. Tako su došli do nedjeljivih čestica — atoma (prema *a temno* — ne režem), a onda i do shvaćanja da ovaj svijet nije ništa drugo nego **atomi i prazan prostor**. Sjevernjački materijalizam (uključujući i marksizam) i ovdje je, kao i u metafizici, otišao u iracionalno, uzimajući kao osnovu svega **materiju uopće**, koja je, eo ipso, izvan dosega našeg iskustva. Jer, materija po sebi, neovisno o njezinim pojedinačnim pojavnostima, nešto je apstraktno, kako je to i Aristotel uočio, i nema svoga aktualiteta. Upravo u toj točki se sjevernjački materijalistički sustavi dodiruju s metafizičkim. Njihov pojam materije ne razlikuje se u osnovi od Descartesove Supstancije ili Hegelova Apsoluta.

Neki antički mislioci su po svojoj težnji da se transcendentno učini dostupnim spoznaji, a božansko približi ljudskom ostali izraziti Mediteranci, pa tako nisu imali većeg utjecaja na duh Sjevera. Tu u prvom redu treba ubrojiti Platona. Njegove ideje, koje su paradigme za sve pojedinačno u stvarnom svijetu, nisu nešto nedokučivo. One postoje, istina, samo u sferi mišljenja, ali kako su nepromjenjive, vječne i savršene, Platon ih shvaća kao jedinu istinsku stvarnost, za razliku od ove materijalne, koja je samo njihova sjena i nesavršeni odraz. Pojedinačan konj, primjerice, manje je, po Platonu, stvaran od ideje konja. On je promjenjiv i prolazan, rađa se i umire i nema toga živućeg primjerka kojemu se ne može naći barem neki nedostatak. Ali konj kao ideja ili vrsta, tzv. konjstvo, nešto je što ne nastaje niti nestaje s pojedinačnim konjima, što se neprekidno održava kroz vrijeme i ima savršena svojstva. To ne postoji u obliku ni jednog konkretnog konja, nego samo u mislima; konj kao opći pojam ili kao vrsta. Tako je Platon samo filozofska varijanta grčkog politeizma, bez obzira na to što bogovi nisu bili ljudi u savršenom izdanju, kao što su ideje savršeni obrasci pojedinačnih stvari.

Renesansna misao, kao izrazito mediteranska, imala je još više potrebu božansko spustiti na zemlju i približiti ljudima. To u prvom redu dolazi do izražaja u panteizmu Giordana Bruna, po kome je Bog nazočan u svim stvarima kao Svjetska duša. On prožima sve i pokretač je svih mijena. *Natura est Deus in rebus*, kaže Bruno. Zanimljivo je napomenuti da je Bruno držao predavanja na svim velikim sveučilištima Sjevera i posvuda bio dočekivan s najvećim uvažavanjem i slavljen, ali kad je došao u Italiju, dočekala ga je lomača. Zašto? Sigurno ne zato što je Sjever bio tolerantniji i demokratičniji, nego zato što tamo nitko nije vidio mogućnost da takav svjetonazor uhvati dublji korijen. U tom pogledu Brunov panteizam je na Jugu bio i te kako opasniji. Slično Brunu, Niccolo Machiavelli je spustio na zemlju Boga u smislu moralnog zakona, potpuno relativizirajući njegove zapovijedi i podređujući ih ciljevima politike. Vladao, po njemu, mora biti u prvom redu lav i lisica; dakle snaga i lukavstvo imaju prednost pred svim drugim osobinama. Etičkim vrijednostima i moralu, pa čak i pobožnosti, drži Machiavelli, dobar vladar treba pribjeći samo onda kad to doprinosi njegovu uspješnom vođenju države.

Za brojne teorije 20. stoljeća općenito se drži da im je kolijevka jedino na Sjeveru. Tu u prvom redu mislimo na egzistencijalističko shvaćanje da je čovjek bačen u svijet, gdje se kao osoba rastvara, depersonalizira, otuđuje od vlastite biti i drugog čovjeka (Sartre), zatim filozofiju apsurdna (Camus), brojna književna djela, kao antedrame Becketta

i Ionescoa, potom Kafku, antiromane Alain Robbes Grilleta i dr., u kojima se dovodi u pitanje mogućnost slobode, komunikacije s drugima, smisao postojanja, pa čak i samo postojanje. Međutim, sve je to imalo svoju anticipaciju davno prije na Mediteranu. Sofist Gorgija, primjerice, postavio je i branio tri maksime:

1. Ničega nema
2. Ako čega i ima, ne može se spoznati
3. Ako se što može i spoznati, ne može se drugima reći.

Skeptična škola sa svojim začetnikom Pironom zastupa tezu da se ni o čemu ništa sigurno ne može znati ni reći, ni na temelju osjetilne niti na temelju intelektualne spoznaje, pa je tako svako sigurno tvrđenje o nečemu da je ovakvo ili onakvo u stvari dogmatizam. Zato je jedini ispravan stav, drži Piron, suzdržavanje od suđenja. Ali dok sjevernjačke teorije ove vrste imaju u sebi nešto mračno, apokaliptično, zastrašujuće i nagovješuju sveopću kataklizmu, antičke ne upućuju čovječanstvu nikakvu prijetnju pa čak ni opomenu. Njima je, kao uostalom i umovanjima svih drugih antičkih mudraca, jedini cilj postići **duševni mir** ili **ataraksiju**. Od južnjaka 20. stoljeća možda je najbliži ovim sjevernjačkim poimanjima Luigi Pirandello svojim dovođenjem u pitanje ljudske osobnosti i postavljanjem nerazrješive zagonetke: jesmo li mi to što mislimo o sebi ili to što drugi misle o nama, ili je možda svačija osobnost samo obična fikcija? Ali ni kod Pirandella to nema neke katastrofične konotacije, već on ovakvo stanje stvari uzima više kao neizbježan sastavni dio ljudskog postojanja, kojemu prilazi čak i sa stanovitom primjesom humora.

Moglo bi se ovaj odnos Sjevera i Juga razmatrati još na bezbroj drugih slučajeva. Heideggerovo shvaćanje bitka kao povijesti, primjerice, a čovjeka kao "ono tu bitka", koji je u povijesti **sada i ovdje**, pri čemu je svaka metafizika zapravo nihilizam, odlazak u ništa, ima svog dalekog preteču u još jednom sofistu, Protagori, i njegovoj rečenici *Čovjek je mjerilo svih stvari, postojećih da jesu, a nepostojećih da nisu*. Hegelova dijalektika, koja je izrasla u čitav splet trijada (teza — antiteza — sinteza) već je u Antici imala začetak kod Heraklita u njegovu **Panta rhei** (Sve teče). Ali dok su na Sjeveru ovakva shvaćanja postala razrađenim znanstvenim sustavima, u čije se kanone često trpalo i ono što u njih ne spada, samo zato da bi se zadovoljilo osnovno načelo, na Jugu ona nisu pretendirala biti nešto više od jednostavne životne mudrosti.

U književnosti se razlike o kojima ovdje govorimo osjećaju još i više, posebno u epici, stihovanoj i proznoj. Dok se sjevernjački epovi (Kalevala, Niebelunzi, Milton) više bave mitologijom i nadljudskim bićima ili herojima, pri čemu se sve svodi na borbu dobra i zla, južnjački, premda i sami puni mitoloških aktera, od svega prave grotesku, pri čemu se i dobro i zlo uzimaju kao sastavni dio ljudske prirode, koji je jednako nazočan i na onoj "pozitivnoj" i na onoj "negativnoj" strani (Homer, Ariosto, Tasso, Cervantes). Ali to je već zasebna tema, koja bi zahtijevala podužu znanstvenu raspravu.

U naše je vrijeme teško govoriti o duhu Mediterana, jer se sjevernjačke i južnjačke kulture sve više prožimaju i isprepliću, pa na Sjeveru nastaju djela izrazito mediteranskog ugođaja, a na Jugu takva koja pokazuju sklonost iracionalnom i metafizičkom. A da ne

govorimo da u cijelu Europu, pa tako i na Mediteran, pomalo počinju prodirati i elementi kultura s drugih kontinenata. Primjerice, danas se posvuda po svijetu širi utjecaj indijske i kineske filozofije, pa čak i religije; već i kod nas, u dalmatinskim gradovima, možemo naići na sljedbenike kultova Sai Babe ili Hare Krišna. Iz godine u godinu postajemo jedna golema zajednica planetarnih razmjera, u kojoj sve što se dogodi na jednom mjestu ima svog većeg ili manjeg odraza u ostalim njezinim dijelovima. Stoga i ova razmatranja treba uzeti s rezervom; više kao traženje povijesnih razlika u duhovnim stremljenjima dviju regija, negoli kao isticanje nečeg aktualnog, što bi razdvajalo i činilo međusobno tuđim pojedine europske kulturne sredine.

BULGAKOV

*Maciej Wojtyczko**

O s o b e:

HELENA SERGEJEVNA BULGAKOVA – Bulgakovljeva supruga

OLGA SERGEJEVNA BOKŠANJSKA – Helenina sestra

PAVLE PETROVIČ BERKOV – glumac

NIKOLAJ HRISTOFOROVIČ ŠIVAROV – časnik, istražitelj

VASILIJ IVANOVIČ KAČALOV – najveći sovjetski glumac

NIKOLAJ ROBERTOVIČ ERDMAN – dramatičar, satirik

MIHAIL AFANASEVIČ BULGAKOV

OLGA KNIPPER ČEHOVA – glumica, udovica Antona Čehova

ČORTOV – djelatnik NKVD-a

PRAVDIN – djelatnik NKVD-a

JERMOLAJ – pipničar u MHAT (kratica za Moskovskij Hudožestvenyj Akademičeski Teatr; op. prev.)

ANUŠKA – čistačica u kazalištu

te: Gavrilovičeva supruga, Muškarac s cvijećem, članovi MHAT-a

* Čitaj: Maćej Vojtiško

AUTOR O DRAMI »BULGAKOV«

Ovo djelo sadrži brojne povijesne činjenice uzete iz knjige Vitalija Šentalinskog »Tajne Lubjanke, dio II.« Odnose se one, među ostalim, na sudbinu Nikolaja Erdmana, njegova (nešto kasnija) uključivanja u ansamble pjesama i plesova NKVD, na pismo Staljinu, koje je u njegovu obranu napisao Mihail Afanasevič Bulgakov (1938. godine), na popis osoba koje bi došle na pogreb autoru »Samoubojice«, te zabrane prebivanja na području većih gradova u SSSR-u.

Iz tog samog vrela potječe također i informacija o Bulgakovljevoj mistifikaciji koja se odnosi na djelo »Blin« i o »Ričardu I«. – možda planiranom djelu.

Jedina je izmišljena osoba Pavle Petrovič Berkov, premda je poznato kako je Bulgakov imao nekoliko takvih znanaca koji su ga posjećivali u njegovu domu i čija bi imena bilo moguće navesti.

Ostale osobe, uključujući pukovnika Nikolaja Hristoforoviča Šivarova, časnike Pravdina i Čortova (!),* baruna Steigera, imaju svoje stvarne prototipove, a gore spomenuti uistinu su se u NKVD-u bavili osobama Bulgakova i Erdmana.

Vasilij Kačalov bio je jedan od potpisnika pisma osobnom Staljinovom tajniku Poskribiševu u svezi sa smrtno bolesnim Bulgakovom.

Iz drugih vrela poznato je da je »Višnjik« zimi 1941. godine bio na repertoaru kazališta MHAT i da je Kačalov igrao Gajeva.

Olga Bokšanjska portretirana je kao Toropecka u Bulgakovljevom »Kazališnom romanu«, a Berkov je potomak Bitkova iz »Posljednjih dana«. Baš toj drami ovo djelo zahvaljuje glavnu kompozicijsku zamisao.

Iz knjige »Tajne Lubjanke, dio II.« posuđena je krilatica kojom se služi Berkov – »Otkrio sam načelo vječnog kretanja«. Mučen i strijeljan u svibnju 1941. godine na Lubjanki pisac Andrej Novikov zapisao je tu informaciju u pismu državnom odvjetniku. List je napisan u zatvoru, gdje je godinu dana trajalo preslušavanje.

Preostali citati i aluzije čine se lakše odgonetljivim i u većini odnose se na roman »Majstor i Margareta« te činjenice uzete iz Bulgakovljeve biografije.

* Čortov; u prijevodu: Vragov, što ovom liku posve odgovara (op. prev.).

S C E N A 1.

Zima 1940. godine.

Glumački buffet u MHAT. Jedanaest sati prije podne. Za šankom se mota pipničar Jermolaj. Za stolom sjedi Vasilij Ivanovič Kačalov i mrtvim pogledom bulji u tekst ispred sebe. Trudi se memorirati ga. Iz zvučnika dopire glazba i odjeci s pokusa Molièreovog »Tartuffea«.

KAČALOV (*Jermolaju*): Stišaj to!

JERMOLAJ: Kad su, Vasilije Ivanoviču, zabranili!

KAČALOV: Stišaj to!

Jermolaj poslušno okreće puce zvučnika. Utihnu odjeci pokusa. Ulazi Anuška noseći kantu i krpu za brisanje.

ANUŠKA: Mačke su opet onečistile sag.

JERMOLAJ: Znam.

ANUŠKA: Ljudi nemaju srca. Utopiti ih treba, a ne iživljavati se na čovjeku.

Jermolaj glavom upozorava na Kačalova.

ANUŠKA: Vidim. Nisam slijepa. (*Izlazi.*)

KAČALOV: Jermolaj!

JERMOLAJ: Da?

KAČALOV: Napio bih se vode od krastavaca. Imaš li?

Jermolaj potvrdno kima glavom i odlazi u pozadinu. Kačalov zatvara oči i dalje se trudeći ponavljati tekst. Ulazi Helena Bulgakova. Kačalov ustaje sa stolca.

KAČALOV: Bon jour, Missi!

HELENA: Dobar dan, Vasilije Ivanoviču.

KAČALOV i HELENA (*uglas*): Što je novo?

Smiju se.

KAČALOV: Što kod mene novo može biti? Vol u jarmu... A kako je Mihail Afanasevič Bulgakov?

HELENA: Slabo.

KAČALOV: Pozdravite muža. Molim vas, prenesite mu moje srdačne bratske pozdrave. (*Stiša glas*): Ako što mogu... Nekako pomoći...

HELENA: Hvala. Miša cijeni svaku dobru riječ. Kad dođem doma i kažem: »Kačalov te srdačno pozdravlja«, odmah će biti bolje.

KAČALOV: Da. Šteta što nisu htjeli taj komad.

HELENA: Zaista. (*Stiša glas*): Možda vi znate? Zašto nisu htjeli?

KAČALOV: Ne znam.

HELENA: Bila sam sigurna da mu se dopada.

KAČALOV: Na »Turbinama«* je bio sedamnaest puta. Bulgakova vrlo cijeni.

* Riječ je o Bulgakovljevom djelu *Dani Turbina*, što je u Hrvatskom općem leksikonu iz 1996. pogrešno naslovljeno *Dani Turbinovih* (op. prev.)

HELENA: Sama sam nagovarala Mišu da piše. Ponavljala sam mu kako ga, usprkos svemu, Staljin cijeni, i čvrsto sam vjerovala da to djelo može sve promijeniti. I promijenilo je.

KAČALOV: Zar je tako loše?

HELENA: Nije, živimo nekako. To ga je malo rastužilo, ali se pribrao. Znae, Bulgakov mora pisati. Kad piše, vraća mu se volja za životom.

Vraća se Jermolaj. Pred Kačalova stavlja sok od krastavaca.

KAČALOV: Hvala, Jermolaj. Hoćete li vi nešto popiti?

HELENA: Ne, hvala. Moram k sestri. (*Jermolaju*): Te staklenke za krastavce su manje-više ovalike, zar ne? (*Pokazuje veličinu.*)

JERMOLAJ: Čak i veće. (*Vraća se u pozadinu.*)

KAČALOV (*pije sok*): »O, bogovi, o bogovi moji, otrova!« Znae li, gospođo, da mi se to još uvijek vraća? I još »dobri čovječe«.*

Ulazi Pavle Petrovič Berkov.

BERKOV: Srdačno vas pozdravljam, Heleno Sergejevna! Moje duboko poštovanje, Vasilije Ivanoviču. (*Klanja se, ali sjeda za susjedni stolić.*)

HELENA: Dobar dan.

KAČALOV: Poštovanje!

Ulazi Olga Knipper Čehova.

KNIPPEROVA: Jermolaj, molim čaj! Dobar dan, Heleno Sergejevna! Odavno vas nisam vidjela! Lijepo izgledate. A što je s mužem? Piše? Piše nešto novo?

HELENA: Da, u redu je. Baš je započeo dramu pod naslovom »Blin«.**

KNIPPEROVA: »Blin«?

HELENA: »Blin«. Suvremena priča o poljodjelicima. Klasna borba. O sabotazi u kolhozima.

KNIPPEROVA: Aha.

HELENA: Samo što je to tajna. Miša je to napisao pod pseudonimom. Ne želi da djelo bude pristrano ocijenjeno.

KNIPPEROVA: Razumijem.

Kačalov s mukom suzdržava smijeh.

BERKOV: Oprostite, Heleno Sergejevna! Čuo sam da Mihail Afanasevič piše novu dramu. To je divno! Molim vas, pozdravite Mihajla Afanaseviča!

HELENA: Da. Samo je za sada to potpuna tajna!

BERKOV: Normalno! Naravno! Kao da ste rekli zidu. A jeste li, gospođo, čuli ovaj vic? Djevojčica moli mamu: »Pusti me u prodavaonicu da kupim bombone.« Mama odgovara: »Ne, dijete. Nevrijeme je takvo da ni psa ne bih van pustila. Poći će tatica!«

Helena prasne u smijeh. Kačalov se osmjehuje.

KNIPPEROVA (*govori bez imalo veselja*): Zgodno.

Ulazi Šivarov. Jermolaj posluhuje čaj Olgi Knipper.

* Citati iz Bulgakovljevog *Majstora i Margarete* (op. prev.).

** »Blin«; rus.: slana palačinka od kvasnog tijesta; uštipak. Ne zna se je li to djelo ikada napisano (op. prev.).

ŠIVAROV: Oprostite, tražim druga Berkova.

JERMOLAJ (*očima pokazuje Berkova*): Sjedi.

ŠIVAROV (*prilazi Berkovu*): Drug Berkov? Oprostite na trenutak.

Berkov i Šivarov izlaze.

KNIPPEROVA: Što je ovo? Ulaze u kazalište kao u obor! Ne predstavljaju se, ne ispričavaju što smetaju. Viceve pričaju bez isprike.

KAČALOV: Ma pusti!

KNIPPEROVA: Kazalište je svetište. A buffet sakristija.

KAČALOV: Imaš pokus?

KNIPPEROVA: Pokus? To ti ništa ne znaš?

KAČALOV: Što?

KNIPPEROVA: Pogreb je.

KAČALOV: Čiji?

KNIPPEROVA: Nekog vatrogasca. Jermolaj, kako se zvao današnji pokojnik?

JERMOLAJ: Onufri Onufrovič Kovalov.

KAČALOV: Ah taj! Dovraga! Poznavao sam ga valjda trideset godina!

KNIPPEROVA: Ja tu sada dolazim samo na pogrebe. Ništa ne igram.

KAČALOV: Znači, nema pokusa.

KNIPPEROVA: Heleno Sergejevna, zamolite muža da napiše lijepu ulogu za kakvu krepku staricu.

KAČALOV: Kolhoznicu?

KNIPPEROVA: Zašto ne? Može biti i kolhoznica.

KAČALOV: Čehov bi se okrenuo u grobu.

KNIPPEROVA: Ostavi moga muža na miru. Čehov je uvijek vjerovao u napredak.

KAČALOV: Samo nek je sprijeda. Božanstvena si.

KNIPPEROVA: A ti si prasac.

KAČALOV: Vidite, Heleno Sergejevna, i tako mi jedno s drugim već četrdeset godina.

Ulazi Olga Bokšanjska.

OLGA (*Jermolaju*): Zatvaraj. Stigao je pokojnik. Dobar dan svima.

KAČALOV: Zdravo, ljepoto. Pokusa definitivno nema?

OLGA: Nema, Vasilije Ivanoviču.

KAČALOV: Netko umire kako netko drugi ne bi morao na pokus. To su normalne pojave.

OLGA: Fjodor Nikolajevič je zamolio da vi kažete par riječi.

KAČALOV: Iz glave, ili iz ničega. Sa zadovoljstvom.

KNIPPEROVA: Bolje sa zadovoljstvom.

Izlaze gotovo veselo.

OLGA: Do večeras, Jermolaju.

Jermolaj također izlazi.

OLGA: No i što je novo?

HELENA: Molim te... prepisat ćeš roman?

OLGA: Što?

HELENA: Maka* je dopisao još dva poglavlja. Malo smo promijenili razne sitnice.

OLGA: I za prepisivanje se također može dobiti pet godina. Imat ćeš me na savjesti.
HELENA: Olga...
OLGA: Što on umišlja? Tko je on?
HELENA: Olga, molim te...
OLGA: Maestro? Genij? Maka Bulgakov – najveći kazališni čovjek.
HELENA: Prepisat ćeš?
OLGA: Sestro, sestro! A ako prepisem, što ćeš s tim učiniti?
HELENA: Zakopati. Spremit ću u staklenke i zakopati. Vidjela sam tu u buffetu imaju tako velike, od krastavaca.
OLGA: Obećaješ?
HELENA: Obećajem.
OLGA: Taj roman, to je njegova privatna stvar. Nema pravo u to uvlačiti druge. Zbog kojeg vruga sve to prepisivati?
HELENA: Olja!
OLGA: Obećaj mi da ćeš još večeras doći u kazalište i iz buffeta uzeti staklenke. Bilježnice će stati po visini. U koliko ćeš doći?
HELENA: Vidjet ću hoću li stići?
OLGA: U koliko?
HELENA: Imaš dežurstvo?
OLGA: Imam.
HELENA: Onda pri svršetku.
OLGA: Obećaješ?
HELENA: Da.
OLGA: Lusja,** shvati, tvoj muž ima pretjeran osjećaj vlastite vrijednosti. Čini mu se kako ne postoji ništa važnije od onoga što on radi.
HELENA: Pa i ne postoji.
OLGA: Ti znaš tko je Čehovu podmetnuo pušku?
HELENA: Što?
OLGA: Formulaciju. Znači, ako se u prvom činu pušku vješa na zid, u posljednjem mora opaliti. To je misao Njemiroviča-Dančenka.*** A jesi li kada vidjela skromnijeg čovjeka? Uvijek se povlači u sjenu. A ti dopuštaš Maki da mu se podsmjehuje. Našao se majstor.
HELENA: Uzela sam rezultate pretraga.
OLGA: I što je?
HELENA: Moram negdje doći do više morfija...
OLGA: Ma daj.
HELENA: Moram.
OLGA: Zar je tako loše?

* Maka; hipokoristik za ime Mihail (op. prev.).

** Lusja; oblik od milja za osobno ime Helena (op. prev.).

*** Njemirovič-Dančenko, Vladimir Ivanovič (1858-1943); ruski dramaturg, redatelj i kazališni pedagog. Suosnivač (sa Stanislavskim) MHAT-a i njegov ravnatelj (op. prev.).

HELENA: Sve je započelo s tom prokletom dramom. Znaš kako sam ga nagovarala.
Napiši, napiši...

OLGA: Mene u to ne miješaj.

HELENA: Maka je to slušao, slušao, a onda je naglo nešto u njemu puklo. Sjeo, napisao.

OLGA: Ta znam. Prepisivala sam. U kazalištu je nastala euforija. Ali nakratko.

HELENA: Euforija. Tiraninu se nije sviđjelo djelo o njemu. Zanimljivo zbog čega?

OLGA: Tiše! Možda čak nije ni pročitao.

HELENA: Imaš iluzije? To je sve on. On. Gospodar. Sunašce. A bajku o dobrom caru i
zlim ministrima...

OLGA: Lusja!

HELENA: I reći ću ti još nešto. Gospodar vrlo dobro zna što se događa Rusiji. I zna da je
Bulgakov majstor.

OLGA: Daj se smiri.

HELENA: Olga, on se s njim poigrava. On se s njim čitavo vrijeme poigrava. Ja to
osjećam, i Maka to također osjeća.

OLGA: Čini vam se. Zarazila si se njegovom opsjednutošću.

HELENA: A onaj telefon?

OLGA: Kad je to bilo...

HELENA: Staljin je telefonirao, da ga ne puste iz Rusije. Poigrava se s njim kao mačka s
mišem. (*Stanka*) Nemoj misliti kako ja uokolo vidim samo urotu i Staljinove naredbe.

OLGA: Ne, ti ne vidiš ništa osim svog Make. Uvijek je tako bilo. Kako si se zaljublivala,
tako ti se cijeli svjetonazor mijenjao. Ali, Lusja, za ljubav Božju, ti si već odrasla
žena! Djecu imaš. Koliko se dugo može podlijegati očaranju? Treba odijeliti život
od fantazije! Ne ponašaj se kao luđakinja!

HELENA: Imaš pravo. Ja se stvarno ponašam kao luđakinja. I ja želim da on živi. A on
živi samo ako piše. A taj roman važniji je nego ti i ja. I sve ovo skupa uzevši.

OLGA: Lusja!

HELENA: Ne znam što bih dala i komu kako bi taj roman dopro do ljudi. Vragu bih dušu
prodala.

OLGA: Što ti blebećeš!

HELENA: Sestro, molim te, pomози nam!

OLGA: Lusja! Uključi radio, poslušaj što se u svijetu događa. Katastrofe, ratovi, a ja deveti
put trebam prepisivati Makine bilježnice! »Peti judejski propkurator, eques Romanus
Poncius Pilat.« Zlo mi je kad to ponovo pišem!

HELENA: Je li bolje nestati ili je bolje čekati?

OLGA: O čemu ti govoriš?

HELENA: Postoji li Bog?

OLGA: Što?

HELENA: Ne postoji. Je li moguće da ničega nema? Sve je upitno? Nema ljubavi?

OLGA: Molim te!

HELENA: Sestro moja najdraža, molim te još jedanput prepishi tu knjigu.

Iza scene dopiru zvuci pogrebnih pozauna.

OLGA: Moram pokopati vatrogasca. Potom ćemo popričati. (*Poljubi Helenu i izjuri.*)
Helena dohvati praznu staklenku sa šanka i počne je promatrati. Ulazi Šivarov.

ŠIVAROV: Lijep običaj da se kazališnog radnika svečano ispraća – s radnog mjesta na mjesto vječnog počinka.

Helena šuti začuđena.

ŠIVAROV: Zar ne, Heleno Sergejevna?

HELENA: Vi me poznajete? A ja vas ne poznajem.

ŠIVAROV: Naravno. Otkud biste me mogli poznavati? Mi, kulturni radnici, rijetko stupamo u takva svetišta kao što je Umjetničko kazalište.*

Helena šuti.

ŠIVAROV: Uzgred rečeno, poklonik sam darovitosti Mihaila Afanaseviča Bulgakova.

»Dani turbina« – veličanstveno djelo! Trudim se čitati sve što vaš muž napiše.

Stanka.

HELENA: Čitali ste »Batumi«?

ŠIVAROV: Taj komad o mladosti druga Staljina? (*stanka*) Nažalost ne.

HELENA: Šteta. Muž bi vrlo volio znati... što bi još trebalo popraviti.

ŠIVAROV: Nikada se ne bih usudio davati bilo kakve savjete. Ja sam samo za administrativne stvari, a ne za umjetničke prosudbe.

HELENA: Na primjer?

ŠIVAROV: Razne formalnosti.

HELENA: Odlasci?

ŠIVAROV: Katkad... također.

HELENA: Strašno ste tajanstveni.

ŠIVAROV: Zašto odmah tajanstven? Prije obeshrabren. Čime se ja mogu lijepo žene, supruge slavnog dramatičara, dojmiti? Ničim. Obični činovnik. Ivan Ivanovič Ivanov.**

HELENA: Konačno ste se predstavili.

ŠIVAROV: Nisam to držao nužnim. I tako ćete me odmah zaboraviti.

HELENA: Tako mislite? Podcjenjujete moju žensku intuiciju.

ŠIVAROV: Nije moguće! A što govori vaša intuicija?

HELENA: Da je tako velika skromnost dokaz velikih intelektualnih mogućnosti.

ŠIVAROV: Da?

HELENA: Molim vas, pročitajte »Batumi«. Uvjerit ćete se da tamo nema ničeg...
 Zbogom.

ŠIVAROV: Bilo mi je zadovoljstvo upoznati vas. (*Iz vaze na šanku izvadi blijedoružičastu ružu i pruža je Heleni.*) Za bolje pamćenje.

HELENA: Hvala. Volim ruže. (*Izlazi.*)

ŠIVAROV: Daa... I molim – buržoaski salonski flirt.

Ulazi Pravdin.

* Aluzija na Moskovsko umjetničko akademsko kazalište; MHAT (op. prev.).

** Očito, lažno se predstavio (op. prev.).

PRAVDIN: Druže Šivarov! Obišao sam čitavo kazalište, ali tu vjerojatno nije bio. Berkov veli da uopće ne zna kako taj Erdman izgleda. Taj tikvan ne zna nikakvog Erdmana.
ŠIVAROV: Tiše! Naći će se. Doći će. Bez panike.
PRAVDIN: Ali vrijeme! Možda nećemo stići.
ŠIVAROV: Ne boj se. Nama neće pobjeći.

S C E N A 2.

Lubjanka. Soba za posebna saslušavanja Petog odjela Tajnog odsjeka OGPU. U kutu sjedi Čortov i preslušava magnetofonski zapis. Glas Nataše Berkove i Francuzovo prigušeno stenjanje miješaju se u zajedničkom približavanju orgazmu.*

NATAŠIN GLAS: »Oui, oui... bon... bon... Bože moj! Da! Mon dieux... mon dieux...
Bože moj! Aaaa...«

Stanka

NATAŠIN GLAS (*smiren*): Daj i meni cigaretu, Jacques... (*stanka*) Bože moj! Kako mi živimo?!

Ulaze Šivarov i Pravdin.

ŠIVAROV: Čortov, ostavi se tih tehničkih dostignuća. Čeka li Berkov?

ČORTOV: Ali to je fantastično! Prvorazredno je snimljeno.

ŠIVAROV: Čeka li Berkov?

ČORTOV: Čeka.

ŠIVAROV: Neka čeka. Donesi mi Bulgakovljeve fascikl. Mihaila Afanaseviča.

Čortov salutira i izlazi.

ŠIVAROV (*o Čortovu*): Još je mlad. Ali trudi se.

PRAVDIN: Ne zna pisati prijave.

ŠIVAROV: Treba učiti.

PRAVDIN: Naučiš ga, napiše prijavu protiv tebe.

ŠIVAROV: Što hoćeš, ovo je odjel za literarna pitanja. Jesi li u mladosti pisao pjesme?

PRAVDIN: Nego što... Tko ih nije pisao?

ŠIVAROV: Imaš pravo... tko ih nije pisao. Ali od pjesme do romana dalek je put.

Vraća se Čortov, predaje fascikl.

ŠIVAROV: Hvala. Razgovaramo, druže Čortov, o tome kako je ipak dalek put od pisanja pjesama do pisanja romana.

ČORTOV: Nesumnjivo. Roman, to je nešto drugo.

ŠIVAROV: A znate li što mi ovdje u Petom odjelu nazivamo »romanom«?

ČORTOV: Romanom? Nisam siguran.

* OGPU; Ujedinjena državna politička uprava. Njezine funkcije prelaze 1934. na NKVD (Narodni komesarijat unutarnjih poslova), a od 1946. na MVD (Ministarstvo unutarnjih poslova). Poslije Staljinove smrti odjel je odvojen od MDV i reorganiziran kao KGB (Komitet državne sigurnosti). (op. prev.)

ŠIVAROV: Poslije obrade kakvog slučaja, recimo tajne trockističke organizacije ili kakve saboterske bande, gomilaju se zapisnici priznanja, piše se temeljni izvještaj i nastaje knjiga rekapitulacije, što mi, naravno, za vlastitu uporabu, šaljivo nazivamo romanom.

ČORTOV: Razumijem.

ŠIVAROV: Govno vi razumijete. Kakva su dramaturška načela?

ČORTOV: Molim?

ŠIVAROV: Pa ti poslije Rostovskog sveučilištu, Vaška, osnove ne znaš?

ČORTOV: Nisam ga završio. Samo dvije godine. Partijski posao me odvuкао. Poslije sam radio samo u organima. Dvadeset dvije metode aktivnog istraživanja znam, ali dramaturgija...

PRAVDIN: Smiri se. Ako drug Šivarov pita, onda pita zato da bi ti pomogao.

ČORTOV: Izvještaje sa saslušavanja sam pisao. Tri godine.

ŠIVAROV: Što ako ste pisali kad loše pišete. Ponavljam: koja su dramaturška načela?

ČORTOV: Ne znam.

ŠIVAROV: Dobro je što se ne sramite priznati. Dakle pazite: prvo načelo – čitatelja treba zainteresirati.

PRAVDIN: Pretpostavimo da naš roman dospije na radni stol druga Lavrentija Berije* ili čak samog druga Staljina.

ČORTOV: Čak dotle?

PRAVDIN: Da, Vaška, čak tamo!

ŠIVAROV: I što? Tiču li se našeg čitatelja tamo nekakve sitnice – da je netko priznao, a potom opovrgnuo priznanje, ili da je tijekom istrage satima pričao o ljubavi prema svojoj bivšoj dragani?

PRAVDIN: Jasno da ne!

ŠIVAROV: Znači, prva stranica mora biti konkretna informacija. U uroti su sudjelovale te i te osobe, susretali su se tu i tu, neprijateljsku djelatnost provodili na takav, a ne na neki drukčiji način. To se naziva pokretanje akcije.

ČORTOV: Razumijem. Pokretanje akcije.

ŠIVAROV: I što se sada treba pojaviti?

ČORTOV: Dokazi?

ŠIVAROV: Junak, družo, glavni negativni junak. Znači onaj koji je stajao na čelu urote, a sada sipa i odaje kakve je imao nakane. Kontrarevolucionarni cilj. Što je namjeravao. Pokušajte navesti neki primjer.

ČORTOV: Nasilno rušenje sovjetskog sustava.

ŠIVAROV: Dobro, ali preopćenito.

* Lavrentij Pavlovič Berija (1899-1953), sovjetski političar. Bliski Staljinov suradnik. Odgovoran za masovna pogubljenja nepoćudnih osoba, i sam pogubljen nakon tajnog procesa. Najprije je bio šef ČEKA-e (od 1917. do 1922. g. politička policija boljševičke Rusije za borbu protiv kontrarevolucije i sabotera, iz nje su proizašli GPU, NKVD i KGB) u Gruziji, pa vrhovni zapovjednik sovjetske političke policije, a od 1942. do 1946. ministar unutarnjih poslova. Bio je i potpredsjednik sovjetskog Ministarskog savjeta (op. prev.).

PRAVDIN: Namjeravao je, ali kako? Na koji način? Recimo – htio je otrovati oblasnog partijskog sekretara.

ŠIVAROV: Ti već znaš.

PRAVDIN: Ispričavam se.

ŠIVAROV: A sada smetnje. Kakve se smetnje mogu pojaviti u njegovom kontrarevolucionarnom planu?

ČORTOV: Što ja znam... Ne zna odakle uzeti otrov.

ŠIVAROV: Recimo. Bolje bi bilo nešto istinski iznenađujuće. Snažni obrat.

ČORTOV: Supruga farmaceutkinja bježi s komunistom. A on nas truje njezinim otrovom.

ŠIVAROV: Nije loše. Dakle znamo – pokretanje akcije, junak, smetnje. A sad još puška.

ČORTOV: To znači što?

ŠIVAROV: To je takva metafora. Svaki dramski pisac koji drži do sebe reći će vam, druže, ako se na početku akcije objesilo pušku na zid, ona na koncu mora opaliti.

ČORTOV: Strijeljati glavnog junaka?

ŠIVAROV: Ne radi se samo o tome. Pitanje »strijeljati ili ne strijeljati«? ostavimo čitatelju. Riječ je o tome da ne bude suvišnih informacija.

PRAVDIN: Imaš najjednostavniji primjer – osnovao špijunsku organizaciju. I ima revolver. Pišeš o tome na početku. Ali se pokazuje da ga nije uporabio. Tako ne može.

Iza scene dopiru krici i odjeci udaraca.

ČORTOV: A ako ga uistinu nije uporabio?

PRAVDIN: To je suprotno dramaturškim načelima. Uveo si temu – daj rješenje. Teme bez rješenja ne uvodi.

ČORTOV: Razumijem.

PRAVDIN: To je umjetnost, Vaška! Umjetnost!

ŠIVAROV: Promatrao sam vas kako saslušavate.

ČORTOV: Također loše?

ŠIVAROV: Zašto odmah loše? Dobro. Vješto, brzo. Jedino vam katkad nedostaje intuicije. Kanite nekog pustiti i odmah mu na početku razgovora govorite: »Pustit ćemo vas, ali...« U takvom slučaju on vas više ne sluša! Takvu rečeničicu možete eventualno uvesti na samom svršetku.

PRAVDIN: Bolje, uopće je ne koristiti. »Do ponovnog viđenja« – to je znatno bolja forma.

ČORTOV: Trebao sam se toga sjetiti. Do ponovnog viđenja. Jasno! Do ponovnog viđenja!

Iza scene dopiru krici i prigušeno mrmljanje, zatim pucanj.

ŠIVAROV: Peti odjel zahtijeva specijalne vještine. To je inženjering duša. Ništa manje. Dajte ovamo Berkova. Želite li nešto naučiti?

ČORTOV: Da.

ŠIVAROV: Onda slušajte kako će izgledati razgovor. Ne saslušanje. Razgovor sa suradnikom. Pravdin!

Pravdin izlazi.

ŠIVAROV: Isključite reflektore i moju lampu na stolu.

Čortov izlazi u drugu prostoriju, isključuje radno svjetlo i uključi varijantu radnog svjetla s početka.

ČORTOV: Dobro?

ŠIVAROV: Provjerite vidi li se moje lice!

ČORTOV (*vraća se, sjeda na stolčić*): Ni slučajno.

ŠIVAROV: Dobro. Vratite se i slušajte.

Pravdin doprati Pavla Petroviča Berkova.

ŠIVAROV: Fatalan ulazak, Berkov.

BERKOV: To ste vi, družo Šivarov?

ŠIVAROV: Pas ti je drug, Berkov. Kakav si ti glumac kad ni uči ne znaš kako treba?

BERKOV: Ja nisam loš glumac, družo Šivarov, a ulazak je bio privatan.

ŠIVAROV: I žalostan.

BERKOV: A kakav je trebao biti ovaj ulazak? Veseo?

ŠIVAROV: Trijumfalan, Berkov, trijumfalan! Što naš tobože daroviti umjetnik nije izveo.

BERKOV: Trudio sam se koliko sam mogao.

ŠIVAROV: Klekni, Berkov!

BERKOV: Zašto?

ŠIVAROV: Umjetnički pokus, Berkov! Klekni!

Pavle Berkov klekne.

ŠIVAROV (*razgleda papire iz fascikla*): »Batumi«, komad o mladom Staljinu. Autor – Mihail Afanasevič Bulgakov. Stvaralačka inspiracija – Pavle Berkov. Tako je to tu trebalo biti napisano, zar ne?

BERKOV: Trudio sam se kako sam mogao. Trebao je biti komad i komad je tu.

ŠIVAROV: A »Blin«, to je također Bulgakov napisao?

BERKOV: »Blin« ne.

ŠIVAROV: Koliko si mi posla tim »Blinom« zadao, šlag te trefio!

BERKOV: Nisam pomislio da bi to mogla biti šala. Obična humoristička mistifikacija.

ŠIVAROV: Zbog te jebene mistifikacije trideset ljudi noćima nije spavalo.

BERKOV: Otkud sam mogao znati da nikakvog »Blina« nema?

ŠIVAROV: Glupak. Krivotvorinu od istine ne razlikuješ? Kakav si ti glumac?

BERKOV: Ali »Batumi« postoji. Sami ste čitali. Je li ovo saslušanje, družo Šivarov?

ŠIVAROV: A zašto pitaš?

BERKOV: Oči me bole.

ŠIVAROV: Kazališni čovjek, a ne voli svjetlo! Za glumca svjetlo je vrelo života. Postojite jedino pod svjetlom.

BERKOV: Je li ovo saslušanje?

ŠIVAROV: Što je tebi, Berkov, zaslužnog suradnika ću preslušavati? Dobro, ustani.

Berkov ustaje. Stanka.

ŠIVAROV: Na svoj način ipak je žalosno što je supruga zaslužnog suradnika morala otputovati tako daleko.

Stanka.

BERKOV: Zna li kako je Nataša?

ŠIVAROV: Varala te, Berkov, na svakom koraku... A ti stalno »Što je s Natašom?« pa »Što je s Natašom?« Poslušaj. Pustite mu!

Čortov pušta snimku s Natašinim i Francuzovim uzvicima i uzdasima.

ŠIVAROV: Čuo si. Dala pizde tom Francuzu. I još se jadala na vlastitu domovinu. Kazna mora stići, Berkov. Kazna mora stići.

BERKOV (*nakon stanke*): Što je s njom?

ŠIVAROV: Ne ide joj loše. Radi svoj posao. Putuje po logorima i pjeva. Glumica je isto kao i ti, ali pjeva lijepo. Komandant Barabanov ne može se zasititi.

BERKOV: Mogu li joj pisati?

ŠIVAROV: Što će ti to? Djece nemate. Veza se raspala. Na tvom mjestu potražio bih mladu. Budi sretan što nisi pošao za njom. Uostalom član si obitelji narodnog neprijatelja.

BERKOV: Rekli ste da nagovorim Bulgakova da napiše komad, i tada ćete pomoći... Nagovorio sam ga. Nitko drugi nego ja. Što još mogu učiniti? Ne mogu umjesto njega napisati drugi.

ŠIVAROV: Što ti, Berkov, zbog babe plačeš?

BERKOV: Oči me bole.

ŠIVAROV: Promijenite svjetlo.

Pali se radna varijanta.

ŠIVAROV: Dobro, dečki, svršetak lekcije. Ostavite me samog s prijateljem.

Čortov i Pravdin izlaze.

ŠIVAROV: Problem je u tome, Berkov, što je taj tvoj Bulgakov lukaviji od tebe. Nitkov bjelogardijski. (*Stanka*) Napisao je što je napisao. A drug Staljin ne želi da se to igra.

BERKOV: Ne želi? Zbog čega?

ŠIVAROV: Dobro pitanje. To sada moraš doznati.

BERKOV: Od koga?

ŠIVAROV: Pa ne valjda od generalnog sekretara, tikvane.

BERKOV: Valjda je najjednostavnije upitati njega osobno.

ŠIVAROV: Isključeno. Neka se Bulgakov lati ispravaka.

BERKOV: A otkud može znati kakvih?

ŠIVAROV: Ti ne znaš, ja ne znam, ali Bulgakov zna. Neka ispravlja.

BERKOV: Bolestan je. Žena k njemu ne pušta. Teško je bolestan. »U mozgu obojak, u srcu crni miš« – tako mi je rekao.

ŠIVAROV: Histerija. Koliko on ima godina? Četrdeset i par?

BERKOV: Loše izgleda.

ŠIVAROV: A i ta njegova Židovčica prevalila je četrdesetu, ali privlačna. Svejedno je to kurvanjski posao da tako lijepa žena ostavi general-lajtnanta sovjetskog zrakoplovstva. I to zbog koga? I daj ti razumi babe, a?

BERKOV: Helena Sergejevna voli Mihaila Afanaseviča.

ŠIVAROV: Voli. Ja ovdje već par godina radim i vidio sam te zaljubljene. Sa mnom, Berkov, o ljubavi nećeš čavrljati. Okladit ću se da je svaku moguće nategnuti. Hoćeš li se okladiti?

BERKOV: Neću riskirati.

ŠIVAROV: Škoda što je takva ženica uz boležljivog literata.

BERKOV: U kazalištu kane pisati peticiju.

ŠIVAROV: Da?

BERKOV: Već znate?

ŠIVAROV: Govori, Berkov, govori.

BERKOV: Ansambl. Ti što su igrali u »Danima Turbina« drže da bi mu generalni sekretar, kao štovatelj Bulgakovljevog talenta, mogao nekako pružiti malo nade.

ŠIVAROVA: Na primjer, kako?

BERKOV: Osobni telefon. Kao nekada. Baš mu je prije deset godina generalni sekretar osobno telefonirao neka ne napušta Sovjetski Savez.

ŠIVAROV: I tko će tu peticiju sastaviti?

BERKOV: Ansambl.

ŠIVAROV: Ali konkretno?

BERKOV: Otišli su Kačalovu.

ŠIVAROV: Drugi miljenik.

BERKOV: A Kačalov je rekao da to mora biti literarno dobro i da će se konzultirati s nekim piscem.

ŠIVAROV: U takvom slučaju, imaš jednostavnu zadaću. Kao prvo – nagovoriti ćeš Bulgakova da se prihvati ispravljanja komada. Kao drugo – ti, kao njegov srdačni prijatelj, nazočan si pri sastavljanju peticije. Tu pozorno slušaš, što, tko i kada govori. Kao treće – osvrni se za inozemnim pločama Rahmanjinova. To je žurno.

BERKOV: Zašto?

ŠIVAROV: Što »zašto«?

BERKOV: Te ploče. Što s tim imaju nekakve ploče?

ŠIVAROV: Loše. Ništa ne kapiraš. Jesi li podnio molbu sa smanjenje ženine kazne?

BERKOV: Jesam.

ŠIVAROV: A ja tu sâm ništa ne mogu. To mora ići više. Jasno?

BERKOV: Ne odveć.

ŠIVAROV: Drug Lavrentij Berija skuplja Rahmanjinovljevu glazbu. Imao bih prigodu založiti se...

BERKOV: Razumijem. Potruditi ću se. Kad se mogu javiti?

ŠIVAROV: S pločama u svako doba, družte Berkov. Mi ovdje radimo dan i noć. Propusnicu imaš?

BERKOV: Imam.

ŠIVAROV: Onda je sve jasno. Udri smjelo. Još nešto?

BERKOV: Mogu li još jednu molbu napisati?

ŠIVAROV: Što si se ti tako pričepio za tu ženu? Njoj je tamo sigurno bolje nego tebi tu. Igra glavne role. Pjeva. Idi već.

BERKOV: Znate li što igra?

ŠIVAROV: U nekakvom američkom komadu o Indijancima.

BERKOV: »Rose Marie«?

ŠIVAROV: Otkud ja znam?

BERKOV: »Rose Marie«. To je najbolja uloga. (*Pjeva*): »Kad čuješ pjesmu uuu, uuu / Ja ću ti odgovoriti uu, uuu...«

Krik iza scene. Lomljava.

ŠIVAROV: Imaš dobar sluh, brzo ćeš pronaći te Rahmanjinovljeve ploče.

BERKOV: A kad bih vam dao samo tako mali papirić s pozdravima za Natašu?

ŠIVAROV: Možda skupa s tim pločama. Idi već.

BERKOV (*nakon stanke*): Mihail Afanasevič ima ideju za novi komad.

ŠIVAROV: Da?

BERKOV: Govoriti?

ŠIVAROV: Opet »Blin«?

BERKOV: Ne. Cijeli mi je ispričao. »Rišard Prvi«. Govoriti?

ŠIVAROV: Samo brzo.

BERKOV: Neki pisac prodaje tijelo i dušu djelatniku NKVD-a, Rišardu Ivanoviču. Rišard pisca drži sebi za vlastitu uporabu. Ali opakog Rišarda demaskira »čovjek s lulom«, a pisac žali što je pogriješio.

ŠIVAROV: Tobažnji »čovjek s lulom« demaskira djelatnika NKVD-a?

BERKOV: Tog Rišarda.

ŠIVAROV: A taj Rišard to je kao tko? Jagoda?*

BERKOV: Nije rekao.

ŠIVAROV: Kakav podlac! Čak NKVD-u pokušava prijetiti!!!

BERKOV: Rekao je da će to biti komedija.

ŠIVAROV: Kad ga se ja konačno dokopam, tek će to biti komedija. Idi već. Čekaj! O svemu što Bulgakov piše, ja odmah moram znati. Jasno?

BERKOV: Jasno. (*Izlazi.*)

Šivarov pritiska puce na pisaćem stolu. Ulazi Pravdin.

PRAVDIN: Došao je barun Steiger.

ŠIVAROV: Neka uđe.

Zatamnjenje.

S C E N A 3.

Siječanj ili veljača 1940. godine. Stan Bulgakovljevih. Sumrak. Olga Bokšanjska ulazi u stan u kojem već sjedi, u čitanje zadubljeni, Berkov. Olga zaviruje u susjednu sobu u kojoj spava Bulgakov i vraća se. Stavlja prst na usta dajući znak Berkovu da bude tih.

BERKOV: Bože moj, kakva uloga! Kakva je to uloga!

OLGA: Koja?

BERKOV: Voland. Naravno, Voland!

* Jagoda, Genrih Grigorjevič (1891 – 1938); visoki sovjetski politički djelatnik, sudionik Oktobarske revolucije i Građanskog rata. Od 1922. član prezidija ČEKA-e.

Organizirao proces protiv Zinovjeva i drugova, ali je i sam uhićen 1937. te strijeljan 1938. godine (op. prev.).

OLGA: Sviđa ti se? Misliš da je to pogodno za scenu?

BERKOV: Pogodno je za scenu. I za film. Ne znam cjelinu, ali...

OLGA: Cjelina ne postoji. To je samo fragment. Ja uopće imam stanovite ograde. Naravno, potka je zanimljiva i neki dijalozi, ali temeljna misao nije mi do konca jasna. Vladimir Njemirovič-Dančenko naučio me jedno – mora postojati temeljna misao. A ovo je samo zbirka fragmenata.

BERKOV: Ali Mihail Afanasevič još na tom radi, zar ne?

OLGA (*pokazuje vrata spavaonice*): Ispravlja. Nešto tamo diktira Heleni, nekakve pojedinosti, po mom sudu, posve bez reda i sklada. A u kliniku neće. I liječi se prema vlastitoj prosudbi. Sad alopacija, sad homeopatija... a u biti to... eh!

BERKOV: Nije to ništa! Nije ništa! Sve ide nabolje.

OLGA: Ta i sam je po obrazovanju liječnik. Pretpostavlja se da bi morao nešto razumjeti... ali gdje bi! Sjede do tri, četiri noću, a onda spava, spava, spava. Događa se da prespava čitavi dan i noć. A onda besanica i tako ukrug.

Ulazi Helena Bulgakova.

HELENA: Hladno! Zdravo, Paša!* (*Olgi*): Serjoža se nije vratio od Ardovovih?

Olga nijeće glavom.

HELENA: A Maka?

OLGA: Spava.

HELENA: Dobro što je zaspao. Olga, molim te, može li vrući čaj?

BERKOV: Ja ću vas onda ostaviti.

HELENA: Sjedi, Pavle. Hladno je!

BERKOV: Ali ja stvarno moram. Danas imam predstavu. (*Heleni*): Mihail Afanasevič veličanstveno piše. Dao mi je pročitati ulomke novog romana. Otrgnuti se nisam mogao.

HELENA (*poslije stanke*): Dao ti pročitati roman?

BERKOV: Treću uru čitam, Heleno Sergejevna, i žao mi je što ne mogu dalje. Moram ići, jer danas imam vrlo odgovornu zadaću. (*Glumeći pijanca igra ulogu Prolaznika iz »Višnjika«*): »Dopustite mi, gospodo, upitati, mogu li ovuda prijeći do kolodvora? Najusrdnije zahvaljujem!« Velika uloga.

OLGA: Nema malih uloga, samo su mali glumci. Trebao bi ljubiti ruke Njemiroviču što ti je omogućio upasti u tu zamjenu.

BERKOV: A zar ne ljubim? Prije svih ruke mojoj dobrotvorki i hraniteljici, milostivoj nam vladarici Olgi Bokšanjskoj, prvoj i neponovljivoj gospođi u upravi MHAT-a. Ljubim. (*Priprema se poljubiti ruku, zbog svega toga, vrlo zadovoljnoj Olgi.*)

HELENA: Pavle Petroviču, samo ne pretjerujte s ulizivanjem.

BERKOV: Ne može se biti mali ulizica, ako se želi biti veliki glumac.

OLGA: Hoćeš li čaja?

BERKOV: Stvarno je pseće vrijeme. Napit ću se prije puta.

Olga nalijeva čaj u tri šalice.

* Paša; hipokoristik od imena Pavao (op. prev.).

BERKOV: Dobro je što je drug predsjednik Aleksandar Fadjejev* osobno posjetio Mihaila Afanaseviča Bulgakova. To je vrlo dobar znak.

OLGA: Sladiš?

BERKOV: Kad mogu i gdje mogu.

HELENA: Znak?

BERKOV: Ta netko takav kao što je Fadjejev, predsjednik Saveza sovjetskih pisaca, ne posjećuje nekog bez razloga. Samo tako, da bi popričao.

HELENA: Misliš?

BERKOV: Morao je doći s nekakvom posebnom misijom. Možda tajnom.

HELENA: Možda tajnom i za njega samoga, jer iz onoga što je Miša rekao uglavnom su razgovarali o zdravlju, o vremenu, o Puškinu i Molièreu.

BERKOV: To je još bolji znak!

OLGA: Našao se pretkazivač!

HELENA: Što kaniš reći?

BERKOV: Recimo, Heleno Sergejevna, da velikani ovoga svijeta dijametralno mijenjaju svoje stajalište i žele to dati na znanje taktično i diplomatski. Što oni tada čine?

HELENA: Dijametralno? Što?

BERKOV: Započinju općenitim razgovorom o zdravlju, o vremenu, o kulturi. Ali nije najvažnije ono o čemu razgovaraju, nego to što uopće razgovaraju, i koliko dugo razgovaraju. Na primjer, ne tako davno, uopće nismo htjeli razgovarati s drugom Hitlerom ili drugom Ribbentropom. A sada, molim, porazgovarali smo jedanput i drugi put, i imamo četiri nove republike!

OLGA: Diplomacija.

HELENA: Ma da.

BERKOV: Mihail Afanasevič stupio je, moglo bi se reći, na novu životnu stazu!

HELENA: Kako to?

BERKOV: Uvijek je govorio kako može pisati samo o sudbini ruske inteligencije. A sada, molim – pribrao se i napisao komad o drugu Staljinu.

HELENA: Misliš da će to nešto promijeniti?

BERKOV: Sve, Heleno Sergejevna, sve. Prije ili poslije postaviti ćemo komad u našem ljubljenom Umjetničkom kazalištu. Komad će imati velik uspjeh, jer su komadi Mihaila Afanaseviča uvijek imali uspjeha, čak i kad su bili pisani s pozicije, da tako kažem, malčice klasno neprijateljske. A ovdje je pozicija najispravnija. Dakle i klasa i kasa.

OLGA: Komad za sada nije ušao u repertoarni plan.

BERKOV: Ali će ući! Ući će! Vjerujte mojoj umjetničkoj intuiciji. Koji ušao, koji ne ušao, ali taj će sigurno ući. I to za stalno! Razgovarao sam danas o tome s Mihailom Afanasevičem. Par sitnih ispravaka u djelu i sve će se promijeniti!

Helena i Olga sporazumijevaju se pogledima. Iza balkonskog prozora pretrčava polunaga žena. Tako brzo nestaje da nije lako odrediti je li na vratu imala koraljnu ogrlicu, crvenu vrpču ili krv. Vidi je samo Berkov.

* Fadjejev, Aleksandar Aleksandrovič (1901 – 1956); ruski romanopisac. Predstavnik takozvanog socijalističkog realizma (op. prev.).

BERKOV: Tko je to?

OLGA: Tko?

BERKOV: No... netko je prošao iza prozora.

HELENA: Moguće. To je zajednički balkon.

BERKOV: Ali ona je...

OLGA: Što?

BERKOV: Bila nekako čudna.

HELENA: Gavrilovičeva žena. Juhu na balkonu drži. Jučer joj mačka srušila poklopac i požderala svu kašu.

BERKOV: Mačka?

HELENA: Mačka ili čovjek. Možda je bio gladan i požderao.

OLGA: Hoćeš li ti zakasniti na pokus?

BERKOV: Čudno.

OLGA: Što?

BERKOV: Ne znam. Umoran sam. Idem konačno.

HELENA: Berkov, ali prije nego pođeš, imitiraj Njemiroviča!

OLGA: Lusja!

HELENA: Olga, neka pokaže, molim te! Meni je to vrlo smiješno!

OLGA: Nikakvih svetinja.

HELENA: Samo danas. Na specijalnu želju promrzle sestre.

OLGA: Lusja... Lusja...

Berkov se pretvara u Vladimira Njemiroviča-Dančenka, znači u osamdesetogodišnjeg teoretičara MHAT-a. Češka se po nepostojećoj bradici i kroz zube, promijenjenim glasom, govori tekst.

BERKOV: »Prva kazališna zapovijed: ništa ne glumiti – ne glumiti likove, ne glumiti situacije, ni dramatične, ni komične, ne glumiti smijeh, plač – ništa ne glumiti.

Glumac koji glumi, zapada u kliše i gubi zrno. Glumac koji ne glumi, zrno ne gubi.«

Helenu nastup Berkova raduje, Olgu iritira.

BERKOV (*i dalje promijenjenim glasom*): »Upitao me jedanput Čehov, mogu li uhvatiti njegov podtekst i za što. A ja sam mu odgovorio: 'Za zrno, Antone Pavloviču, za zrno'.«

Helena plješće oduševljeno, Olga vrti glavom, trudeći se tako prikriti veselost.

BERKOV: Za bis usuđujem se predložiti neprežaljenog Konstantina Stanislavskog u njegovom klasičnom repertoaru. (*Parodira Stanislavskog*): »Zar vam ne smeta prehlada? S katarom treba vrlo, vrlo paziti, jer se neće daleko«. (*Glasno hropće, kao da izdiše.*)*

HELENA: To je već na granici. Ali smiješno.

OLGA: Stanislavski mu najbolje ide.

BERKOV: Letim. (*Oblači se*): Možda mi vi možete savjetovati... Tko bi u Moskvi mogao imati inozemne ploče Rahmanjinova? Vjerojatno postoje neke američke snimke. Treći dan tražim. I ništa.

* Aluzija na manu, bolest i smrt Stanislavskog (op. prev.).

HELENA: Mi nemamo. Imamo malo klasike, ali Rahmanjinova ne.
OLGA: Kačalov je često putovao u inozemstvo. Možda on nešto ima.
BERKOV: Vasilij Ivanovič Kačalov. Odlična ideja! Kako mi to prije nije palo na pamet!
OLGA: A što će ti Rahmanjinov?
BERKOV: Treba mi. Za ženu.
Helena i Olga izmijene poglede.
OLGA: Da? A zbilja – kako je žena? Davno je nisam vidjela.
BERKOV: Otputovala na terenske nastupe.
OLGA: Izvrсна je bila u onoj »Rose Marie«. (*Pjeva*): »Kad čuješ pjesmu uuu, uuu... / Ja ću ti odgovoriti uuu, uuu...«
BERKOV: Hvala na čaju. Kako se odmah nisam sjetio Kačalova! (*Izlazi*.)
OLGA: Je li taj tvoj muž poludio?
HELENA: Što je sad?
OLGA: Ulazim, a Paša lijepo sjedi i mrtav-hladan čita strojopis romana. Hoćeš da nas sve pokupe?
HELENA: Oni i tako znaju...
OLGA: Što znaju? Što znaju? Jesi li uzela staklenke?
HELENA: Još nisam.
OLGA: Lusja!
HELENA: Počni prepisivati.
OLGA: Nemam kad.
HELENA: Ja također nemam kad.
OLGA: A jesi mušta.
Kucanje na vratima.
HELENA: Tko je?
GLAS: Naš.
HELENA: Kakav naš?
GLAS: A jedan naš! Mogao bih čak reći stvarno naš, samo što je Nijemac.
HELENA: Molim vas, bez glupih šala.
GLAS: Ali Heleno Sergejevna, kad kažem naš Nijemac, onda je naš.
HELENA: Nikolaj!
Otvora vrata. Ulazi Nikolaj Erdman. Helena ga pozdravlja vrlo srdačno. Olga je malo zbunjena.
HELENA: Zdravo, luđače!
ERDMAN: Zdravo, lijepa Heleno! Kakva šteta što sam Odisej, a ne Paris. Maka je pravi srećković.
HELENA: Sjedaj, skini to.
ERDMAN (*videći da je odjevena za izlazak*): Izlaziš?
HELENA: Moj Serjoža je kod susjeda, igra se s kolegom. Htjela sam ga dovesti. Ali kad si ti stigao, neka ga, neka demoliraju taj stan tamo. Poznaješ li se s Olgom?
ERDMAN: Posve i totalno ne. Dobar dan, Olga Sergejevna. Posljednji put vidjeli ste me prije nekih pet godina, na nekoj lošoj predstavi, u nekakvom lošem kazalištu, s vrlo lošim glumcima, u fatalnoj režiji.

OLGA: To bi moglo biti baš tako.

ERDMAN: I, molim vas, držite se toga, ako bi vas tko pitao, kada ste vidjeli Erdmana. Za sada sam nevidljiv, nepostojeći i, da tako kažem, sam za sebe odgovoran. Što će reći da ne postojim. Nema me. Čovjek odgovoran sam za sebe, to je općenito mistika.

OLGA: Došli ste nelegalno?

ERDMAN: Za milost božju, što to znači legalno ili nelegalno?! Recimo da je moj sadržaj ovdje, a forma negdje drugdje. Ako se moj sadržaj ne sjedini s mojom formom, to će biti isto kao da me tu uopće nije ni bilo.

OLGA: Imate zabranu prebivanja u Moskvi?

ERDMAN: Imam. Ali prolazak nije prebivanje. U prolazu sam iz Volgograda u Kerč.

OLGA: Ili iz Kerča u Volgograd.

ERDMAN: »Šuma«. Znete taj komad Ostrovsog? No slijedi literarna zagonetka. Idem danas s kolodvora i mislim: »Kad bi kolodvor bio blizu, ne bi bio daleko, ali kako je tako daleko, to znači da nije blizu.«

OLGA: A znate li što je odmah poslije toga napisano tamo u didaskalijama? »Svi posramljeno šute.«

ERDMAN: Nokaut. To nisam upamtio. Šutim posramljen.

OLGA: Ja sam to prepisivala. Iz Čehovljevog rukopisa.

HELENA (*Erdmanu*): Hoćeš li nešto pojesti? Imam juhu od kupusa i krumpire. A uostalom, bolesnog se pita.

ERDMAN: Sa zadovoljstvom. A gdje je Miša?

HELENA: Spava. Odmah ću ga probuditi.

ERDMAN: Ne treba. Neka se odmara.

HELENA: Imaš pravo. Polako. Imamo vremena. (*Izlazi na balkon po kupusovu juhu.*)

OLGA: Zašto si došao?

ERDMAN: Htio sam ga vidjeti.

OLGA: Govore li u provinciji da neće još dugo?

ERDMAN: U provinciji su ga već pokopali. Šteta što bolesnika nisu pitali.

Vraća se Helena noseći lonac.

HELENA: Požderao. Srušio poklopac i požderao.

ERDMAN: Tko?

HELENA: Mačak li čovjek. Gotovo je sve požderao. Što se događa u ovoj kući? Ne brini, odmah ćeš nešto pojesti.

ERDMAN: Ne gadi mi se poslije mačke. Poslije čovjeka – to već ovisi kojeg.

Helena odlazi u kuhinju.

ERDMAN: I što je s Mišom?

OLGA: Gubi vid. To je nasljedno.

Stanka.

ERDMAN: No, onda imamo drugog Homera. I još k tomu, znamo da uistinu postoji.

OLGA: Neprestano ispravicima muči i Helenu i mene. Stalno diktira i stalno ponovo prepisujemo taj njegov roman. A njegov komad o Staljinovoj mladosti kazalište ne postavlja. Gospodar ne želi.

ERDMAN: Zna li se zbog čega?

OLGA: Ne.

ERDMAN: Loš komad?

OLGA: Što ja znam? Mladi revolucionar svađa se sa starim teologom.

ERDMAN: A, to se vjerojatno o tome radi.

OLGA: O čemu?

ERDMAN: Stari teolog ne želi nikoga podsjećati da je bio mlad, jer je sad star.

OLGA: To mi nikada ne bi palo na pamet. Bistar si.

ERDMAN: Znaš, u Lubjanki popravljaju sposobnost zaključivanja.

OLGA: Još uvijek? Što oni u stvari od tebe hoće?

ERDMAN: Ne znaš?

OLGA: Nešto znam. Kačalov je plakao u kazalištu. Navodno je na nekakvoj pijanci recitirao tvoje bajčice ili pjesmice.

ERDMAN: Ne na bilo kakvoj, nego u nazočnosti najviših državnih vlasti.

OLGA: I što?

ERDMAN: Nije im se sviđelo. Nije bilo dostatno smiješno. Kačalov je izrecitirao jednu veselu pjesmicu, i odjedanput tišina. Svi posramljeno šute. A onda Generalni Sekretar pita: »Tko je autor tih huliganskih stihova?«

OLGA: Dovraga! I samo zbog toga progone te sedam godina?

ERDMAN: Vidiš, najgore je to što mi je narod dopisao nekoliko desetaka novih tvorevina. I sada svako malo treba objašnjavati, gdje prestaje narodno stvaralaštvo, a počinje moje. Tako je to kad se stvori nova literarna vrsta.

OLGA: Klasik.

ERDMAN: Danas, na primjer, pred Bjeloruskim kolodvorom, naklonio mi se jedan takav tipus: »Moje poštovanje, družo Erdman.« Popularnost.

OLGA: Slijede te?

ERDMAN: Ne moraju. I tako znaju da ću poći nekamo do književnika. A gdje sam spavao, o tom će ih već informirati dobronamjerni susjedi. Književnici su opažljiv narod.

OLGA: Možeš spavati kod mene.

ERDMAN: I potratit noć na ćaskanje s tvojim mužem. Hvala.

OLGA: Helena tu nema previše mjesta. Osim toga Serjoška je još dijete.

ERDMAN: Ne boj se, neću moliti Helenu za prenoćište. Imam gdje spavati.

OLGA: Moraš li ti uvijek živjeti kao hazarder?

ERDMAN: Nisam mogao drukčije. Samo me je Miša pokušao braniti.

OLGA: Otkud znaš?

ERDMAN: Pokazali mi njegova pisma. »Bjeloemigrantski nitkov Bulgakov usudio se pisati, u svezi s vašim problemom, samom Josifu Visarionoviču. Savjetuje mu da iskoristi vaše sposobnosti, družo Erdman.«

OLGA: Stalno ta njegova pisma. Osobni Gensekov* savjetnik za književna pitanja.

ERDMAN: Možda on ima pravo? Možda se samo tako treba ponašati?

* Gensek; porugljivi neologizam od generalni sekretar; Staljin (op. prev.).

OLGA: Znači, kako?

ERDMAN: Tako kao on.

OLGA: Ili kao samoubojica? Tko je to napisao? »U današnje vrijeme to što bi mogli reći živi, može izraziti samo mrtvi.«

ERDMAN: Tko bi to mogao napisati? Nemam pojma. Očito neki samoubojica.

OLGA: Nikolaj, ti ipak, bolje je, poživi. Molim te.

ERDMAN: Ta ja ništa ino i ne činim nego se bavim time da preživim.

Vraća se Helena. Stavlja jelo pred Erdmana.

HELENA: O čemu razgovarate?

ERDMAN: Ni o čemu posebnom. Olga Sergejevna me svjetuje, jer ima dobre želje.

HELENA: Kojima je, koliko razumijem, popločan put u pakao.

Kucanje na vratima.

HELENA: Tko je?

GLAS: Molim, otvorite. Preporučena pošiljka.

HELENA: Pošiljka? (*Otvara vrata.*)

Na vratima stoji visok muškarac u dugačkom tamnom ogrtaču. Klobuk mu skriva čelo. U ruci drži buket crvenih ruža.

MUŠKARAC: Helena Sergejevna Bulgakova?

HELENA: Ja sam.

MUŠKARAC: Naloženo mi je da vam ovo predam. Izvolite. (*Uručuje ruže Heleni.*)

HELENA: Hvala. Naloženo? Tko je naložio?

MUŠKARAC: To ne smijem reći. Oprostite. (*Odlazi tako brzo da se učinilo kao da je ispario.*)

HELENA (*Trči za njim na hodnik*): Građanine! Druže! Molim vas, pričekajte! (*Vraća se držeći cvijeće*): Otišao. Ta neću valjda za njim trčati po mrazu. Što ću sad s ovim?

ERDMAN: Staviti u vazu. Možda je kakvo pisamce unutra?

HELENA (*traži*): Ne, nema ništa.

OLGA (*Erdmanu*): Mislila sam da su došli po tebe.

ERDMAN: Iskreno govoreći, nadao sam se da su po tebe.

OLGA: Nikolaj!

HELENA: Slušajte. To je neka tajanstvena stvar. Te ruže koštale su imetak.

ERDMAN: Neki obožavatelj ne gleda na novac.

HELENA: Drugi put ovog tjedna. Ali ja ne želim to cvijeće. Bože, Bože! Ako Maka to vidi... Ili Serjoža.

ERDMAN: Možda netko baš na to i računa?

OLGA: Na što?

ERDMAN: Na uznemiravanje. Da Miša ne spava, eto sad bi bio pogođen.

HELENA: Olja, molim te, neka to bude tvoje cvijeće.

OLGA: Naravno. Erdman mi ga donio iz Sibira.

HELENA: Ne, nešto uvjerljivije. Dobila si ga u kazalištu. Njemiroviči ti poslali po njemu.

OLGA: Lusja, zašto lagati?

HELENA: Ne želim da se Maka muči.

ERDMAN (*jedući*): Drage moje sestre, ljubljene moje sestre. Što vam je? Živite u Moskvi, udane ste, niste prognane, darivaju vas cvijećem. Jedna od vas radi u najglasovitijem kazalištu naše nepregledne domovine, druga je supruga velikog dramatičara i književnika. Što više poželjeti? Treba biti optimist. Znete li što je to optimist? To je jednostavno dobro instruiran pesimist. Instruiram vas – budite sretni!

HELENA: Nikolaj, a otkud snage za sve to?

ERDMAN: Makar i iz kabanice.

HELENA: Gogoljeve?

ERDMAN: Moje kabanice, Heleno Sergejevna. Dobar plašt. Topao, solidan, s krznom. Darovao mi ga dobri čovjek. Kad su me zatvorili, taj dobri čovjek skinuo je ogrtač sa sebe i rekao: »Uzmi! Može ti tamo biti hladno.« Nosim ga drugu godinu. U međuvremenu uhićen je također i dobri čovjek. A ogrtač mi šapuće na uho: »Još bih malo svijetom šetao. Još bih šetao.«

OLGA: Čiji je to plašt?

ERDMAN: Mejerholjdov.*

Stanka.

OLGA: Zinaidu je netko ubio.

HELENA: Lamina pokupili. Mandeljštama pokupili. Babelja, Piljnjaka, Katajeva, Koljcov. Ima još i boljih novosti: Averbaha, Astahova i Afinogenova** također su pokupili.

ERDMAN: Ako kupe na slovo »a«, onda imam još malo vremena.

Stanka. Svi šute u nedoumici.

S druge strane zida netko uključuje radio. Razliježe se vojnička koračnica iz Gounodova »Fausta«.

ERDMAN: Svatko ima svoj stil kulturno-prosvjetiteljskog rada.

HELENA: Probudit će ga. Ako im kažem da stišaju, nastat će skandal.

OLGA: Idem u kazalište. (*Heleni*): Navratit ćeš do mene?

HELENA: Da. Moram uzeti ulaznice za Kropotkine.

OLGA: I još nešto!

HELENA: Mislim na to.

ERDMAN: Što danas igraju?

OLGA: »Višnjik«.

ERDMAN: Odavno nisam vidio neku lošu predstavu.

OLGA: Ako vam se javi kakva naknadna želja, molim, nazovite me na ovaj broj. (*Daje Erdmanu karticu.*) Možda pronađem ulaznicu za stajanje.

ERDMAN: Hvala. Predstavit ću se kao kolektiv.

HELENA: Hoćeš li uzeti cvijeće?

OLGA: Ne. Neka ostane kod vas. Ti voliš ruže.

HELENA: Ne takve. Ali svejedno! Neka ostanu.

* Mejerholjd, Vsevolod Emiljevič (1874 – 1942); sovjetski avangardni kazališni glumac i redatelj, eksperimentator. Žrtva staljinističke čistke (op. prev.).

** Sve sami ugledni književnici i političari (op. prev.).

OLGA (*Erdmanu*): Literarna zagonetka: »Junak koji nije iz mog ljubavnog romana«.

ERDMAN: Gribojedov.*

OLGA: Naslov?

ERDMAN: »Teško pametnima.« (Gorje od uma)

OLGA: Baš tako. (*Izlazi.*)

HELENA: Uvijek te voljela.

ERDMAN: Baš. (*Stanka*) Za kaznu trebao sam se njom oženiti.

HELENA: Znaš što? Ti si nepopravljiv.

ERDMAN: Nepopravljiv? Za pogrešku i vruga to je valjda vrsta komplimenta?

Na vratima se pojavi Mihail Afanasevič Bulgakov. U noćnom je ogrtaču navučenom preko pidžame. Oči mu zaklanjaju velike tamne naočale. Lice mu je vrlo blijedo. S obzirom na polumrak gotovo je nevidljiv. Trudi se nešto reći, ali iz njegovih usta otimaju se samo tihi neartikulirani zvukovi.

HELENA: Maka! Nikolaj je doputovao! Poznaješ Nikolaja Erdmana?

Bulgakov potvrđuje glavom. Ispruža ruke prema prijatelju.

HELENA: Nije to ništa. To će proći. To je trenutačno. Povremeno gubi moć govora. Povremeno. Odmah ću ti dati injekciju i proći će. Vidjet ćeš da će proći.

Erdman i Bulgakov ulaze u spavaonicu. Helena žurno priprema injekciju. Zatamnjenje.

S C E N A 4.

*Glumački buffet u MHAT-u. Za šankom stoji Jermolaj. Tu je veliki samovar, lampa u obliku tulipana, staklenke. Veći dio pokućstva tone u mraku. Pusto je. Iz zvučnika dopire ono što se događa na sceni, odnosno treći čin »Višnjika«. Jermolaj priprema kanapke** s kavijarom i slaže ih na ovale.*

RANJEVSKA (*iz zvučnika*): I glazbenici su došli u nevirijeme, i taj bal priredili smo u nevirijeme... ali ništa zato. (*Pjevusi.*)

ŠARLOTA (*iz zvučnika*): Tu vam je špil karata. Molim, zamislite jednu.

PIŠČIK (*iz zvučnika*): Zamislio sam.

JERMOLAJ: A pis! Mac! (*Trudi se potjerati, gledateljima nevidljivu, mačku.*) Pobjegla! Anuška! Anuška!

Iz pozadine dolazi Anuška.

JERMOLAJ: Ne puštaj mi mačke u buffet!

ANUŠKA: Što sam ja ovdje zbog mačaka?

JERMOLAJ: Lososa mi požderale!

ANUŠKA: Što sam ja ovdje zbog lososa?

* Gribojedov, Aleksandr Sergejevič (1795.-1829.); ruski književnik, prosvjetitelj, protivnik mračnijaštva i feudalne samovolje, autor komedije *Teško pametnima*.

** *kanapka*; krišćica peciva premazana maslacem ili kavijarom, a na to mogu biti dodani razni naresci od mesa, ribe, povrća... (op. prev.).

JERMOLAJ: Dovraga!

ŠARLOTA (iz zvučnika): Sad presijecite. Savršeno. Dajte je ovamo, dragi moj gospodine Piščik! Ein, zwei, drei! Sad tražite. U vašem je bočnom džepu.

PIŠČIK: Pikova osmica, točno sam nju zamislio. No, molim!

JERMOLAJ (goneći mačke razbije šalicu): Vražje sjeme! A možda bi se prihvatila posla i ovo pomela?

ANUŠKA: Poslije ću pomesti, Jermolaju Onufroviču... Ostavila sam posao... (Izlazi.)

JERMOLAJ: Dovraga! (Nestaje za šankom gdje skuplja komadiće razbijene šalice.)

ŠARLOTA (iz zvučnika): Brzo recite koja karta treba biti na vrhu.

TROFIMOV (iz zvučnika): No, neka bude pikova dama!

ŠARLOTA (iz zvučnika): Jest! No, koja je karta na vrhu?

PIŠČIK (iz zvučnika): As karo.

ŠARLOTA (iz zvučnika): Jest! O kako je danas lijepo vrijeme. (Odgovara trbuhozbornim glasom): »O, da milostiva gospođo, vrijeme je prelijep«. Ti si moj ideal. I »milostiva gospođo također mi se vrlo svidio«.

UPRAVITELJ ŽELJEZNIČKE POSTAJE (iz zvučnika): Bravo, gospođo trbuhozboriteljice!

U buffet ulazi Kačalov. Na njemu je kostim Gajeva. Bez obzira na to što je Jermolaj nevidljiv, Kačalov udara o šank na karakterističan način i na šanku se pojavi čaša votke. Kačalov udara ponovo i uz nju je druga.

KAČALOV: Stišaj to!

JERMOLAJ: Kad su, Vasilije Ivanoviču, zabranili...

KAČALOV: Stišaj to!

Jermolaj poslušno priguši zvučnik. Od tog trenutka cijelu scenu prate prigušeni zvukovi, koji su odjek daljnjeg tijeka predstave.

KAČALOV: Je li me tražio Fadjejev?

JERMOLAJ: Glumac?

KAČALOV: Jermolaju, Fadjejev je predsjednik Saveza sovjetskih pisaca.

JERMOLAJ: A taj! Bio je. Htio je piće na kredit, ali on nije kazališni djelatnik.

KAČALOV: Otišao?

JERMOLAJ: Nije. Negdje se tuda mota.

KAČALOV: Jermolaju, krvopijo! Kako si se mogao tako ponašati prema drugu Fadjejevu!

JERMOLAJ: Nije imao novaca.

KAČALOV: Čovječe slabe vjere! Sjediš u tom svom buffetu i uništavaš sovjetsku kulturu. Kako je to moguće? I kakve su to buržoaske predrasude – novac. Nadahnuće za novac ne možeš kupiti. Ti si štetočina.

JERMOLAJ: Molim vas, oprostite.

KAČALOV: Ne opraštam. Ni jednom pipničaru, koji odbija žednom umjetniku nužnu okrjepu, neće biti oprošteno. Zapamti to. Za druga Fadjejeva – ako ustreba – ja ću uvijek platiti. Zapiši na Kačalova. Zapiši: »Kačalov će platiti za Fadjejeva.« Koliko ti dugujem ovaj mjesec?

JERMOLAJ: Odmah ću izbrojiti, Vasilije Ivanoviču.

KAČALOV: Broji, nametniče, jer će ti biti izbrojeno!

Jermolaj se priprema računati, Kačalov uzima čaše vodke i sjeda u kut. Ulazi Erdman.

ERDMAN (*ne zamjećujući Kačalova, Jermolaju*): Oprostite, izgleda da sam pobrkao smjer. Ide li se ovuda do ureda druga Njemiroviča?

JERMOLAJ: Natrag u hodnik, desno, pa lijevo.

KAČALOV (*ustaje*): Erdman? Erdman? Nikolaj? Nikolaj?

ERDMAN (*nakon stanke*): Vasilij Ivanovič Kačalov? Najveći sovjetski glumac?

KAČALOV (*pada na koljena pred Erdmana*): Nikolaj! Što ću ti reći?! (*Odvlači Erdmana na stranu. Šapatom*): Nisam znao! Nisam htio! Jezik bih sebi pregrizao da sam znao!

ERDMAN: Znam, Vasilije, znam.

KAČALOV (*klekne ponovo*): Tražio sam te... Htio sam nekako...

ERDMAN: Znam... znam... ustani.

KAČALOV: Išao sam k tvojoj ženi, ali nije htjela sa mnom razgovarati. Izbacila me iz kuće.

ERDMAN: Ustani, molim te!

Kačalov ustane.

ERDMAN: Tako. A sa ženama znaš kako je. Žena je žena.

KAČALOV: Je li ti rekla da sam bio?

ERDMAN: Rekla. I da si joj htio dati novac. A ona ni od mene ne želi uzeti novac.

KAČALOV: Ne? Zbog čega?

ERDMAN: A zbog toga što nam je veza popustila. (*Stanka*) Događa se.

KAČALOV: Razumijem. Hoćeš li popiti sa mnom?

ERDMAN: Ne, Vasilij, ja ne pijem.

KAČALOV: Ostavio si se?

ERDMAN: Jesi li čuo ovaj vic? Na skupu predavač govori: »Od brojnih će zbog alkohola i žena otići.« A iz dvorane dopre glas: »A koliko konkretno treba popiti?«

KAČALOV: Molim te, brate, popij sa mnom, jer ću imati osjećaj da mi nisi oprostio. Barem malčice.

ERDMAN: Znaš, mi, Nijemci, teško se kontroliramo i zbog toga ne možemo početi, a kad počnemo, onda opet ne možemo prestati.

KAČALOV: Molim.

ERDMAN: Vasilij, piti s tobom to je isto kao svirati violinu pred Paganinijem. (*stanka*) Ali što sad tu, jedanput se umire!

Piju. Padaju u zagrljaj. Ljube se. Utrči Berkov u kostimu Prolaznika, ali pomalo i Korovjova.

BERKOV: Moje poštovanje, Vasilije Ivanoviču!

KAČALOV: Naprijed! Naprijed! Gledaj, opet sam zaboravio donijeti te ploče. Zapisao sam na papirić, ali je s vragom otišlo.

BERKOV: Podsjetit ću vas na to poslije predstave, Vasilije Ivanoviču. Jeste li zaboravili da imate dogovoreno?

KAČALOV: S kim?

BERKOV: S predsjednikom, naravno s predsjednikom!

KAČALOV: A! Sa Sašom! Naravno da nisam zaboravio. Samo je nekamo nestao!

BERKOV: Potražiti ću ga. (*Izlazi.*)

KAČALOV: Poznaješ li Sašu Fadjejeva?

ERDMAN: Slabo, ali znam tko je.

KAČALOV: Jasno. Predsjedavajući Saveza književnika. Pouzdan dečko.

ERDMAN: Da. Došla mlada garda.

KAČALOV: Baš – došla i nekamo otišla. A ja sam se s njim dogovorio. U svezi s Bulgakovom.

ERDMAN: Dramatičarem Bulgakovom?

KAČALOV: Dramatičarem. Glumački ansambl je vrlo uznemiren, hoće pisati peticiju.

ERDMAN: Komu?

KAČALOV (*stiša glas*): Generalnom Sekretaru. Osobno na ruke.

ERDMAN: A s čim u svezi?

KAČALOV: Bulgakov je teško bolestan.

ERDMAN: Čuo sam.

KAČALOV: Napisao je komad o mladom Staljinu.

ERDMAN: I to sam čuo.

KAČALOV: Momak se trudi koliko može. Komad možda nije najbolji, ali želja je iskrena.

A poznato je da je drug Staljin na *Danima Turbina* bio sedamnaest puta. I na njegovu preporuku specijalno smo ih obnavljali. I ti koji su igrali u *Turbinama*, došli su na pomisao da bi nekako drug Staljin mogao bolesniku dati malo nade, nekom dobrom riječju. Možda bi mu se stanje poboljšalo? Komad bi mogao doraditi.

ERDMAN: I Fadjejev vam želi pomoći?

KAČALOV: Rekoh ti, pouzdan momak. A takvo pismo bolje je kad ga napiše književnik.

ERDMAN: A jeste li pitali bolesnika?

KAČALOV: Zašto? To treba biti radosno iznenađenje. Fadjejev je jučer bio kod Bulgakova, a ovaj govori: »Trčim na susret sa smrću.« Sašu se to strašno dojmilo. Posavjetovali smo se i odlučili da nešto s tim treba učiniti.

ERDMAN: Ne bojiš li se, Vasilij, da to može biti uzeto za zlo?

KAČALOV: Nikolaj, moje je srce na dlanu! Umjetnik, brate, ne može previše kalkulirati, jer će izgubiti svježinu. Pođi sa mnom do garderobe. Usput ćemo pronaći Sašu, popit ćemo, popričati!

ERDMAN: Pa ti nastupaš! Zar ne bi trebao biti na sceni?

KAČALOV: Imamo vremena. Ulazim tek pri svršetku trećeg čina. Trista i nekoliko puta nije mi pošlo za rukom kupiti višnjik, ni danas mi to neće uspjeti. Ne brini se. A onda je stanka. (*Udari šakom o šank.*)

Jermolaj odmah pruži punu bocu.

KAČALOV: Pribroji, Jermolaj, pribroji. (*Uzima oval s kanapkama*): Dođi!

ERDMAN: Trenutak. (*Jermolaju*): Može li se s ovog telefona telefonirati u ured druga Njemiroviča?

JERMOLAJ: Može. (*Okreće brojeve i slušalicu dodaje Erdmanu.*)

ERDMAN: Ured? Ovdje kolektiv. Da, kolektiv. Kako kakav? Kolektiv Svjetske Posramljenosti. U ime kolektiva zahvaljujem vam, drugarice, na ustupljenom mjestu

na balkonu. Mislili smo zahvaliti osobno, ali idemo raspraviti diplomatsku notu.

Iskrene želje za daljnje uspjehe u osobnom i profesionalnom poslu. Nek živi rad!

KAČALOV: S njom treba oprezno.

ERDMAN: Znam. Kein Talent doch ein Charakter.*

KAČALOV: Svete riječi! (*ide prema izlazu*)

U prolazu mimoilazi se s Berkovim koji je preobučen u frak i umoran – sudjelovao je u sceni plesova.

BERKOV: Preporučujem se, Vasilije Ivanoviču!

KAČALOV: Pa već smo se danas vidjeli.

BERKOV: Uljudnosti nikad previše. Pamтите li? Rahmanjinov.

KAČALOV: Pamtim. Ja imam dobro pamćenje. (*Mahne rukom i izlazi s Erdmanom.*)

BERKOV (*Jermolaju*): Tko je to bio? Taj drugi?

JERMOLAJ: Ne znam. Nekakav zastupnik ili savjetnik.

BERKOV: Savjetnik?

JERMOLAJ: Kačalov mu ukazivao veliku počast. Kleknuo je pred njega. Hertman ili Ertman.

BERKOV: Nijemac?

JERMOLAJ: Tko će ga znati?! Govorio je nešto na njemačkom. I pozdravio je Njemiroviča od nekakvog svjetskog kolektiva. Nešto na pi. Nekakva diplomatska nota ili slično.

BERKOV: Nota? Jermolaju, zašto si ti tako nepažljiv?

JERMOLAJ: Ja se u diplomaciju ne miješam. Zbrajao sam novac. Kačalov mi je rekao da mu napravim račun. I ti bi trebao podmiriti svoj račun. Već drugi mjesec visiš.

BERKOV: Podmirit ću. Kad dobijem honorar, podmirit ću. A ja bih na tvome mjestu pregledao jetru.

JERMOLAJ: Našao se liječnik.

BERKOV: Pregledaj jetru, Jermolaju, dobro ti savjetujem.

JERMOLAJ: Pavle Petroviču, ti si danas nekako čudan. Hukni!

BERKOV: Nisam pio. Jednostavno jedan moj znanac liječnik, dobar specijalist, drži da bi mogao imati zdravstvenih problema baš zbog jetre.

JERMOLAJ: A otkud me on zna?

BERKOV: Bože moj, pa vidio te, vidio. Stalno si tu, a on ponekad dolazi u naše kazalište.

JERMOLAJ: Specijalist? Liječnik?

BERKOV: Ah, nepotrebno sam započeo ovaj razgovor.

JERMOLAJ: A otkud taj specijalist? Čega?

BERKOV: Crne magije.

JERMOLAJ: Tfu!

Ulazi Helena Sergejevna.

HELENA: Dobra večer! No i kako je, Pavle Pavloviču, je li dobro prošlo?

BERKOV: Polako, Heleno Sergejevna, već sam odigrao svoju veliku rolu.

* Njem.: I bez darovitosti ima karaktera (op. prev.).

HELENA (*Jermolaju*): Ja baš k vama. Htjela bih kupiti staklenke od krastavaca. Ovako visoke.

JERMOLAJ: Nema u prodaji.

BERKOV: Što to znači »nema«?

JERMOLAJ: Nema. Svi ih žele uzeti.

BERKOV: A ti, znači, ne daš?

JERMOLAJ: Nemam dopuštenje za prodaju.

BERKOV: A za ono što doma držiš ispod poda, imaš dopuštenje? Moj znanac, specijalist za tvoju jetru to također zna, samo ne želi o tome govoriti. Je li tako, Heleno Sergejevna? Dakle, savjetujem ti, pronađi te staklenke.

Stanka.

JERMOLAJ: Koliko?

HELENA: Treba mi nekoliko... Šest, sedam.

JERMOLAJ: Potražiti ću. (*Izlazi.*)

HELENA: Kako si to smislio?

BERKOV: Nisam ja, Heleno Sergejevna, nego Mihail Afanasovič Bulgakov. On se razumije u gostioničare i u ono što drže ispod poda.

HELENA: A... Tako je!

Upada Olga Bokšanjska.

OLGA: Građanine Berkov! Jeste li vi potpuno poludjeli? Na mozak vam udarilo?

BERKOV: Što se dogodilo?

OLGA: Zar ne znate da trebate igrati bilijar?

BERKOV: Gdje?

OLGA: Iza scene, Berkov, iza scene!

Berkov se hvata za glavu i izjuri.

OLGA (*viče*): Jermolaj! Jermolaj!

Ulazi Jermolaj noseći staklenke.

OLGA: Zašto je isključen taj zvučnik?

JERMOLAJ: Rekli su mi da stišam, Olga Sergejevna.

OLGA: Zabranjeno je isključivati zvučnike za vrijeme predstave. Za to se ide na disciplinsku.

JERMOLAJ: Vasilij Ivanovič mi zapovjedio stišati.

OLGA: Kad bi vam i sam Vladimir Njemirovič-Dančenko zapovjedio isključiti zvučnike, trebate moliti pismenu odluku! Razumijete li? Pismenu odluku! A ako prekinu predstavu, platit ćete troškove predstave! To se u kazalištu ne smije! Ne smije! Ne smije! (*Otvorenom pesnicom udara po šanku tako da joj se pero, kojim je Jermolaj računao, zabija u ruku.*) Zabranjeno je! (*bori se s perom zabijenim u dlan, dok se konačno, gotovo onesviješćena, ne sruši na jedan stolac.*)

HELENA: Ola, daj, izvadit ću ti to! (*Izvadi perce.*) Treba dezinficirati. Ima li tu špirita?

JERMOLAJ: U buffetu nema nikakvog alkohola.

OLGA: Ubojice! Jermolaju! Uključi taj zvučnik! I donesi oksidnu vodu iz ljekarne.

Jermolaj pojača zvučnik i istrči. Tekstovi iz zvučnika i rečenice Bokšanjske isprepliću se.

LOPAHIN (*iz zvučnika*): Što je to? Hej, glazba, glasnije! Sve će biti onako kako ja hoću.

OLGA: Banditi! Bez mene bi se ovo kazalište srušilo za pet minuta.

HELENA: Ola, ne živciraj se toliko!

LOPAHIN (*iz zvučnika*): Ide novi stanovnik, vlasnik višnjika!

Čuje se trijesak prevrnutog stolića.

OLGA: Načinit ću skandal po čitavoj Moskvi. (*Sisa dlan, sikće od bola.*)

HELENA: Ola! Smiri se!

ANJA (*iz zvučnika*): Mama! Majčice! Plačeš? Ljubljena, dobra, najdraža moja mamice, moja predivna, volim te, blagoslivljem. Višnjik je prodan, nema ga više, to je istina, ali ne plači, mamice, ostao ti je život i budućnost. Ostala ti je dobra, čista duša!

Čuje se plač Ranjevske, odnosno Olge Knipper.

OLGA: Ja ne znam što ću reći Njemiroviču!

ANJA (*iz zvučnika*): Idimo, idimo odavde, ljubljena moja! Posadit ćemo novi višnjik, ljepši od ovoga. Vidjet ćeš ga, pojmiti i radost, tiha radost obasjat će ti dušu kao sunce u predvečerje i ti ćeš se osmjehnuti, mamice! Hajdemo, ljubljena, hajdemo!

Čuju se odjeci pljeska na svršetku čina.

HELENA: Eto, vidiš, sve je u redu.

OLGA (*primiruje se, pudra nos*): Imaš pravo. U najgorem slučaju nije se čulo udaranje bilijarskih kugli iza scene. Ali to još nije tragedija. Taj Paša nije posebno bistar, ali zna svoje mjesto u vrsti.

INSPICIJENT (*iz zvučnika*): Svršetak trećeg čina. Stanka dvadeset minuta. Vasilije Ivanovič Kačalov! Za milost božju, Vasilije Ivanoviču, zašto niste izišli na scenu?

OLGA: Što?

BERKOV (*utrči sretan*): Olga Sergejevna, ne znam kako ću vam zahvaliti! Zahvaljujući vama, stigao sam! Zgrabio sam štap točno kad Jaša govori »sedam i osamnaest« i udario u kugle.

OLGA: Što?

BERKOV: Zahvaljujući vama stigao sam izvesti taj zvuk bilijarskih kugli koji dopire iz susjedne sobe.

OLGA: A gdje je Kačalov?

BERKOV: Kačalov? Nešto se dogodilo?

OLGA: Nisi čuo inspicijenta?

BERKOV: Ne... Ali stigao sam pogoditi te kugle... jeknule su – dum, dum, dum!

OLGA: Kačalov nije izišao na na scenu.

BERKOV: Isuse!

OLGA: Kačalov nije izišao na scenu i to za vrijeme mog dežurstva.

BERKOV: Bože, smiluj se!

OLGA: A sad će tu banuti Olga Knipper! Helena, molim te, idi u moj ured... ili bilo gdje! *Helena izlazi.*

OLGA: Berkov, pronađi Kačalova!

Berkov izlazi.

OLGA: Jermolaju! (*Stavlja prst na usta.*)

Jermolaj kima glavom dajući znak da je razumio.

Ulazi Olga Knipper u kostimu Ranjevske, za njom utrči Inspicijent noseći kapi.

KNIPPEROVA: Izdajice! Svi ste izdajice! A najgora je ta krava iz paklenog predvorja. Ta Dančenkova robinjica! Spletkare! Ponižavaju! Podcjenjuju! Uništavaju! Sve će uništiti! Uništiti će cjelokupno Čehovljevo djelo! Ismijati će naš rad! Zgužvati, u zemlju zgaziti! Pljuju na grobove! Guše nadahnuće u zametku! (*Pretvara se kako je tek sada zamijetila Olgu Bokšanjsku.*) Olga Sergejevna, razumijem kako vam je udobnije provoditi vrijeme vašeg dežurstva u buffetu, ali budite ljubazni i recite mi kako se moglo dogoditi da taj prokleti lakrdijaš, taj napuhani deklamator, taj nitkov, taj poživinčeni pijanac ne iziđe na scenu? I to u najvažnijem trenutku moje role?

OLGA: Molim vas, ne derite se na mene, Olga Leonardovna!

KNIPPEROVA: Ja se ni na koga ne derem! Ja se ni na koga ne derem! Ja se samo nadam kako su u ovom kazalištu, usprkos svemu, neke stvari još uvijek nedopustive. I da će odgovorne osobe, koje krše radne propise, snositi stroge konzekvencije. Uključujući i opoziv s položaja koji zauzimaju! Neovisno o tome kakve zasluge ima i komu se umiljava i ulizuje! Neovisno o tome u koliko je kolhoza recitirao Majakovskog i za koga je plesao kazačok na banketima. Neovisno o tome koliko je ordena dobio i državnih nagrada za svoje trećerazredno manirističko glumatanje!

Ulazi Kačalov, za njim Berkov. Kačalov pada na koljena pred Olgu Knipperovu. Na različitim mjestima pojavljuju se siluete glumačkih likova i kazališnih radnika, zaintrigiranih scenom koja se odigrava, a koji nemaju hrabrosti pristupiti bliže.

KAČALOV: Olga, oprosti mi, preklinjem te! Gledaj, ničice padam pred tvoje noge (*»križem« se prostre ispred nje, ali se podiže tek toliko kako bi mogao govoriti dalje*): No, kriv sam, kriv sam. A sve zbog toga što sam htio pronaći Sašu Fadjejeva, predsjedavajućeg Saveza književnika. A on, shvati me, nestao. U zemlju, vrag, propao, što li? I odjedanput čujem Andrejev glas: »Za milost božju, Vasilije Ivanoviču, zašto niste izišli na scenu?« Sama znaš, to je samo trenutak, ali važan, vraški važan za moju rolu. Prst bih dao sebi odsjeći da se to nije dogodilo! Ma što prst – ruku bih odsjekao!

KNIPPEROVA: Pio si?

KAČALOV: Ja? Za vrijeme predstave? Pa valjda me znaš – ja imam čelična načela. Poslije predstave, možda. Prije predstave nikad u životu!

KNIPPEROVA: Pio si!

KAČALOV: Išćupaj mi srce – imaš pravo! Ali me ne optužuj, jer sam posve trijezan! Ja znam koliko mogu.

KNIPPEROVA: Sad si se od straha otriježnio.

KAČALOV: Nije to to! Nije to to! Sve je to zbog te zbrke. U kazalište se ne bi smjelo puštati strance.

KNIPPEROVA: A bio je netko stran?

KAČALOV: Što? (*Stanka.*) Ne, nitko nije bio. Samo taj Saša Fadjejev. Ali je nestao. Vražji posli. Bio i nestao.

INSPICIJENT (*iz zvučnika*): Prvo zvonce!

KNIPPEROVA: Kako sada igrati, kako sada dalje igrati? Tako me divno danas ponijelo... raspjevale se strune nadahnuća. Plovila sam na valovima unutarnje sabranosti, dvorana je slušala takvom napetošću... A ja sam osjećala kako općim sa svetošću, s nečim najljepšim. Odjedanput tišina. Znaš li koliko je ta tišina trajala? Vječnost! Tisuće godina!

KAČALOV: Ubij me sad, no ubij! To više ne mogu popraviti da učinim sada ne znam što!

KNIPPEROVA: Da je Konstantin Sergejevič Stanislavski živ, ne bi se nipošto usudio tako ponašati. Nikad! Etika! Baš je to etika! Tko tako postupa, ne poštuje sebe, i svoju profesiju. *(Izlazi.)*

Promatrači nestanu.

KAČALOV *(više za njom)*: Znam, znam, etika! Kajem se, kajem! *(Ustaje. Obrća se Bokšanjskoj)*: Zvučnik se u mojoj garderobi gotovo ne čuje. Vjerojatno se nešto pokvarilo... a ovaj u buffetu također škruguće kao, ne budi primjereno... ah, nije važno!

OLGA: Reći ću majstorima.

KAČALOV: Majstori, jadan Bože! A nije taj Andrej mogao dotrčati do moje garderobe? Nekada nije bilo nikakvih aparata, uređaja, pronalazaka, zvučnika i vrag će ga znati što! Inspicijent bi dotrčao, pokucao i govorio: molimo, na scenu. Ali sada ne, nitko guzicom ne miče.

OLGA: Vasilije Ivanoviču!

KAČALOV: Oprostite, Olga Sergejevna. Ruke mi se tresu. Od živciranja.

INSPICIJENT *(Iz zvučnika)*: Drugo zvonce.

KAČALOV: O, čuješ! Rekoh – sjedi i podvikuje kao na galijote. A i ona mi je također dobra! Ona će me odgajati! Etika. Ja ne znam što je etika. Čehova je uništila, Stanislavskog je također uništila, sad je red na mene. Jedanput na pet stotina i nekoliko predstava... ona više ne bi trebala igrati tu rolu. To je smiješno. No, nisam stigao... trenutak nepažnje i nisam stigao.

BERKOV: A meni se posrećilo. U posljednjem trenutku, ali sam stigao.

KAČALOV: Tebi je, Paša, prvi put. A ja sam, brate, u toj drami Trofimova igrao... prije trideset i pet godina.

BERKOV: Znam. Lijepa rola. A taj stranac, ako je slobodno pitati, tko je to?

KAČALOV: Kakav stranac?

BERKOV: Taj koji je s vama izlazio kad sam vas drugi put pozdravljao. Sjedio je tu s vama uz čašicu.

KAČALOV: Jermolaj, je li netko tu bio i sa mnom pio?

JERMOLAJ: Ne sjećam se.

BERKOV: Kako to! Pa sam si rekao – nekakav delegat ili savjetnik.

JERMOLAJ: Ovdje?

BERKOV: Herdman, Oldman ili tako nekako. Rekao si da je Nijemac. Telefonirao je Olgi Sergejevnoj.

KAČALOV: Prividjelo vam se nešto, družo Berkove. Ja za vrijeme predstave ne pijem. Nikad i ni s kim. *(Izlazi.)*

BERKOV: Olga Sergejevna, pa telefonirao vam je u ured.
 OLGA: Wotan Woldman? Što je tebi, Pavle! Morao si se nekakvih gluposti načitati. Wotan je starogermanski bog. (*Sliježe ramenima*): I što ću sad napisati u izvještaju? (*Izlazi.*)
 BERKOV: Jermolaju, nikome ništa neću reći. Je li tu netko bio ili nije?
 JERMOLAJ: Ne sjećam se.
 BERKOV: Oprosti, nepotrebno sam te strašio tom bolesnom jetrom. Naljutio si se na mene, a to je bila samo obična literarna fikcija.
 JERMOLAJ: I specijalist je također fikcija?
 BERKOV: Također.
 JERMOLAJ: Vidiš – specijalist fikcija i savjetnik fikcija.
 BERKOV: Ali vidio sam ga! Vidio!
 JERMOLAJ: Koga?
 BERKOV: Wolanda. Oprosti. Erdmana. Vrag zna koga.
 JERMOLAJ: Uzimaš li te staklenke?
 BERKOV: Uzimam. Naravno da ću ih sad uzeti.
 INSPICIJENT (*iz zvučnika*): Treće zvono. Počinjemo četvrti čin.
Zatamnjenje.

S C E N A 5.

Lubjanka. Ona ista soba. Rasvjeta kao za saslušavanje. Pravdin uvodi Erdmana.
 PRAVDIN: Sjedajte. (*Posjedne Erdmana na stolac, a sam se izmakne u mrak.*)
 Duga stanka – šuti Erdman, šuti istražitelj. Erdman kašlje. Šivarov pali malu lampu iznad Erdmanovog fascikla.
 ŠIVAROV (*otvara fascikl i počinje pjevati*):
 S pjesmom pri srcu živjet' lako ti je,
 Prijatelj to je što ti snagu daje.
 I onaj tko pjesme okolo sije,
 Nestati neće sve dok pjesma traje. (*Stanka. Govori*): To je vaše?
 ERDMAN: Moje.
 ŠIVAROV (*pjeva*):
 Neizbježnost što ne zdvaja
 Zgrabila je jednog dana
 Ezopa za jaja.
 Pouka slučaj taj objasni –
 Možda je već dosta tih basni? (*Govori*): Također vaše?
 ERDMAN: Također.
 ŠIVAROV: Jeste li napisali što novo?
 ERDMAN: Ne.
 ŠIVAROV: Zabranjeno vam je prebivanje u Moskvi.
 ERDMAN: U prolazu sam. Ne prebivam.

ŠIVAROV (*vadi revolver, puca*): Ciljao sam, nisam pogodio. A može se dogoditi i obrnuto.

Odgovarajte na pitanja. Zašto ste doputovali u Moskvu?

ERDMAN: Oprostiti se s umirućim prijateljem.

ŠIVAROV: Bulgakovom?

ERDMAN: Bulgakovom.

ŠIVAROV: Time što je savjetovao drugu Staljinu da iskoristi vašu darovitost?

ERDMAN: Navodno.

ŠIVAROV: Nije vam to rekao?

ERDMAN: Ne.

ŠIVAROV: Otkud onda znate?

ERDMAN: Časnik istražitelj pokazao mi njegovo pismo.

ŠIVAROV: Ovdje, na Lubjanki?

ERDMAN: Da.

Stanka.

ŠIVAROV: A što je ovo? (*Pokazuje papir.*)

ERDMAN: Mogu li pristupiti?

ŠIVAROV: Pristupite.

ERDMAN (*primakne se pisaćem stolu*): To sam već objasnio časniku istražitelju prije godinu i pol dana. Načinio sam popis onih koji bi došli na moj pogreb.

ŠIVAROV: A ova prezimena dolje ispod?

ERDMAN: A, to su oni koji bi došli čak i kad bi padala kiša.

Stanka.

ŠIVAROV: I to bi trebao biti vic?

ERDMAN: Nisu svi vicevi smiješni.

ŠIVAROV: A mi sudimo kako su to prezimena članova kontrarevolucionarne organizacije. Narodnih neprijatelja. Neki vaši ortaci već su priznali. Na primjer Mejerholjd.

ERDMAN (*vraća se na mjesto*): Druže, to je nesporazum. Čovjek katkada nešto napiše iz gluposti, ali kunem se, kunem, to je samo običan glupi vic – ništa više. Kakva vražja organizacija!

ŠIVAROV: A Bulgakova na tom popisu nema?

ERDMAN: Ne sjećam se.

ŠIVAROV: Nema. Vidite, on na vaš pogreb ne, a vi na njegov da. Tu nešto ne štima.

ERDMAN: Napisao sam prezimena nekoliko kolega i poznanika. Bez veze.

ŠIVAROV: Dobro. Dakle, kako ćete mi dokazati da ste nevinini?

ERDMAN: A kako ćete vi?

ŠIVAROV: Kakav je to bezobrazluk?

ERDMAN: Oprostite, molim vas, ali dokazivanje nevinosti valjda je nemoguće.

ŠIVAROV: Znači, priznajete?

ERDMAN: Druže Šivarov, dobro znate da sam neodgovorni zabavljač, k tomu dostatno kukavica da ću pred strahom od boli opteretiti koga god hoćete, čak i vas. Dakle, ako vas zanima nešto određeno, počnite me mučiti konkretno, a ne tako uopćeno. Učinit ću što god hoćete.

ŠIVAROV (*poslije stanke*): Po čem ste poznali da sam to ja?

ERDMAN: Pozor! Šalim se. Po nedostatku obraza.

ŠIVAROV (*prasje u smijeh*): U mladosti sam također htio postati piscem. Mislilo sam: umjetnost pruža neobičnu vlast nad ljudima. Mijenja ih iznutra. Čini boljim. Strašno sam plakao čitajući »Bijele noći«. A onda sam pomislio: previše si običan čovjek za takve suptilnosti. Bolje je da se dokažeš u akciji. (*Stanka.*) Dobro. Promijenite svjetlo. *Svjetlo se mijenja u radnu rasvjetu, otkrivajući trojicu čekista i Erdmana.*

ŠIVAROV: Kako je lijepo ponovo se vidjeti. Dat ćemo vam pročitati nešto u obliku libretta. Uvodni nacrt zabavnog programa. Skečevi, pjesmice, satirični monolozi.

ERDMAN: A ipak tortura?

ŠIVAROV: Erdmane! Ne šalite se! Drug Berija naložio nam je organizirati ansambl pjesme i plesa NKVD-a. To je stvar od najvećeg državnog značenja. Okupljamo ansambl stručnjaka. Nažalost, imamo problema sa scenarijem. To još uvijek nije ono što bi nam trebalo. Ne osjeća se veza s onim najvažnijim. I nedostatno je zanimljivo. Razumijete?

ERDMAN: Valjda.

ŠIVAROV: Sjednite tu i sve pročitajte. Tu su vam papir i pero. Napišite primjedbe za svaku stranicu.

ERDMAN: Zakasnit ću na vlak. Ja sam uistinu samo u prolazu.

ŠIVAROV: Dogovorimo se ovako — sad ćete posjediti nad tim tekstom dvije-tri ure, potom ćete prespavati tu kod nas u hotelu. Sutra rano ću vas preslušati i odlučiti može li vas se pustiti ili još uvijek ne.

ERDMAN: Razumijem.

ŠIVAROV: Prihvatite se posla.

Erdman sjeda za pisaći stol, na mjesto koje mu je Šivarov oslobodio.

ŠIVAROV: Nećemo stajati nad vama. Imamo previše posla. Tu možete mirno sjediti. Nitko vam neće smetati.

ERDMAN: Hvala.

ŠIVAROV (*gleda na sat*): Recimo, za dvije ure doći će ovamo drug Čertov i otpratiti vas do našeg hotela. Ako do tada ne završite, pričekat će. Ne dirajte ništa u toj tamo prostoriji. To je viša tehnika.

PRAVDIN: Ostavit ćemo vam samo ovoliko svjetla. Je li dostatno?

ERDMAN: A ako bih htio, na primjer... u zahod?

ŠIVAROV: Onda idite. Tu je, u hodniku. A ja radim nedaleko, u sobi šezdeset šest. Samo nikamo dalje ne lunjajte, jer ćete nam se opet izgubiti. Jasno?

ERDMAN: Sve jasno.

ŠIVAROV: Onda na posao.

Izlaze. Erdman otvara debeli fascikl što ga je Šivarov ostavio na pisaćem stolu i zaviruje u nj bez naročitog zanimanja. Uzdahne. Malo poslije počinje zviždukati melodiju »S pjesmom pri srcu...« Kucanje na vratima.

ERDMAN: Da?

Ulazi Berkov.

BERKOV: Dobra večer.

ERDMAN: Dobra večer.

BERKOV: Jesam li zatekao druga Šivarova?

ERDMAN: Ne. Odnosno, da. Tu je negdje u zgradi.

BERKOV: Mogu li mu osobno predati ploče?

ERDMAN: Ploče? Kakve ploče?

BERKOV (*prilazi bliže*): Ploče »Gigant« s glazbom. Rahmanjinovljevom. Drug Šivarov je rekao da mu ih što žurnije donesem. Imam dvije američke. Za druga Beriju.

ERDMAN: A da, da... zaboravio sam da su drugovi melomani.

Berkov prilazi stolu i pozorno zagleda Erdmana. Počinje se smijati.

ERDMAN: Čemu se smijete?

BERKOV: Samom sebi. Već sam počeo misliti kako me progone nekakva prividenja. Naime, vidio sam vas, družu, u kazališnom buffetu, a svi su mi govorili kako tamo nije bilo nikoga.

ERDMAN: Nisu htjeli priznati da me poznaju?

BERKOV: Ne, ne u tom smislu. Očito zbog prirodne delikatnosti.

ERDMAN: Da. Neka je velika suptilnost u sovjetskom narodu.

BERKOV: A ja, bena, za trenutak sam pomislio kako ste vi Voland.

ERDMAN: Molim?

BERKOV: Nijemac. Neću vas zamarati svojim fantazijama.

ERDMAN: Zašto? To je vrlo zanimljivo.

BERKOV: Ima jedan dramatičar – Bulgakov. Čovjek kao čovjek, samo što zanimljivo piše. Duhovit. Vrlo je bolestan. U biti na samrti.

ERDMAN: Znam nešto o tome.

BERKOV: Možda ste čuli kako sam ga konačno prije nekih pola godine nagovorio da napiše komad o mladosti druga Staljina. Izvrstan komad. Još ćemo ga mi zaigrati. Mali popravci i zaigrat ćemo. Ali on ne želi popravljati. Rekao je kako je taj komad bio samoubojstvo. Da je na taj način izvršio samoubojstvo.

ERDMAN: Zbog čega?

BERKOV: A što ja znam? Preosjetljivost. Vjerojatno se radi o tome da bi mu se okruženje moglo smijati. Da je ulizica.

ERDMAN: Pretjerivanje.

BERKOV: To isto sam mu i ja rekao. A on meni: »Ne, Pavle, nikakvo pretjerivanje. Jednostavno sljedeći samoubilački pokušaj, samo što je ovog puta okrunjen uspjehom.«

ERDMAN: Tako je rekao?

BERKOV: Da i umire. Uz to završava pisanje čudnog romana. Baš se tamo javlja Voland.

ERDMAN: I vas je taj Voland podsjetio na mene?

BERKOV: Ne... da. Načitao sam se o magičaru koji zna budućnost, odgonetava ljudske sudbine, trbuhozborac je, nestaje. A vi ste mi se tako pojavili i nestali. Pojavili se i nestali.

ERDMAN: Znam taj roman.

BERKOV: Znete? Onda sam se nepotrebno trudio načiniti bilješke.

ERDMAN: Pokažite.

Berkov pokazuje papire.

ERDMAN (*čita*): Rukopisi ne plamte... on nije zavrijedio svjetlost, on je zavrijedio mir...
Zastrašujuća sakatost – kukavičluk. Peti judejski prokurator Poncije Pilat. (*Govori za sebe*): Najstrašnija sakatost – kukavičluk. (*Berkovu*): Slušajte družo, kako se vi prezivate?

BERKOV: Berkov. Pavle Petrovič Berkov.

ERDMAN: Slušajte, družo Berkov. Uzmite ovo kao dobronamjeran savjet od nekog koga ne poznajete i koga nikada ne biste trebali upoznati.

BERKOV: Razumijem.

ERDMAN: Ne problematizirajte taj roman. Ovo nije njegovo vrijeme. Roman je pročitao i ako nije dovršen, on se nikoga ne tiče. Razumijete li?

BERKOV: Da.

ERDMAN: To su nekakvi ulomci. Nekakve tlapnje bolesnog čovjeka. Zašto time opterećivati druga Šivarova ili čak samog druga Beriju? Bolje neka u miru slušaju Rahmanjinova. A roman neka čeka svoje vrijeme.

BERKOV: Na zapovijed!

ERDMAN: Ne tjeram vas, ali tu imam još dosta posla.

BERKOV: Srdačno zahvaljujem na savjetu, družo. I sâm sam doslovno to isto osjećao.

Erdman mu pruža ruku koju Berkov stisne s poštovanjem.

ERDMAN: Mi uopće nismo razgovarali.

BERKOV: Naravno.

ERDMAN: Ja ne postojim. Ja sam netko tko nije dobio posao u ovdašnjem ansamblu pjesame i plesa.

BERKOV: Razumio sam, ali... ove ploče... naime, moram ih što prije uručiti. Moja žena, Nataša Berkova, učinila je glupost. Golemu glupost. Sprijateljila se sa strancem. A on je bio – čini se – špijun. Otputovao je, a Nataša dobila pet godina. Trenutačno je negdje u okolici Vorkute. Čini se da pjeva u tamošnjem kazalištu. Oduzeto joj je pravo korespondencije. A drug Šivarov mi je rekao, ako donesem ploče, da će on imati prigodu zauzeti se za nju kod druga Berije. Strašno mi se žuri.

ERDMAN: Soba šezdeset pet.

BERKOV: Hvala. (*Krene prema vratima, a onda se vrati*): Ispričavam se na prevelikoj slobodi, ali zar i vi, družo, ne biste mogli šapnuti koju riječcu drugu Beriji? Sami razumijete – lakomisljena umjetnica, žena, pjevačica. I odmah pet godina. Glupo.

ERDMAN: Da, razumijem. Umjetnica kao umjetnica. Žena kao žena.

BERKOV: Točno, družo. Izvršno ste to formulirali. Vama je to samo riječca, a meni – cijeli život.

ERDMAN: Bojim se da ste precijenili moje mogućnosti. Ni sam ne znam jesam li sposoban za ovdašnji ansambl pjesme i plesa. Oprostite. (*Izlazi.*)

Berkov se trudi zaviriti u papire ostavljene na pisaćem stolu. Na bočnim vratima pojavi se Šivarov.

ŠIVAROV: O, Berkov! Ulaziš kao u konjušnicu! Nisi mogao zazvoniti odozdo? Upitati?

BERKOV: Zvonio sam.

ŠIVAROV: Dobro, dobro. Imaš te ploče?

BERKOV: Imam.

ŠIVAROV (*zamijeti Erdmanovu nenazočnost*): A gdje je...

BERKOV: Tko?

ŠIVAROV: Nitko.

BERKOV: Mogu li priložiti dopisnicu?

ŠIVAROV: Kakvu opet dopisnicu?

BERKOV: Za Natašu. Već sam je napisao. I s markicom. Samo pozdravi. I da mislim na nju.

ŠIVAROV: Žao mi te. Daj mi te ploče.

BERKOV: S dopisnicom?

ŠIVAROV: Nema potrebe za tim, Berkov.

BERKOV: Nećete?

ŠIVAROV: Drag si mi. Ne želim te mučiti. Na, čitaj. (*Daje mu dokument.*)

BERKOV: Što je to? (*Čita.*)

ŠIVAROV: Ženskoj se dogodilo. Očito je imala slabo srce.

BERKOV: Što je ovo?

ŠIVAROV: Liječničko uvjerenje. Kopija. Dajem ti ga kako bi znao da si mi drag i da te cijenim. To je dokument za unutarnju uporabu. Specijalno sam ga za tebe isprosiso od komandanta Barabanova.

BERKOV: Hvala.

ŠIVAROV: Srčani udar može se svugdje dogoditi. U Moskvi posve isto kao i u Magadanu.

BERKOV: Ali ona je bila u Vorkuti. Tako ste govorili...

ŠIVAROV: Preselili su je.

BERKOV: A gdje je vrag?

ŠIVAROV: Što ti govoriš? Hej! (*Udara ga po licu.*)

BERKOV: Maloprije je bio tu. Obećao je da će se potruditi pomoći.

ŠIVAROV: Berkov! Je li ti dobro? Možda bi se napio vode?

BERKOV: Ne, hvala. Sve je u redu. (*Sjeda.*)

Ulazi Pravdin.

PRAVDIN: Stigao je barun Steiger.

ŠIVAROV: Neka pričeka.

BERKOV: Druže istražitelju!

ŠIVAROV: Da?

BERKOV: Nisam posve siguran, ali čini mi se kako sam trenutak prije otkrio načelo vječnog kretanja.

Zatamnjenje.

S C E N A 6.

Noć iza kulisa u MHAT-u. Dekoracija postavljena onako kako se postavlja u bočnim džepovima, ili prema logici uvođenja na scenu. Ulazi Anuška noseći kabao, krpu i metlu. Počinje lupati kablom kaneći ga namjestiti onako kako je zamislila.

ANUŠKA: Ne možeš vragovima udovoljiti i gotovo!

Ulazi Jermolaj.

ANUŠKA: Otkud sam mogla znati, Jermolaju Onufroviču, da želite da ostanem poslije predstave!

JERMOLAJ: Dobro, dobro sad!

ANUŠKA: Od tih vijenaca čitav je buffet zasvinjen kao svinjac. I da je samo buffet. O!
(Podiže nešto s poda.)

JERMOLAJ: Žurno mi je.

ANUŠKA: U našem kazalištu svako malo pa pogreb. A svaki pogreb, novo spremanje.

JERMOLAJ: Moraš li toliko brbljati? Nemam vremena. Moram na pregled liječniku.
Ključevi!

ANUŠKA: A danas i ne znam točno koga su pokopali. Bulgakov. Je li bio kod nas netko takav?

JERMOLAJ: Bio je, bio.

ANUŠKA: Čitavo jutro čistim. Nanijeli blato.

JERMOLAJ: Ključeve!

ANUŠKA: Sve sam ostavila na stolu. *(Izlazi.)*

Jermolaj ostaje sam. Nestrpljivo pogledava na sat. Prilazi prolazu u dekoraciji i odskoči.

JERMOLAJ: Al si me prestrašio!

BERKOV: Čekam nekog!

JERMOLAJ: Odavno te nisam vidio.

BERKOV: Bio sam bolestan. A ti? Problemi s jetrom?

JERMOLAJ: Prolazni.

BERKOV: Naravno, Jermolaju, da ih imaš. Naravno. Što će ti toliki novci? Što će ti tako jadan život?

JERMOLAJ: A što je tebi? Postao si propovjednik?

BERKOV: Oprosti. Izletjelo mi je. Bulgakovljeva smrt tako me se dojmila. Bio si na pogrebu?

JERMOLAJ: Ja? A tko bi buffet opsluživao? Uostalom ja ga gotovo nisam ni poznavao.

BERKOV: Ili mi se učinilo, ili je zagrmjelo?

JERMOLAJ: Oluja? Posve moguće.

BERKOV: Zaista. Trebala bi biti oluja.

JERMOLAJ: Uzet ću kišobran. *(Kani izići.)*

BERKOV: Oprosti mi svako zlo.

JERMOLAJ: Što ti ja imam oprostiti? Ništa mi nisi učinio.

BERKOV: Nepotrebno sam se spetljao s vječnošću.

JERMOLAJ: Što?

BERKOV: Ništa. Ništa. Znaš, vječnost je najveća tajna. Uostalom to i nije najsretnija riječ. Vjerojatno je pustoš bolja definicija.

JERMOLAJ: Filozofija.

BERKOV: Znaš što? Bolje ti je da ništa od toga ne razumiješ. Od razmišljanja o tome može se poludjeti.

JERMOLAJ: Onda se čuvaj. Laku noć.

BERKOV: Laku noć.

Jermolaj izlazi.

BERKOV (*pjeva*): »Kad čuješ pjesmu uuu, uuu / Ja ću ti odgovoriti uuu... uuu...

Ulaži Kačalov. Pijan je.

KAČALOV: Stara ljubavna indijanska pjesma. Rose Marie. »O cvijete mirisni, prerijski, tvoje je korijenje nježnije nego flaute glas.« Draga ti je u tom bila divna. (*Snizi glas*): A sad pjevaju: »O cvijete mirisnih prerija, o Lavrentije Berija.« Glavu bih dao da je to izmislio Erdman.

BERKOV: Ne mogu vam vratiti ploče Rahmanjinova, družo Kačalov.

KAČALOV: Ne? A zbog čega?

BERKOV: Darovao sam ih drugu Beriji. On vrlo cijeni Rahmanjinovljevu glazbu.

KAČALOV (*trijezni se*): A tako? (*Stanka.*) Onda će imati dar od mene.

BERKOV: Znam da to nisam trebao učiniti, ali svi mu toliko žele ugoditi da se jednostavno nisam mogao oduprijeti.

KAČALOV: Razumljivo. Drago mi je.

BERKOV: Biste li, gospodine Vasilije Ivanoviču, mogli učiniti nešto za mene?

KAČALOV: Što?

BERKOV: Želio bih da kleknete pred mene.

KAČALOV: Što?

BERKOV: Da kleknete.

KAČALOV: Zašto?

BERKOV: A što je znam? Tako.

KAČALOV: Kako to?

BERKOV: Radi se o jednakosti. Naime svi smo jednaki.

KAČALOV: Jednaki? Paša, uvijek si se volio šaliti!

BERKOV (*kriči*): Jednakost je za vas šala, družo?

KAČALOV: Ah dovraga, Paša, zaintrigirao si me.

BERKOV: I onda?

KAČALOV: Molim. Nek ti to bude od mene. (*Klekne.*) Vidiš, to se naziva glumačka spremnost.

BERKOV (*šutke gleda klečćeg*): Vi ste veliki glumac, Vasilije Ivanoviču. Hvala. (*Pomaže mu ustati*): Kako to radite?

KAČALOV: Što?

BERKOV: U stanju ste kleknuti tako da klečite i kleknuti tako da ne klečite.

KAČALOV: Unutarnja sabranost.

BERKOV: Ne, to je nešto znatno više. Golema darovitost. Običan čovjek može birati – ili živjeti klečći, ili umrijeti stojeć. A genij umije klečati ne klečći.

KAČALOV: Hvala.

BERKOV: U recenziji su napisali: »Gledajući Kačalova čovjek postaje bolji.« A on vas često gleda i ništa.

KAČALOV: Tko?

BERKOV: On. Nije ni telefonirao Bulgakovu.

KAČALOV: Tko?

BERKOV: Ta molili smo ga. Pismo je išlo preko Poskribiševa.

KAČALOV: Sada to više i nije važno.

BERKOV: Bulgakov je također to znao. Klečati ne klečeci.

KAČALOV: Veličanstven umjetnik.

BERKOV: A što je najvažnije – on je prvi shvatio da se tu uopće ne radi o sotoni. Sotona je u redu.

KAČALOV: Misliš?

BERKOV: Što je sotona u usporedbi s NKVD-om? (*Grmljavina.*) U najboljem slučaju on može maštati samo o tome da radi kod njih u ansamblu pjesme i plesa. Sam mi je to rekao.

KAČALOV: Aha!

BERKOV: Previše sam se obmanjivao. Činilo mi se, na primjer, kako svatko može biti veliki glumac, samo je nužno dostatno temeljito raditi.

KAČALOV: Hm...

BERKOV: I da su svi ljudi jednaki.

KAČALOV: U stanovitom smislu jesu.

BERKOV: Samo gdje je tu smisao? Idite već, Vasilije Ivanoviču. Grmi. Možda stignete prije oluje. Želim vam puno zdravlja.

KAČALOV: Hvala. A ti?

BERKOV: Čekam nekoga.

KAČALOV: Tu? U kazalištu?

BERKOV: A gdje drugdje? (*Gleda na sat.*) Imam još malo vremena, ali moram se pripremiti.

KAČALOV: Možda je stvarno bolje stići prije oluje. (*Izlazi.*)

Grmi.

BERKOV (*pjeva*): »Kad čuješ pjesmu uuu, uuu... / Ja ću ti odgovoriti uuu, uuu...«

Ulazi Anuška.

ANUŠKA: Sto puta su zapovjedili da nitko preko noći ne ostaje u kazalištu!

BERKOV: Prolila si suncokretovo ulje?

ANUŠKA: Kakvo sad ulje?! Mi samo radimo svoje. Zapovjedili nam tjerati i mi tjeramo iz kazališta!

BERKOV: Prolila si!

ANUŠKA: Neka te... vražje sjeme! Prolila pa prolila! Svakom se može dogoditi nezgoda!

BERKOV (*kriči*): Ne svakome! O tome se baš i radi da ne svakome! Samo to treba shvatiti, ženo! Svatko ima svoju sudbinu!

ANUŠKA: Idem! Idem! I tako ja ne zaključavam nego portir. Ako nema gdje spavati, ne mora odmah kričati!

Berkov istrči.

ANUŠKA: I baš mi je on trebao.

Mijaukanje.

ANUŠKA (*nevidljivim mačkama*): Ma mac! Još su mi i mačke falile! (*Izlazi.*)

Na trenutak scena je posve prazna i tamna. Čuje se grmljavina, a u odbljesku munja vidimo sjene koje pretrčavaju. Ulaze Olga, Helena i Erdman.

OLGA: Moraš spavati. Nikolaj će te otpratiti doma.

HELENA: Ne. Još ne.

OLGA: Onda hajde sa mnom. Za sutra ujutro moram Njemiroviču prepisati govor. Moram.

HELENA: Pričekajte. Odmah ću se vratiti.

OLGA: Pazi, tamo je mračno!

HELENA: Poznajem kazalište. (*Izlazi.*)

OLGA: Ne plače. Možda bismo trebali nešto učiniti kako bi se rasplakala.

ERDMAN: Učinimo nešto kako bi se nasmijala.

OLGA: Ti si glup ili ciničan?

ERDMAN: I jedno i drugo. Po profesiji sam nasmijavač. Ne znam liječiti ničim drugim.

OLGA: Još uvijek te volim.

ERDMAN: Znam.

OLGA: Nitkov. Šalila sam se.

ERDMAN: Vidiš? Rekoh ti – bez šale se ne može.

OLGA: A tako, među nama rečeno – ovdje si kao lojalni prijatelj ili kao ljubomorni suparnik?

ERDMAN: Opet i jedno i drugo. Bojim se da je Maka bio genij.

OLGA: Ni ti ne pišeš loše. Imaš li kakve nove ideje?

ERDMAN: Što ti ga ja znam? Ako se on latio evanđelja, možda bih se ja mogao prihvatiti Kur'ana. Ideja se čini originalnom.

OLGA: Luda.

ERDMAN: Rekao sam. »Ova će nas noć sve pretvoriti u lude i luđake.«

OLGA: »Kralj Lear.«

ERDMAN: S tobom se ne da razgovarati.

OLGA: Ne razgovaraj sa mnom, razgovaraj s Lusjom. Vidiš i sam da se bojim za nju.

Sestra sam joj, a uopće je nisam u stanju utješiti.

ERDMAN: Pomoći ću ti. Začudit ćeš se kako je to jednostavno.

Vraća se Helena.

ERDMAN: Baš smo Olga i ja razgovarali o tome kako neizostavno treba još jedanput prepisati cijeli roman.

HELENA (*razvedri se*): Ola, stvarno? Stvarno ćeš prepisati? Prepisat ćeš čitavi? (*Smije se radosno.*)

OLGA: Svakako. (*Erdmanu*): Genijalac!

HELENA: Maka je cijelo vrijeme ponavljao: »Vidjet će! Vidjet će!« (*Plače.*)

ERDMAN: Lusja, za sada nije loše! Drugovi književnici odredili su komisiju za očuvanje cjelokupnog djela.

HELENA: Da. I sročili zajedničku odluku. (*Citira*): »Što će pokojniku telegramska vijest«? (*Smije se.*)

ERDMAN: Znaš sve napamet?

HELENA: Baš se o tome i radi što ne znam. Moram biti sigurna da će biti puno primjeraka. I treba požuriti.

ERDMAN: Olga će prepisati. Čak dva puta. Rukopise ne spaljuju.

OLGA: Cjelinu. Dva puta. Prisežem. Ali danas moram prepisati Njemirovičev govor. Idemo?

HELENA: Ne ljutite se, ali htjela bih malo posjediti ovdje. A onda ću poći doma.

OLGA: Sama?

HELENA: Maka je čitavo vrijeme uz mene. Poznajem kazalište. Ništa mi ne prijete.

OLGA: Neću te tako ostaviti.

HELENA: Molim te, Ola, želim biti malo sama.

ERDMAN (*Olgi*): Hajdemo.

OLGA: Bit ćemo u uredu. Brzo ću se vratiti po tebe.

HELENA: Dobro, dobro.

Erdman i Olga izlaze. Helena trenutak sjedi mirno, a onda počinje grčevito plakati. U pozadini pojavi se lik u maski i tamnom plaštu.

LIK: Došli ste, kraljice! Molim vas ne plačite. Ne vrijeđi.

HELENA: Tko je to?

LIK: Dobili ste poruku i došli.

HELENA: Došla sam.

LIK: Crvene ruže šalje pukovnik Šivarov iz NKVD-a.

HELENA: Zašto?

LIK: Kako zašto? Da ne bi bilo mira.

HELENA: Tko ste vi?

LIK: Učenik.

HELENA: O čemu se ovdje radi? Zašto razgovarate sa mnom u maski?

LIK: Ne želim da me prepoznate, jer ga kanim ubiti.

HELENA: Koga?

LIK: Neman.

Helena šuti.

LIK: Mislite li da to neće uspjeti?

HELENA: Je li to provokacija? Tko ste vi?

LIK: Netko tko se prestao bojati.

HELENA: Neće uspjeti.

LIK: Strah je najveća sakatost.

HELENA: Zašto mi sve to govorite? Ja i sama znam da je ono najgore još uvijek preda mnom.

LIK: Po svaku cijenu čuvajte roman. Dok ga ne ubijem. Otkrio sam načelo vječnog kretanja. Sve će biti onako kako treba, tako je već uređen svijet. Treba samo dobro čuvati staklenke.

Trijesak i lomljava. Pravdin i Čortov hvataju Lik i vrlo okrutno ga biju i udaraju nogama. Šivarov stoji sa strane.

ŠIVAROV: Vodite ga.

Pravdin i Čortov odvođe Lik. Šivarov prilazi Heleni. Pali jasno, radno svjetlo. Helena šuti.

ŠIVAROV: Molim vas, primite izraze naše sućuti u povodu muževe smrti. Taj čovjek s kojim ste maloprije razgovarali, opsjednut je. Proganjao vas? Dogovorio se?

HELENA (*poslije stanke*): Da. Ne. Buncao je nešto bez smisla.

ŠIVAROV: Na primjer?

HELENA: Nešto o vječnom kretanju.

ŠIVAROV: Dobro da vas nije napao. Prema mišljenju naših liječnika, može biti opasan za okolinu.

HELENA: To je ružno.

ŠIVAROV: Poznajete li ga? Jedan od najlošijih glumaca ovog kazališta. Pavle Petrovič Berkov.

HELENA: Naravno da ga poznajem. Posjećivao je mog muža.

ŠIVAROV: Naši liječnici drže da je preživio šok nakon ženine smrti i zapao u shizofreniju. Ljubavno ludilo. Kako je to romantično, zar ne?

HELENA: Vrlo. Vaši liječnici?

ŠIVAROV: Ja sam časnik istražitelj, Šivarov.

HELENA: A tako? Stvarno romantično.

ŠIVAROV: Tako katkada biva. Ne možemo ništa učiniti, bez obzira na to što silno volimo. Jer što mi možemo? Ništa.

Helena šuti.

ŠIVAROV: Na osjećaje se ne može prisiliti. U svakom slučaju to ne treba činiti.

HELENA: Da.

ŠIVAROV: Recimo da se čak znaju i neke duboke tajne tog drugog čovjeka. Na primjer, zna se da taj netko svoje najveće blago kani negdje sakriti – što ja znam gdje – recimo u staklenke. Možemo li to zlorabiti? Mislim da ne.

Helena šuti.

ŠIVAROV: Časnik istražitelj, to zaista nije najugodniji posao. Tako se puno toga zna o ljudima. Zna se o svim njihovim zabludama.

Helena šuti.

ŠIVAROV: Predat ćete mi roman?

HELENA: Kakav roman?

ŠIVAROV: To nije roman o vama.

HELENA: Molim?

ŠIVAROV: Imam priznanje stanovite žene. Margarete Smirnov. To je ona nosila žuto cvijeće i Mihaila Afanaseviča zvala majstorom. Margareta niste vi. Žalosno?

HELENA: Margareta? (*Stanka.*) Što je ta žena mogla imati s mojim mužem?

ŠIVAROV: Ne znam. Sudeći prema onome što je znala, jednostavno je bila njegova velika ljubav. Prije nekoliko godina.

HELENA: Prije nekoliko godina?

ŠIVAROV: Da. Margareta, to je ona.

HELENA: Imam nejasan osjećaj kako razgovaramo o nekakvim izmišljenim bićima. Bivšim prijateljicama moga muža, romansijerskim prototipovima, romantičnim ljubavnim ludilima. Znaite, malo sam rastresena današnjim pogrebom, ali ne toliko da ne bih shvatila što mi se govori. Ne znam o čemu se radi.

ŠIVAROV: Vi ste lijepa žena. Još ljepša kada lažete.

HELENA: Može li to konkretnije, družite Ivanov... Ivanov ili Šivarov?

ŠIVAROV: Šivarov. Nikolaj Hristoforovič.

HELENA: Želite li sa mnom spavati ili me želite uhititi?

ŠIVAROV: Uhititi? Za sada sigurno ne.

HELENA: Što se može... To nije nemoguće. S raznima sam već spavala.

ŠIVAROV: Heleno Sergejevna!

HELENA: Telefonirajte za dva tjedna, kada budem imala malo više vremena.

ŠIVAROV: Vi ste... (*Stanka.*) Vi ste fascinantni!

HELENA: Ali i vi također imate jake karte u ovoj igri. Jesam li za sada slobodna?

ŠIVAROV: Naravno.

HELENA: Mogu li ići?

ŠIVAROV: Mogu vas otpratiti. Kazalište je pravi labirint.

HELENA: Znam put. Zbogom.

ŠIVAROV: Do ponovnog viđenja.

S v r š e t a k

Preveo Pero Mioč

Napomena

Djelo je tiskano u časopisu *Dialog*, br. 12. 2001. god., Warszawa.

Prijevod na hrvatski dovršen u Šibeniku, 23. veljače 2002. godine.

SLOVO O AUTORU

Maciej Wojtyzsko (*Maćej Wojtiško*), poljski redatelj i književnik, rođen 16. travnja 1946. godine u Warszawi. Studij režije završio na Državnoj akademiji za kazalište i film u Łodžu, a poljsku filologiju studirao na Varšavskom sveučilištu. Predavač je na Kazališnoj akademiji u Warszawi i direktor Teatra powszechnego, koji nosi ime Zygmunta Hübnera, također u Warszawi. Scenarist je, filmski i kazališni redatelj, pisac djela za djecu i mladež, te autor dramskih djela. U književnosti je debitirao 1967. godine na stranicama tjednika *Szpilki* (»Bodci«), kao satirik.

Objavio je djela za djecu i mladež: *Bromba i inni* (Bromba i ostali), djelo koje je od 1975. do 1989. doživjelo pet izdanja, *Trzynaste piórko Eufemii* (Eufemijino trinaesto perce), 1977, *Synteza*, 1978. i 1988, *Tajemnica szyfru marabuta* (Tajna marabuove šifre), 1978, 1981. i 1986, *Sekret Wróżki* (Čarobničina tajna), 1985, *Saga rodu Klaptonów* (Saga o rodu Klaptonovih), 1985. godine.

Pozornost kazališne publike i kritike zavrijedio je dramskim djelima: *Wznowienie* (Obnova), 1992, *Semiramida*, 1996, *Kraina kłamczuchów* (Zemlja lažljivaca), 1997, *Żelazna konstrukcja* (Željezna konstrukcija), *Buħakow* (Bulgakov), 2001....

(*Pero Mioč*)

ONOJ KOJA ME VIDI

Hrvoje Čulić

ONO ČEGA NEMA

Srce naglo zaskočeno mahnito trza udicu na
kojoj krvari!

Ono još neznano, u sjeni skriveno, a punim
srcem željeno; ono što se nije ostvarilo, a ne
može se ponoviti.

Srce plače i plaća krvavom udicom blaženu
ludost, koja ga vraća u sne djetinjstva
neviđene — i nudi privid onoga čega nema.

Nema!

DUŠA VENE

Vrijeme je stalo.

Nutarnje sunce ljubavi zgrčilo se u jalovu
tugu ni mladića — ni djeteta.

Duša vene zauzeta sobom.

OBLOŽITI ZIDOVE OGLEDALIMA

Obložiti zidove ogledalima
i natjerati ih da se klanjaju
vlastitim tijelima:
dok ne progledaju

Jer čudno je:
tijela zovu i
uskoro
bez nade bogata
umiru

U smrti
tuguju
za nama

NIKAD NITKO

Nikad
nitko
ne može da shvati
beskrajnu strepnju
što potresa mi srce
u noći
koja danom ne prestaje

Nerođeno dijete
uzaludno pati

UDAV PROLAZNOSTI

Udav prolaznosti
guta
moje umorno srce

Stisnutih zubiju
istrajem

DOLINA SUZA

Gospode
mučno je
žednu zemlju
suzama
iz sparšenih očiju
uporno dalje
 natapati
Tebe odsutna
stegnuta grla
zalud
 zazivati

Sve mučnije

ŠUTNJA

Zazidan šutnjom

Urlikom
pokušavam osloboditi
 riječ
zastalu u grlu

Uzalud

NEIZGOVORENA RIJEČ

Uzdah
iz bezdna
težak
 poput kamena

Most
raskriljen
 nebu do ramena

NISU ME PRIMALI

Nisu me primali
nisu me odbacivali
pustili su me i da govorim
(koliko opreza i stida
bačenog u vjetar!)

Oni su me (kažu) voljeli i željeli

Ja ću zapravo postojano šutjeti
do kraja
nikakav poraz ne može me
pogoditi
ni jedan dar ne mogu
primiti

Iz dosade
ponekad govorim/plačem
u prazno

PJESMA

Svaka je pjesma
posljednja

Koliko sam ih
napisao
toliko sam puta
umro

ŽIVOT

Do kraja tražeći Oca
idemo putovima sve manje
vedrim
za Početkom
koji nas napušta
i gura

u igru
koju preko volje
promatramo

ONA

ne može prihvatiti
da mogu
imati nju
a biti nesretan

Ovdje
voljeti nju
više je nego
voljeti sebe
isto je što i u paklu
voljeti Boga

Kad umre
ako umre
neka me
pokopaju s njom

Sada
neka me voli
nesretnog

ONAJ KOJA ME VIDI

Prava strana je u sjeni, skrivena, daleko
od pogleda, daleko od dodira.

Onu koja vidi darujem pogašenim svjetlima.
Ona vidi — zar to nije dovoljno?!

Dugo sam tražio, dugo govorio, i previše, ne
birajući. Ogadio mi se pokret i govor. Zar ne
vidi to ona koja je sa mnom?!

Sni su posustali, glava klonula, ruka na bedru
zaustavljena — zaklon ne traži više.

Spokojan, konačno zaspati.

Kora će se pred san rastvoriti, mrak otopiti:
može se ogrijati pogled na licu koje zamire.
Smiješi se jedva vidljivo; ne živi, ne umire,
spava — okrepljujući se u krilu one koja me
vidi.

ČETIRI ISTOČNOKONAVOSKE
POSPRDNE NARODNE PRIČE PREINAČENE I PREPJEVANE
BALADIČNO, NA STARINSKU, ALI APLICIRANE ILI PROŠIRENE
NA SUVREMENOST

Stijepo Mijović Kočan

VRATIO SE SREDNJI VIJEK

Vratio se Srednji vijek;
vidim ga u Americi,
a i tu mi je u sobi
uza me u tv-slici.

Vratio se Srednji vijek:
mrtvi svi u neboderu*
A Trgovcu pravi štit
vražji sluga vješt na peru.

Vratio se Srednji vijek;
mrak i svjetla interneta
i otrovan bijeli prah —
svi nek crknu — zar je šteta!

Vratio se Srednji vijek;
utvare se svijetom gone,
osjećam za vratom zub
i ledeni dah Sotone.

Vratio se Srednji vijek;
Bog se smješka — njemu prija
da svi puta k njemu traže,
na tome sam putu i ja.

I ja i ti dobra dušo
bilo kad i gdje da jesi
i u kojoj vjeri rođen,
nisi samo jedno — sve si.

I to sve u dobu zebnje,
stoljeća što poče ratom;
Srednji vijek je naše vrijeme,
sada — s današnjim alatom.

Atom — eksplozivna bomba,
još opasniji je proton,
a Bog s druge strane lica
vidiš tko je — glavom Soton!

6. 11. 2001.**

HRVATSKA 2002.

Trčkaraju književnici,
zrnca slave žedan jad,
revači sve jače revu,
bogati se smješka gad.

Gadni švercer, ali Hrvat,
Lijepu Našu svu za groš,
nudi tko li hoće kupit
da obogati se još.

Političar s njim na ručku,
svom narodu pušta dim,
bezočno je uza nj cijeli
lupeški na vlasti tim.

* – ** Ova balada je, gle, napisana prije nasilnog rušenja »Blizanaca« u New Yorku; ne događa mi se slično prvi put, vidi pogovor u knjizi »Sred zavičajnih nebesa«; MH, Dubrovnik, 2001.

Te lupeže seljak hrani,
požderu mu oni sve,
uzalud mu što se brani,
i više i vapi — ne!

Psuje vlast i jadni radnik,
tlači ga i sitan tat,
pogotovo onaj krupni,
tko sve — teško je i znat.

Ali pisci — pjesmopojci
i ne vide sav taj puk,
oni mrljaju o sebi
luk i vodu — vodu-luk...

RUKA MI NA TVOJEM BUTU

Ruka mi na tvom butu,
ne hajem za kobni bat,
saginjem se k tvome skutu,
pod njim ću ko luda sjat.

Sjajit ću tu sretan stoga
što sišem i pijem sok
iz tvog međunožja — zloga
neću — kratak mi je rok.

Rok je parenja i rokćem
kao svinja, pas il bik,
zalažem se potom voćem,
ulickujem vlastit lik.

Lik likovno biva zgodan,
parenjem se rađa nov,
a prastaro sudbi podan
i on slijedi opći zov.

Zovem i ja — vapim Boga,
ali tek mu slutim trak
u Sunčevu sjaju koga
opkoljava Svemir — mrak.

6. 11. 2001.

NEDJELJA JE POSLIJEPodne

Nedjelja je poslijepodne,
tko kriv ti je što si sam,
sam si pokidao veze,
sam i puhnuo u plam.

Nedjelja je poslijepodne,
u oku ti nijemi znak,
zjenica već njiše kaplju,
a ti — hoćeš biti jak.

Nedjelja je poslijepodne,
sve sad sjećanje je tek,
a spas ti je bila — priznaj,
majka, otac, drugar... lijek.

Nedjelja je poslijepodne,
eto — sredio si sve
pa na stazi kraj jezerca
sam koračaš, kamo, gdje?

Nedjelja je poslijepodne
natrag — pred ekran u kut,
u samačke nespokoje
gdje utire ti se put.

9. 11. 2001.

U DOBA CARSTVA PADALE SU GLAVE

Petar Opačić

U DOBA CARSTVA PADALE SU GLAVE

Kaže da mu je za to bilo potrebno
tjedan dana — vjerujem mu;
tiskari su još držali da se moraju natjecati
s pisarima rukopisa. Za njime
se povode svi koji imaju vlastito
mišljenje o bilo kojoj stvari.
Možda je izvor našoj sumnji
u kasnijem razvitku toga obrta.

Sve nas to podsjeća na provalu bujice
koja je sve otplavila: pape,
kraljeve, redovnike (dakako), znanstvenike,
rat, teologiju, ukratko sve.

Ovo nije posve uvjerljivo. On
pretjeruje — čudno je što su
to trpjeli. A zanimljive su stanovite
sličnosti s Leonardom:
propovjednicima i prosvjetiteljima
trebalo je gotovo trideset
godina da spoznaju
kakvo im je strahovito sredstvo dano
(pisao je, dakako, na latinskom,
što je značilo da će ga
svagdje moći čitati, ali ne i svatko)

On je već rano u svojoj novinarskoj
karijeri stvorio remek-djelo.
Pisao je začudnom lakoćom i dok je
pisao, radio je svom dušom
i tijelom.
Imao je sve preduvjete za to.

Bio je to početak svršetka, ako pak
tražimo kakvo razumno bogobožno društvo.

STIGLE SU MARTOVSKE IDE

Napokon, mogu na Martovske Ide —
Neka me nitko ne shvati krivo, moja je
odanost Rimu važnija od mene.
Pravo mjesto ljubavi je domaja;
to najbolje znade Theodor Morell,
liječnik iz Akvileje koji gata
iz kostiju, od jetre sprema napitke.

Što je bilo i što predstoji, uvijek
znade najbolje. Doduše, neki
mu zavide jer se lišio časti radi
Južnih Provincija gdje sada u predahu
uživa u trenucima sreće. Ali,
do dana današnjega, samo je on
pogodio da će 13-oga Cezar otići

iz Senata s nogama naprijed —
Ovdje, pred vašim očima vratio je
Relikvije za kolekcionare
koji čekaju na aukciju, kad se
cijela stvar slegne. Pečat, prsten,
sve čisto, prema službenomu spisu
za ispitivanje porijekla imovine.

A da ne govorimo o konačnom ubodu
što će ga pripisati Brutu —
Kako može zadati udarac nožem
onaj kojemu je jedan u leđa zaboden?

Na groblju, ondje prijeko,
leže ostaci nekoga tko je sinoć
ostao nauznak gledati u brežuljke.

FUGA

Spasiti Dušu žrtvujući Tijelo u doba
kad su padale glave, a Carstva slala otvorene
poruke Barbarima, stvar je
nejake vjere, u koju se hvataju
najplemenitiji duhovi
kad izgube busolu na putu kroz vrijeme.
Gase se monitori,
sve staje: orbite, maglina, rupe —
Odatle počinjemo: arhé
uz pratnju jutarnje straže,
niz voćnjak,
dok svjetlo trne u zimsko
poslijepodne. Okončati, isto je
kao otpočeti — umirući žive,
a živi, umiru: crni korijen lomi stijene,
grane, prozore. Repatice
proriču Apokalipse. U vrtu, njih
dvoje, uz ribnjak, čitaju
potišteni, očajničke nade stihove.
Mrtve su vjeđe, urotile
se kiše. Nema smjelosti da bi se ustalo,
kroz radosne suze,
bezglasno poljubilo uz te božanske zvuke.

QUOD NON EST IN ACTIS, NON EST IN MUNDO

Ovaj je čovjek doktorirao na Šopu.
Šop je doktorirao na Bogu.
Poncije je Pilat doktorirao na Isusu Kristu.
Ovo je osnovni model za *Teoriju spoznaje*
— Tko je doktorirao, izbjegao je
mučeničku smrt —

Ali, kako će biti dalje,
o tome će se izjasniti Bog Sažaljenja i
Milosti.

Teško je razlikovati doktora od liječnika.
Lako ih je podmetnuti.
Oni su, zapravo, blizanci.
U sebi nose dijagnoze o svojoj bolesti.
Opijaju se na tuđi račun —
Mišlju, Djelom i Riječju, a onda,
stavljaju u usta revolverske cijevi.

Tako se pripremaju za Nobelovu nagradu.
Istureni kao paravan za tekuću politiku, da
su već dali odljev u gips.
Sutra će se pretvoriti u broncu.

Ovaj čovjek koji je doktorirao na Šopu.
Šop koji je doktorirao na Bogu.
Poncije Pilat koji je doktorirao na Isusu Kristu.

Bog će, potpisujući zamolbe o razrješenju,
doktorirati na Sažaljenju i Milosti.

RAZGOVOR NA FORUMU

Na Forumu se vodi riječ!
Cezar upalih obraza
(onaj isti kojega prešuti Vergilije
jer htjede napisati ep za one ispod sebe).
A do njega, sin mu — koji će mu
doći glave. Onaj koji se
latio noža da spasi Rim od izdaje.
Pa senatori, pretili i okrugli
prekrupni za toge s trbusima, uskisnuli,
s lovorom oko glave koji
stekoše za posebne zasluge —
Drugi sin mu, sa svojim sinom u krilu,
od jedne nove žene i drugim od
one preminule —

Obojica brzo rastu, bez razlike;
 pa djevojčica jedna
 koja sjedi stricu do nogu.
 Zatim Tarkvinije
 u svađi sa svima, ovdje miran.
 I najnoviji rob i njegova mladost
 (koja uzalud vene u izbjegavanju
 Cezarove žene).
 A ovo ovdje — Gosti koje dočekujemo.
 A ono tamo — Gosti koje ispraćamo
 Čak i kad ne znaju jedni za druge, nađu
 načina da se jedni drugima nasmiješe.
 Kao što bismo mogli i mi: Delmati i
 Grci, Asirci i Kartazani,
 Hindusi i Arapi,
 pa i Egipćani koji nam okreću leđa —
 barem jednom
 bar u trenutku kad nam
 odsijecaju glave
 razvučemo usta u osmijeh
 bar toliko koliko traje da se
 sve uveze u jedan svezak slatke poezije.

GLAGOLSKA VREMENA

Imam, imao sam, bio sam imao, sad se ne dam.
 (Ovo je škola u kojoj učimo ...)
 Divim se mrgodnom licu učitelja
 izmučena i štovanja vrijedna. Sve se
 radi na sat. Oko nekog privida
 zajedničkog uzora kad su u doba Carstva
 padale glave
 uvezane u jedan svezak
 slatke poezije i Ciceronova *Oratora*
 u raznim stanjima
 a bez mijene. U čemu smo uživali
 prije? Inače, kako to,
 ako ostajemo isti,
 da nalazimo užitek SADA,
 ako ljubimo oprečne predmete i/ili

rabimo druge riječi
 npr.
 zlatna plomba,
 vjenčani prsten,
 komad sapuna,
 svjetlost razumske mirnoće.
 (pod srcem
 gdje mi se mast skuplja ko čuperci vune)
 Moje tijelo (moja domovina) jedino je područje
 na kojemu vladam.
 Drveće nije nikad napustilo moje prozore.

SI VALES, BENE EST; EGO VALEO

Na što se to noćas pripremio Cezar, ovako sam i
 pred zrcalom optočenim srebrom, razodjeven —
 pred onim istim što mu ga dade Kleopatra
 kad je krenuo Egiptu u pohode, a pred kojim sada
 sjedi pun kobne odluke? Sam u ljetnikovcu po
 kojemu eunuh prebire žice lutnje.

Minuli su dani slave.
 Sad farizeji, skorojevići i lude
 osvajaju vlast, a Barbari mu ruše granice.
 Eto, to je. Dojučerašnji saveznici ne šalju pomoć,
 tko da ulaže u Carstvo kojemu je odbrojano vrijeme?
 U slučaju nasilnog prevrata sklopit će
 sporazum s onima kojima pripadne prijestolje.

Zato Cezar sjedi pred zrcalom motreć u njemu starca
 koji je i sam činio prevrate
 nikome ne polažući pri tome račune.
 Došlo je vrijeme.
 Najprije će ispiti dozu iz zelene bočice, a
 onda, nožem sam sebi prerezati vene.

I dok Barbari stižu Carstvu u kojemu su padale glave
 uvezane u jedan svezak
 slatke poezije i Ciceronova *Oratora*
 mirni se građani u strahu pokrivaju plahtama preko
 glave. Tek noćobdija najavljuje
 da je nastupio policijski sat i da će trajati do zore.

ŽENA S KNJIGOM

To nemoguće sjedinjenje, kao kod čitanja,
kad se usne same od sebe miču
kao perpetuum mobile, to jest kad
vlastiti jezik više ne razlikuje glas
vlastite abecede, a svaka riječ
oko sebe gradi novu granicu.

Zamislíš se nad time — vjerojatno sa
strahom da ne počneš mumljati.
Iz dubine navire riječ, iz dubine
koja je toliko duboko da se
više i ne čuje. Tu su prošlost i

budućnost u jami — izmireni. A što
onda mi koji stalno pokušavamo
vratiti se iz Onostranosti —
reinkarnirati u neki govor ili
naći odraz u zrcalu na vodi?

Sok dušin drhti. Nepokretnost je
majka kretanja — ali čemu traganje za
INRI. S gledišta večernjeg grada
sve će završiti u zarasloj
slijepoj ulici sudbine gdje je

sve predestinirano — vidovnjaci o
tome ne znaju ništa, a ni Anđeli.

NA PUTU U RIM

Na putu u Rim
sve su ceste iste.
Sve, osim jedne.

Nema na njoj
ni drveta ni sjene.
U doba *Carstva*

kad su

padale glave —
i oni dobri,

i oni zli,
svi koji su došli
sreli se i razišli,

na njoj oplakuju
sve drage,
odavno mrtve, sve.

POREMETIO SE NEKI STARI STRAŠNO VAŽAN RITAM

Ako samo to postoji,
da su u doba Carstva padale glave
uvezane u jedan svezak
slatke poezije i Ciceronova *Oratora*,
onda ova fuga potvrđuje
Rimbaudovo pišanje u vjetar.
Smrtnici ljube jedan drugoga u
usta od voska. Bude koncert
za flautu i orkestar, uz orgazam
zakašnjele djevice koja je hladna kao žed.
Zaglibivši u močvari, u
muzeju, među ukočenim licima,
topi se dok je Armstrong koračao po
Mjesecu — potvrđivao Newtonov
aksiom: »Mozart je mason,
na putu za Emaus,
mijenja perspektivu, bira
zrcala.« Svatko nekoga unajmljuje
za uši/kontrolu u Gulagu.
Na dnu Oceana
rastu rijeke/polipi
narušavanje prirodnih stvari —
Sve se zna: »Poremetio se neki stari,
vrlo važni ritam/toliko
predestiniran
da trga meso sa živog Planeta.
Pjesnički: »Kao da sam

protiv cijelog sustava života
počinio strašno Svetogrđe,
dva metra visok,
prodirem do korijena;
odozgo načičkan zimzelenim lišćem,
odozdo žučkast ko mahovina.«

POEZIJA ĆE UVIJEK SPAŠAVATI LJUDE

Građanin Jozef K. ne živi sa ženom (niti
mu se ime nalazi u telefonskom imeniku, ali uredno
plaća državi porez)
Kad se opije on je gentleman; ne
vrijeđa nikoga, jedino stalno miče sa znojnog čela
čuperak kose koji mu se lijepi za obrve.
Duž desne noge nosi nisko spušten pištolj.
U unutrašnjem džepu od kaputa
ima Rimbaudove pjesme.
U njima se ne govori o Carstvu
kad su padale glave
uvezane u jedan svezak
slatke poezije i Ciceronova *Oratora*.
Da. Jozef K. pokušava prijeći granicu —
spreman na sve —
lišiti se onih koji su ga se odrekli,
onih što su se na njemu obogatili
dok je on noćio u šupi bez vrata i
gubio snove. Umjesto da
na sav glas viče »Upomoć!«, Jozef K. je
priznao sve —
kad su ga bez otpora
diskretno odveli na saslušanje.
Sada, sloboda leži nadomak ruci —
treba samo povući otklonac
i lišen lica i imena
leći prostrijeljene glave među tolike druge.

U SPOMEN NA HENRYJA DAVIDA THOREAUA
(1817-1862)

jedna debela batina od divljega maslinovog
drveta, jedan dronjavi podstavljeni ogrtač

bez donjega odijela, koji noću služi kao
postelja, jedna prosjačka torba

za potrebne namirnice i jedan sud za
vađenje vode — živjeti kao beskućnik,

odbaciti svaku kulturu i društvene norme
kao balast koji nam onemogućuje da budemo

ravnodušni prema bogatstvu, slavi, časti,
porodici, politici, religiji i svemu drugom

što je neprirodno; svesti potrebe na
minimum — padale su glave, padala Carstva:

nitko ti nikada neće oduzeti samoga sebe.

JOŠ MALO

Plavooki sjede pod drvećem — danju
vjetar razgrće haljine; noću,
zrcale se zvijezde — osjećam da
se otkidaju glave.

Vlast oduvijek najviše voli sebe.
Rim je neosvojiv, a preko
Alpa stižu pijane pjesme i psovke.

CARSTVO

Kad bi ovaj
naziv
uopće imao

kakvo
značenje
s jezične

strane,
i po svom
ritmu,

to
bi nas
podsjećalo

da se život
stanjuje
u travu —

hvala bogu.

U PROVINCIJI

U provinciji
u agoniji

ćelav
i oronuo sanjar

gradi sebi
smiješno nekusnu
grobnicu.

A misli
da sanja o

gradu
iz Tisuću
i jedne noći.

Radeći
bez uzora
bez predaje i

uporišta
djela

u agoniji
u Provinciji.

PRIJEPIS IZ SPOMENARA

U tvojim se skutima slegla žudnja
pred originalom — Orijeta divni sjaj
Sredozemlje prože cijelo;

što zbori čežnjom i nagradu moli
više no jezik može da progca
Ah! moje pjesme nek budu, dozvoli,

nijem tumač moga raspjevanog srca.

VJETAR S OTRANTA

Ovaj vjetar koji večeras puše
isti je onaj što me prati
već više od 30 godina
i šapće mi o uzaludnosti pisanja —
ništa se nije promijenilo
samo traje oponašanje putovanja
Čijega? Mojega ili tvojega?
Pravim se nevješt
znajući da me odaje stid i
rumen na licu
jer ostajem bez odgovora.
A što odgovoriti?
Mijenjaju se granice
padaju glave
rađaju se Carstva;
on puše, a ja
i dalje pišem kao da o tome u
najmanju ruku ovisi Spas svijeta.

U ZMAJEVOJ ŠPILJI

U Zmajevoj špilji jedna jedina smokva —
naopačke raste. Naučio sam iz
prstiju načiniti figu. Odustao od
Apokalipse gledam ptice —

Stoljeća isposništva — sva su u dimu —
zelena mlaka i prah. O pretvaranjima
pohotnika u Svece, krvnika u
ptice, govorit će o tome saponice.

Uvis se diže vlaga. Kameni prostori
iz kojih gledaju dani — nalik
koži sa ženskog zapešća.

Alinka, dolazi bez zakašnjenja —
pije vodu. Bolje je imati oblak iz
sutrašnjeg života, nego sunce bivšega.

LJETNIKOVAC U OKOLICI RIMA

On i jest Centar svijeta.
Ignorirajući prostorno-vremenske granice
operira On u apsolutnim kategorijama.
U provinciji nema rubnog mjesta.
Odraz priviđenja koji natkriljuje šumu
uskoro će na površini vode
izvesti Dokaz o postojanju četvrte
dimenzije kojom će potvrditi
Veliki povratak. Žrtva geografije,
izbjegava povijest. Ruševine
pretvara u Doba kad su padale glave,
a Cezar zavaljen u ležaljku
gledao šare s kineske vaze. Tu
je granica smisla — goli razum koji
nikada nije osjetio širinu polja.
Osjećaj radoznalosti onkraj
gramatičkih formula uvijek kasni;
Ako ga netko upita o uličnoj vrevi, On

odgovara — Najljepše je sjesti u
avion, nešto nalik razglednici s
jeftinim zalaskom sunca — logičkim
imperativom dok iznenađen
ne shvaća
da život nepovratno izlazi iz njega.

RUSKI FORMALIZAM

Ako riječi izgube moć informacije o
uzaludnosti postojanja, i same
će se pretvoriti u protekli doživljaj
oživljen u značenju
s polupogledom unatrag.

Što čovjek postaje stariji, izgleda,
miri se da bude sredstvo
u drukčijem obliku,
izvan bilo kakvog značenja.

RUŠI SE MIT O AVANGARDI

pri punoj svijesti prihvaća suglasnost
o iskrcavanju savezničkih trupa
na sjeverozapadnoj obali Francuske;

jedan mladi SS-ovac štima orgulje u
Berchtesgadenu (čisti protivnik metafizike)
govori o istrebljenju Škota iz svijeta

neke davne Rusije. To je istina — u
njegovoj mašti jedna djevojka sjedi
na grani — plod volje/više nego

imaginacije — mrtva češlja duge crne
kose — dosadna poput fotografije,
klišej razuma, puka projekcija

iracionalne slike. Možda su joj grudi
bijeke kao ruže, ali ne vjerujem
da je ona bit avangarde

ni da su pjesnici instrumenti
na kojima svira moć poezije — Adonis
radi na zvijerima koje forsiraju ubijanje.

ZAPEO SAM U NOĆI, U KOPRU*

Što ja radim ovdje u noći, u Kopru
pokraj samoposluge uz željezničku prugu?
More se dolje ljeska uz reflektore
nekog tankera u isplavljanju,
a ovdje, ja, oslonjen leđima o žičanu ogradu,
zastao bez razloga, trijezan
do besvijesti, na udaljenosti od
sto koraka do vagona,
gledam na Istok i Zapad,
i ne znam u kojemu bih krenuo smjeru.
Ja, komu kroz kosti curi ljepljivi znoj
pred kišu, bez riječi buljim
u radiotelegrafistu koji iz svoje kabine
šalje nekome poruku, a nebo šuti.
Dakle, zapeo sam u Kopru;
bez ikakvog razloga da se vratim u Poreč,
izmišljam nešto što bi me natjeralo
da se zaletim na vlak koji
upravo odlazi, ali mi se ne da.
Na kraju krajeva,
svi se odlasci svode na isto —
kao i dolasci.
Bio negdje, il' nigdje,
nisam i jesam, ni u čemu.
Ali što radim baš ovdje, u Kopru?

Koper 1983.

* Pjesma slučajno nađena među nekim starim papirima koje sam se spremao baciti.

POVRATAK U ISHODIŠTE

Vonj noćnog cvijeta je krvav i sladak.
Čak je i slika djece hrabro

višeznačna. Uključuje gađenje
(svako je dijete sklupčana bijela zmijsa)

i prirodnu organsku ljubav.
Majka ih sklapa u tijelo kao ruža

latice. Poput jongserskih palica,
šire se kazaljke. One su odsjaj neba.

Ono oblikuje zrcalo koje će godinama
poslije prerasti u čovjeka koji

u strahu pred smrću, traži spas s
pomoću djeteta u tepanju zaustavljena.

ZABLUDA

Dugo je ležala
i dugo će ležati ta obmana
među kamenjem
u ruševinama
da je Carstvo palo
zbog izdaje;
kašljat će
uz psovke i dim
arheolozi
dok budu razmicali
tišinu
kroz
visoku travu
šutnje —
ali:
Carstvo je palo
zbog grijeha
puti

kraj
živice
— rasute ko snijeg.

BRISANI PROSTOR

U primozgu
zaiskri ponekad tajna
ovojnica
duž krivulje
svijesti;
ondje
pojavi se
moj epitaf —
daleko
iza
isklesan
od bijele mjedi.

Ima u meni neko drvo
i nebo nad njim
koje u praznini doziva sjene.
Tu ono stoji
od postanka svijeta,
isto. Tko
bi mogao pomisliti da ću
poslije toliko
vjekova
još stajati ondje
u snu
nepomičan
kao vrijeme

U DOBA VITEŠTVA

*(piš.. se na vaš/progres)
svatko u ime svoga boga.*

Ezra Pound

Ostat će zabilježeno da je Ezra Pound — kao mladi romanist s University of Pennsylvania potaknuo zanimanje početkom sad već prošlog milenija za trubadursku poeziju, pošto je taj »predmet«, očigledno, shvatio ozbiljnije od bilo kojeg europskog studenta. Usura ga je odvela na psihijatrijski odjel bolnice sv. Elizabete u Washingtonu gdje je bio zatočen dvanaest godina. (četvrtinu svog radnog života, radi manijakalnog uma).

U doba Carstva, padaju glave — po narudžbi, a posao obavljaju plaćeni ubojice kako već dolikuje ugledu Cezara.

Nakon toga, gubi im se svaki trag, negdje u močvarama Amazone gdje ispoljavaju hrabrost u izmjeni plastičnih operacija.

To je pravo doba viteštva — †

*El Ingenioso Hidalgo
Don Quijote de la Mancha.*

SADA KAD ODLAZIŠ

Jamačno moje su ruke usahnule — pero više ne moći tintu od gušče krvi i Cezarove žlijezde; mora da mi je dah smrti prošao licem.

Čija je glava, Ekscelencijo, čija je,
Čija je glava, Ekscelencijo, čija je,
Čija je glava, Ekscelencijo, čija je,
Čija je glava, Ekscelencijo, čija je,
Čija je glava, Ekscelencijo, čija je,
Čija je glava, Ekscelencijo, čija je,
Čija je glava, Ekscelencijo, čija je,
Čija je glava, Ekscelencijo, čija je,
Čija je glava, Ekscelencijo, čija je,
Čija je glava, Ekscelencijo, čija je,
Čija je glava, Ekscelencijo, čija je,
Čija je glava, Ekscelencijo, čija je,
Čija je glava, Ekscelencijo, čija je,
Čija je glava, Ekscelencijo, čija je?

KNJIGA ZNANJA NAD ZNANJIMA

U doba Carstva padale su glave
uvezane u jedan svezak
slatke poezije i Ciceronova *Oratora*
Filomena bijaše silovana
kako ih ne bi odala
Odsjekoše joj jezik i ruke.
Sad svojim batrljcima
prebire ona po knjigama i
odgoneta što će im donijeti
vode s jezera. I oni
slušaju — »Tvoje je pero mudrost,
tvoja pisanka Svijet
još kad potpišeš nalog
dat ćeš život za *Misterije*
otkriti tajnu napisanog,
a to znači: ubadati iglom u
unutrašnjost očiju
u Knjigu znanja nad znanjima.«
Ali, bilo je puno gore
kad se počelo šušcati o *Prevratu*
na dvorskoj svečanosti
u Rimu,
uz pjenušac iz Galije
prije negoli se napisa *SPQR*
i sve ode u pepeo;
u mojega zaborava prah.

PABBADDA — BIJEG

(I)

Marin Domitrović

I

18/3/95. Jeruzalem (Caffe de Colombia)

Život se duboko zariva u mene kao sitna zrnca pijeska u mojim očima i strašan bol u glavi ne mogu podnijeti svjetlost plačem od bola krijem se od bola tako je teško rađati se u Jeruzalemu... petit France u srcu Jeruzalema ušuškavajući kafić noć divna duboka glasovi za susjednim stolovima zavist ljubav mržnja grleni melodičan hebrejski Enia / muzika/ moje tkivo se rastače duša se sažima sabija cio ovaj nebeski grad titra stoji sve srce se grči od topline mlazova vrele krvi u nosnicama okus rđe krvi bujan rastočan život u punoj snazi isto ovako juče... da li... davno... sepeti naranči na bokovima magaraca uskim prolazima Jerušalaima tiha rijeka glasova molitve djeca musava vojnici s kopljima s brežuljka na brežuljak nestvarna maglina toplote života krik ptica u visini i ledeni odjek kamena u dubini oštro usječeni čvrsti orlovi nosevi oči duboke modre ko nebo divna čvrsta izbrazdana lica staraca život na strmini rubu surov nepredvidiv lagano klizi i blago se klati... u očima brazdi nosa luku uha brazda života davno davno urezana ukorijenjena snaga zemlje koja ne ustupa pred ništavošću pjesma ljubavi himna životu... duga linija obrva koja osjenčuje luk čela crna tamna puna slutnji oči ko badem blago ispupčene koža blista ko suton u Negev pustinji bez crta ko platno šatora beduina čvrsto razapeto a ipak ne kruto da ne pukne na pustinjskom vjetru... i smiju se one blistavo grleno zastrašujuće romantično da me prožme val uzbuđenja... lijepe su čvrste divno isturenih dojki klize ko gazele lijepe uronjene u noć... i osjećam tvoje tijelo luk tvog koljena i krhku uskoću gležnja ta čudesna dva... dva ramena... čudesnu lijevu dojku i miris kože isprepletenu drvo loze koje se uplelo u meni.

On je Sebastian iz Čilea ona... ona... Karmen... prelijep je na francuski način nježan krhak govori tiho meko ljepota kratkog susreta on nestaje u nitima grada nju samo slutim a ja sam sjenka bljesak u njihovoj duši krhkosti zagrljaja ugriz usne i topim se eto tako... baš tako lako ko što su me oboje oteli i utisnuli u sebe u mlazove svoje krvi... volim ih oboje nezgrapno skriveno dublje od ponora svijeta i smiju se prate me pogledima tonem klizim iz utrobe Jeruzalema i već me zahvaća sljedeći val dalje dalje k Afroditu bliže bliže i nozdrve mi se šire od slatke slutnje tog otoka još malo kako je lijepo roditi se čist blag lijep star ko svijet i mlad ko proljetni lahor radost svijeta u meni mojim sokovima buja titra strašno snažno i svijet je odjednom premali i prelijevam se preko njegovog ruba stariji sam i od ovog grada i od svijeta tako krhko star...

20/3/95. Ber'sheeva

... u bašti mala kavana izraelski blues promuklo lijepo uz gitaru borovi i miris ljeta minaret zgrada stara Turci je podigli kao upravni rezident za beduine Negeva naoko nelijep grad ipak lijep svijetao tu sam »oteo« svoj pasoš još malo pa u dušegupku ali i njoj je kraj lijepo je tako lijepo putovati tako eto pun radosti lijep svijet i podosta veseo danas u Ministarstvu sretoh vjerojatno sve beduine iz pustinje uspravni dostojanstveni a jedan među njima se posebno isticao svi su ga pozdravljali (pa i Židovi)... koža boje pijeska i stijene Sunca miriši na pijesak vjetar i vodu lijepi čvrsti oštrih lica i nosova...

Barcelona, 10/7/95.

...Gorim, gorim ko vatra, cijelo biće drhti, pucaju svi potpornji
(Znam da goriš, jebo te, ko da je to nešto novo...)

Pričat ću ti o mistici dvojki, parova, o slutnjama, ...dao sam ti mnogo imena, pa, evo još jedno — Golondrina, a ima tu i riječ **golondra** pa zaviri u španjolski rječnik... Barcelona, divna, široka, rastrta po brežuljcima, usjecima. Jedan takav, Mon Bau, a blizu »udolina« Val d'Hebron (sjeti se, doš'o sam iz Izraela, napaj'o se Jeruzalemom, brdom Mt. Hebron...) k'o slika Karaburme, Zvezdare, odbljesak Dunava /slutnja mora, ovdje, iza brda/, Erol je u Berlinu, Tanja, znaš i sama, moj je usud pratiti izbliza tužne sudbine lijepih početaka.

Stol, širok, svijetao, adađeto, blago, ko glatka vodena ploča. Ispunja moj nemir, gramatika španjolskog, španjolski bez muke, početni španjolski... i Márquez, Jesen Patrijarha. Tako davno, davno, bože kako davno, Marijan, u Blacama, priča o knjizi, diktaturi, Tiletu, i eto je, nakon mojih spirala i krugova bjelosvjetskih, na ovom širokom, svijetlom, čvrstom stolu, čeka, moj pogled...

Palma de Mallorca, niz aleju čempresa i borova, miris ruzmarina i opora slast oleandera, hostel Mon Biau, i... o igre dvojki (trojki?)... ha, ha, ili možda de Falla, Igra

Trorogih šešira /nisam valjda lupio?/... i jezik, ko i tamo hebrejski, nit ga znam, nit volim, a moram ga učiti... tamo nisam imao snage, niti kad, a ovdje, iskra požude, znanja, ponovo titra (lijepa moja lastavice /golondrina), požuda (golondro), slast, mekoća i put, titraj i drhtāj u preponama, koža miriše lijepo, slasno, i širi svoju slast, ko cvijet, a pčelice nit' znaju zašto, nit' mare, slijeću i opijaju se... jer, ako nema cvijeta, nema ni pčela, ni slasti proljeća, nit' divne slutnje životnog požara, ljeta, nit' surovog zaborava zime, nit' smrti... , sve je onda samo u klici, čahuri, ko dudov svilac i ne odvija se tanka nit života, krhka u zametku, a onda upornija, duža, da obmota svijet, da ga iz sebe porodi.

...Ne mogu zaboraviti Jeruzalem, i ko riječi što ih Židovi pamte, Jeruzaleme, proklet da sam ako te zaboravim, u svijesti, ko koprena magle, grad, bijeli, moćan, okupan svjetlošću...

Cala Millor, Palma de Mallorca,
Španjolska, 6/8/95. 19:00

Snova više nema

- Zadnje 3 godine raskid s »korijenom« i »tlom« /počet davno/.
- Gubitak: - zdravlja
 - zavičaja
 - prijatelja
 - novca, i
 - žene
- sumnja, nejasnost
- neodlučnost
- neimanje energije
- zaborav
- susreti sa smrću

...do jučer /5/8/95. i susreta s Njemicom... (Igor iz Švice je posebna priča.)

Izgubljena, nesretna, stala je, onako mala, preda mnom, i ispričala svoju priču o besmislenosti boravka ovdje u Španjolskoj. Ispričao sam joj neke stvari o njenom unutrašnjem besmislu i, naravno, sve je to ona već znala.

I tada, onako, prosto, jednostavno, rekla mi je, »I ti si izgubljen. Gledam tvoj vrat (vrat mi je u mnoštvu crvenih čepića, kao stigma) i moram ti reći, ne potiskuj, pusti to van, moraš sve izvaditi!«

Ta jednostavna zamjedba, nečeg što me iskonski guši, izazvala je strašan grč u mojoj utrobi i htio sam plakati i smijati se umah i, onako nemoćan, zgrčio sam se pred njom, čučnuo od bola, s glavom među koljenima.

I dok sam se ponovo uspravio, htio sam da mi još više kaže, da je opet vidim (ona je imala svoje vlastite, hitne frke). Pola metra od nje odjednom sam osjetio kako oko mog želuca i jaja i nje (možda i obrnutim putem?) kulja silno uzbuđenje... kratko, moćno, kao da smo jedan drugome prenijeli energiju (sutra nije došla, a možda je i bolje).

...I onda o v o s j e ć a n j e — majke, utrobe, gladi, gušenja, nedisanja, potiskivanja, unutrašnjih čutnji majke, samoće (njene), neželjenosti (ne moje, jer, mene je htjela više od svega, ja sam joj bio j e d i n i prijatelj), strašnog bola, užasnosti svijeta, i smirivanja, prvi tjedni, i tada, nakon tog košmara mog rođenja,

m o j a b a k a , snažne ruke, k r u š k a u mojim rukama.

I dopuštam joj /majci/ da diše, otvoren sam i odozdo, muka, naravno, ne može biti izbrisana... ponovo se doslovno rađam.

I otuda ova bolest, bol u grlu, gdje je sve zapelo, prljavština, alkohol, cigarete, nemar, gubljenje s j e ć a n j a .

Ž i v s a m , mičem ruku, p r i n o s i m č a j , t r z a m

g l a v u / m i s l i m ? / i n i š t a n i j e v a Ź n o v i š e . . .

(i eto, spremam se za posao, perem zube u ovoj hotelskoj sobi, a susjed sere u drugoj, i, ubio me bog, al' ovaj svijet ponekad smrdi).

A poštar, moje 4 godine, bicikl kojim mi je prešao preko v r a t a

i k i č m e (zar ne?), i sve to kasnije, mnogo kasnije, ponovo...?

8/8/95. (2 dana poslije, utorak)

... jučer nisam radio (prisilni odmor), ponovo skoro na početku. Bolest, neimaština (gladan, ipak, nisam), ljudska surovost, obesmišljenost svega. Sjedim na terasi i razmišljam, »da se vratim u Jeruzalem na pola godine?«

... oblaci, u daljini, pritisak u glavi, i kako sam pomislio o tom povratku, prolomi se silna tutnjava, grmi, spokoj u duši, polako, polako, vraćam se svom utočištu, p a b a đ - đ a .

Golanska visoravan 5/1/96.

Farma krava, ortodoksni mošav... kiša, hladnoća, samoća, govna... kraj svijeta.

- gurni kravama malo trave
- provjeri telad
- uđi u štalu i,
- upali (ili ugasi svjetla)
- crvena poluga
- okreni mužnju ili ispiranje

- stavi pumpu u cisternu, uglavi je (prethodno isprazni vodu iz cijevi)
- potjeraj krave
- završi
- nahrani telad.

Jeruzalem, 1995.

Jesen je, kasna. Sve je boje zlata. Paklena jara ljeta ustupila je mjesto zagasitim, mrkim bojama pustinje i kasnog sutona. Sve je smireno. Moj prijatelj George Kaplanian je Armenac i živi u Armenskoj četvrti (Stari Jeruzalem /Jerušalaim/, unutar moćnih zidina, podijeljen je na četiri četvrti — Židovsku, Armensku, Kršćansku i Muslimansku), nasuprot Davidovoj kuli. U blizini je Armenska patrijaršija — korijeni armenskog kršćanstva sežu skoro u prve vjekove nakon Krista - odakle sam često, skoro zanesen, sa svoje nebeske terase znao osluškiivati tople, melodične glasove pojca u molitvi.

Prve tjedne blage, rane jeseni proveo sam u Georgeovom stanu (u onom njegovom dijelu za izdavanje turistima), u omanjoj, po veličini skoro isposničkoj ćeliji, dostatnoj za uski krevet, moj ruksak i samo još jednog, mršavog anđela iz vilinskog svijeta armenskih bajki, legendi i mitova iz vremena davnijih i od Krista, sve do Hetita, velikih osvajača (ali i graditelja i izumitelja), svijeta koji mi je u dugim, nesanim noćima vrlo živo znao predstavljati moj dragi, stari George, koji je dobar dio svog vremena provodio u invalidskim kolicima (ne da je bio nepokretan, više zbog iscrpljujućih dijaliza, kojima se dva puta tjedno podvrgavao u jednoj bolnici u udaljenom kraju Jeruzalema).

U posebnim prilikama, ali nedjeljom redovno, u svojoj je omanjoj sobi zaobljena svoda (starost čijih zidova ne pamti ni George) palio gust, opojan tamjan. I kada bi sobu ispunili isprva tanki, a zatim sve zamršeniji oblačići mirisna tamjana, oči bi mu poprimile neki čudan sjaj, vitkim bi, tankim prstima prošao kroz brkove, počeo se po uvijek oznojenoj glavi, ispod pink-panter šešira (koji nikada nije skidao) i uskoro bi otpočeo jednu od svojih beskonačnih priča iz zamršene povijesti svoje obitelji, svog naroda, zatim i ostalih naroda koji vjekovima nastanjuju ovaj čudesan, nebeski grad. Bježanija njegove obitelji iz Turske, Armenije, davno početkom 20-og stoljeća, spašavajući голу glavu. Pa njihov život u Kairu, blagost i gostoprimstvo kairskih Kopta, pa seoba u Damask i Siriju, pa Aman u Jordanu... pa Izrael...

U onom dijelu mladosti, koji je proveo u Damasku, Damasku za kojeg George kaže da je još i danas najljepši stari grad u bespućima ovih pustinja, George je bio pronicavo, pametno i već odmalena za trgovinu nadareno dijete. To nije promaklo oštrom pogledu jednog od njegovih stričeva i Georgeu je povjereno vođenje zamršenih poslovnih knjiga bogatog damašćanskog trgovca. Tako je dobio pristup i neobičnom, šarolikom svijetu mudrih, svim mastima premazanih trgovaca, poslovnih ljudi, stranaca što su švrljali pjeskovitim oceanom Blistoka, ganjali snove o moći, slavi i novcu, bajkovitim ženama i iščezlim vremenima Asurbanipala, Asurnarsipala i mnogih drugih Asura i Pala. No,

Georgea su od svega najviše zanimale knjige, knjige koju su njegovu neobuzdanu maštu odvodile daleko, daleko u vremena moćnih careva asirskih, vremena rimskih legija, Heroda vazala i još dalje, do Davida, Solomona, skoro sluteći negdje u sebi da će jednog dana njegove tromе, rahle kosti nesigurno kuckati blještavim, zlaćanim kamenom stare bašte, bašte velikog, mirisnog limuna, skoro naslonjene na Kulu Davidovu (u 14. stoljeću obnovljenu od Beybara i urešenu minaretom, pošto je onu izvornu, iz perioda Prvog Hrama, vandalski razorio »civilizirani« Rimljanin Hadrijan, nastavljajući tako već u njegovo vrijeme popularnu tradiciju razaranja i zatiranja veličanstvenih, starih civilizacija, u kojoj je prednjačio »veliki« Grk, Aleksandar »Aco« Makedonski, spalivši, između ostalog, i biblioteke s neprocjenjivim znanjima razvijenijih kultura i tisuća godina razvoja).

I vinuo se visoko u tom šarenom društvu moj dobri, stari George, i bio je drag i mnogim, lijepim ženama. Al', avaj, ni jedna ne bješe dovoljno dobra njegovoj majci — a George iznad svega voli svoju majku (pa i kad bi je tri metra pod zemlju sabio, a to mu dođe svakog dana po nekoliko puta!). I k'o da čujem njen kreštav krešendo, »George, Tina se opet upišala i usrala! Aj, George, nikada od tebe čovjeka. Pa što će ti gosti mislit? Znaš, Marine, uvijek je bio takav, sve mi je tjero u inat — samo da me jedi.« I onda bi George pocrvenio, a neki čudan bol skliznuo bi naniže, i činilo mu se da će mu bubreg odvalit. Znao sam da će mi, nakon majčina posjeta, opet o Josefu Flavijusu, (židovskom) vojskovođi (u službi Rima) i kroničaru povijesnih zbivanja, i o njegovom opisu Marije, koja se sa svim znamenjima žene neočuvana djevičanstva, lica i glave zastrtih, pojavila s drugim ženama pred Zidom plača, onom njegovom kutku odvojenom za ženski lelek ili tihu molitvu. Tako bi se osvećivao majci, mene uvjeravao kako Sveta Djeva nije bila baš toliko Djeva, ah, George, George!

* * *

Jesen je odmicala i sve je postalo toliko čisto, okupano skoro bolnim, nestvarnim nebeskim plavetnilom i zlaćanim odsjajem pješćanih i kamenitih brežuljaka, što su se u blagim obrubima spuštali do toplih obala Mrtvog mora. U nekoj, potpuno nepredvidivoj navali stranaca na Georgov guest-house, »izbačen« sam iz tople uljuljanosti svoje male sobe i izbačen u Nebo, uvis, točnije kat više, gdje je na lijepoj, prostranoj terasi, s predivnim pogledom na pola Jeruzalema i Davidovu kulu nasuprot, George sprtljao, sklepaо sobičak. Hladne zimske dane, vjetar što urliče među pregradama zidova, stisnut uz plinsku grijalicu, ponekada mi društvo praveći poneki zalutali došljak iz bijelog svijeta — tu sam provodio svoje izbjegličke dane u Jerušalaimu. Ali, ovdje gore, gledajući labirinte uličica, crvenih krovova, slušajući uzbuđene dječje glasove i prijetnje njihovih majki — sva moja samoća u hipu bi nestala, i srce bi mi preplavila toplina, neki mutni, nejasni osjećaj da sam i usred svoje, skoro bezizgledne, nemoguće situacije, ipak u jedinom gradu, jedinom mjestu na ovom planetu gdje trebam biti. I zgrabivši jarkocrvenu perjanu jaknu, ne bih se ni stigao zakopčati, sjurivši se strmim stepenicama, mahnuvši Georgeu (koji je tog trena ulagao sav svoj izgubljeni, muški šarm ne bi li obrlatio jednu, plavu Norvežanku) i dalje, dolje, gore, do Sha'ar Ziyiona, Brda Ziona, pa onda natrag u

sigurnost moćnih zidova, zamršenim spletom uličica, zastavši pred nestvarnim, skoro nezemaljskim kosturom Hurva sinagoge, ispod El Umaniya, pa el Khanya mošeje, do Via dolorose, pozdravljajući brkate i grlate palestinske trgovce i mog prijatelja Yasina. Kako je Via dolorosa skoro uvijek bila zakrčena hodočasnici koji su u ritualnoj povorci, na čelu s nositeljem križa, obilazili staze Kristove agonije, nestrpljivo bih skrenuo u pravcu Muslimanske četvrti, pa labirintima izbio dolje, u dnu, na El-Wad u samom grotlu Starog grada. Tu je sva, prastara povijest ovog grada, tu se stječu sve zajednice, što dijele život u Starom gradu. Židovi će tuda proći na putu do sinagoge, ili žureći Hakotel Hama 'Arawi (Zapadnom) Zidu plača, ili će tu (oni neortodoksni, po meni, uostalom, izraelska »tiha« većina, za razliku od druge, manje, ali i glasnije i agresivnije židovske zajednice, utjelovljene u skoro prijetećoj atmosferi jeruzalemske četvrti Me'a She'arim) kupovati od Arapa, kada im na šabat bude zatvorena tržnica u novom dijelu Jeruzalema. Palestinci, Jordanci, lica hodočasnika šarenih nošnji dalekih svjetova, vrzmat će se ovuda, užurbani dječaci će kroz strme, uske uličice nevjerojatnom vještinom izvlačiti velika, drvena kolica prepuna svakojake robe. Sve to nadgledaju oštri, budni pogledi izraelske policije i vojske, razmještene po svim (važnijim) zakutcima Starog grada.

Ah, kako da budem nesretan, kako da budem sam usred takovog karnevala života, takve pohvale smrti, života i rađanja? Zaludu vam, gospodo, vaše blještave metropole-nekropole Zapada, vaši biznis-centri, tauversi, tvini-tauversi kada je sve to mrtvo, kada nema onog bez čega čovjek ništa nije — iskonske radosti kada vidimo drugo ljudsko biće. Znam, kažu, što ti to?, pa tamo se ratuje, ubija. I tako (a jest tako) ovdje čovjek, u tom Nebeskom gradu, još uživa u susretu Drugog, Drugih i Drugačijih, vjerujući da svijet skoro da bogatiji ne može biti. Mnoge sam kutke Svete zemlje, kao i mnoge kutke ovog planeta obišao, ali malo je mjesta gdje su se život i smrt tako bujno ispreplitali, radujući se svakom ponovnom zagrljaju.

* * *

Duge, hladne i vjetrovite noći ispred beef-stake restorana u srcu Ben Yehude, najposjećenije turističke ulice novog Jeruzalema, ostavile su traga na mom zdravlju. Nekoliko mjeseci rada (i štednje), nemilo pržećeg sunca, ranih, sjetnih kiša i dugih, predugih noći po samom skončavanju šabata, i dobio sam tešku upalu oka. Prisilni odmor. George mi snižava stanarinu i počinju tjedni mirovanja. Ušteđevina se polako topi, al' ne marim.

Pošto mi je novaca još uvijek preostalo puno više nego vida (ovog drugog skoro više i da nema), odlučujem se za potez ravan samoubilačkom. Napuštam sobu i počinjem lutati, točnije nabadati skrivenim zakutcima Starog grada i Betlehema, svega onoga što do sada nisam uspio otkriti. U svemu tom oslanjam se na slutnju, osjećaj svih tih čudesnih mjesta, zvukova, mirisa, čas smirujućih, čas prijetećih boja. Sate provodim uz prigušena, opskurna svjetla uljnih lampi i svijeća što osvjetljuju prolaze crkve groba Isusova, penjem se na Golgotu i smireno sjedim na klupi, u tom mračnom univerzumu nagađanja, slutnji i duševnih razdora jednog Čovjeka, davno. Ponekad se sudarim s tihom prilikom ponekog

uzbuđenog posjetitelja, ili pak uskrslim likom nekog iz vojske tlapitelja o vječnom životu i nagradi, koji su svoje kosti uspjeli ostaviti u brojnim pukotinama, špiljama, prolazima ove mračne građevine, zdanja koje veliča smrt u njenom najprizemnijem obliku. Čujem tup udar tijela, lica i čela hodočasnika što se bacaju po kamenu na koji je, predanje kaže, Krist položen nakon skidanja s Križa. Sve to, sve to sanjale su uznemirene duše, tlapnje su ih, ko i danas, raznosile po svijetu, klicali su Muci, Žrtvi, Raspeću, bacali se nemilosrdno, skoro osvetnički na sve što je odimalo drugim i drugačijim, na pitoma lica nekih dalekih kontinenata, dobra lica ljudi što ih na dalekim, toplim obalama dočekivahu darovima (pa i svojim ženama!). O sablazni! O bogohuljenja! A danas, kad su zatrli svaki trag Dobrih Divljaka, kad su Zemlju natopili krvlju, suzama i grčem truda ruku svojih, kada više nema nikog da nas podsjeti kako svijet nije rođen u mucu, da i životinje umiru tiho, zagledane u vječnost, stiže ih Njegovo prokletstvo, 'Rađat ćete se i umirati u mucu!' O, prokletstva robova, što svoju naopaku vjeru nametnuše svijetu. A čak ovdje, u srcu tmine njihovog Mesije, istina ječi drukčijom porukom, odjekuje da su laž pretvorili u istinu. Ovi mračni prolazi crkve pod Golgotom šute tajnom, drukčijom od njihove.

Nešto me nosilo kroz sav taj mračni svijet katakombi i labirinta, čineći da me ništa ne povrijedi, nešto me nosilo s brda na brdo Jeruzalema, čineći da tijelo ne strada. Nešto...

Grkokatolička misija strmo nad Starim gradom. Do nje se stiže spletovima svijetlih, od kamena blještavih prolaza. Uzdiže se visoko nad baštama, džamijom Al Aksom, crkvama, sinagogama, okupana svjetlošću neba i zvucima uzavrelog mnoštva s tržnice u prolazima u dubini. Sjedim u unutrašnjosti i čekam da dođe liječnik, okulist, koji dva puta tjedno ovdje pregledava (uglavnom) palestinske pacijente. Rijedak je stranac. Već su tjedni prošli otkako bauljam poluslijep gradom.

Kada su mi se oči privikle na polutamu prostorije, ugledam siluetu mlade Palestinke s djetetom u naručju.

Svijetla, skoro prozirna marama ovijena joj je oko glave, a lice joj zrači ljepotom i skoro nevinošću. Pokušavam utišati dah koji se ubrzava od neke čudne slutnje. Okružuje je blag, skoro neprimjetan miris. Bluza joj odignuta do grudi i dijete je priljubljeno uz bradavicu. Zadovoljno meškoljenje, tiho mljackanje. Dojka se u polutama bjelasa, blista put mlade žene.

Stranac, brodolomac u Nebeskom gradu, lišen svojih, zdravlja, sebe. Djevojka s djetetom pod grudima, blistava bjelina, cvijet djevojaštva i majčinstva. Sveto, tiho, bez larme rulje, klicanja robova, svjetine, prijetnji Djevičanstvom, Raspećem, Uskrsnućem. Žena ovijena lica, dijete zadovoljno usnama tražeći nabreklu bradavicu, koža što blista ko suton u Negev pustinji. Pijesak, Sunce, vjetrovi i karavane. Žena. Dijete. Stranac. Svjetlost...

MARUAN

Ah, Marvin. Marvin, Maruan! Ne toliko slavan kao njegov »imenjak« Abdul Malik ibn Marwan, veliki ommayadski khalif koji je 691. godine na brdu Moriah podigao veličanstvenu Omarovu džamiju u slavu Isaaca spremnog da tu, na stijeni, žrtvuje svog sina, i Muhamedovog uzašašća u Nebo na istom tome mjestu. Moj prijatelj, Palestinac, turistički je vodič (baš kao i George nekoć, a, bojim se, poznavajući ih i voleći ne znam koga više, tu prestaje svaka sličnost!) koji skoro svakog dana prevali četrdesetak kilometara da bi, prošavši kroz Sha'ar Jaffo, Yafo Kapiju (jedan od osam još i danas veličanstvenih ulaza u Stari Jerusalaim) okušao sreću i zgrabio nekog radoznalog turista. Kako mu to uglavnom ne uspijeva, produžit će stotinjak metara u smjeru Armenske Patrijaršije i Georgova stana — guest housa. Ako u kolicima ne sjedi na istom tome trgu s kojeg Marvin dolazi, čekajući potencijalne turiste, George će čudnom mješavinom radosti i ljutnje dočekati Marvinu, razloge čega isprva nisam ni naslućivao.

U uskom hodniku koji je istovremeno Tinino carstvo (Georgeova ljubimica, američki bokser), dnevna soba i kuhinja, George će neminovno morati požuriti do toaleta da se riješi palećeg, nesnošljivog pritiska u svojem mjhuru. U tom presudnom trenutku Marvin mi namigne i izvodimo dobro uhodanu staru predstavu: povišenim glasom Marvin se dovikuje s Georgeom koji stenje pod bremenom malobrojnih ali ne i manje pržećih kapi što previše ne žure napustiti toplo utočište u Georgeovim zahrđalim, starim cijevima. Ja se tom larmom koristim i munjevito otvaram škripava, cvileća vratašca ormara, u koji je George sakrio svoj »šank«. Marvin je već pripremio dvije čaše, i od strepnje i čežnje drhtavim prstima ih podmeće pod bocu rakije anisovače. Brzo dodajem vodu, mirisna se tekućina bjeličasto zamagli i... brz okret naniže.

Bude li sreće i George ne bude prebrz u gašenju svog požara, predstavu ćemo izvesti još jednom na obostranu, neskrivenu radost. Ne i Georgeovu! Ne voli kad Marvin pije. Obično dođe natašte, ujutro oko deset, jedanaest, a piće mu oteža i odeblja jezik i zaljulja hod.

Tih sam dana bio dobra zdravlja i pri novcu, te bih odjurio do radnjice u dnu, u prolazu k Al Aksi, gdje se pravi najbolji h u m u s , ukusno jelo od omekšana, kuhana i mljevena slanotka s maslinovim uljem, limunom i peršinom. U Afganistanca bih se natovarilo crnim beskvasnim lepinjama i hitrim korakom požurio nazad. Nerijetko bih na povratku zatekao Georgea kako, povišenim glasom, škljoca Marvinu, a mene strijelja ljutim pogledom. No, o mom trošku dobavljena topla spiza, velika porcija humusa i tople lepinje, uskoro bi izbrisala i izgledila svaki »nesporazum« i složno bismo se, mljaskajući, bacili na gorivo života!

Vidno zadovoljni, oboje bi mljaskali, čačkali zube (ja sam bio domaća »životinja«, u čijoj se prisutnosti moglo i zdušno prdnuti i podrignuti, u spomen na upravo palu žrtvu za dobrobit čovječanstva, na topli i mirisni humus, u prvim već pomalo prohladnim zimskim jutrima). Pogleda već razroka pod debelim staklima naočala, Marvin se zavali u »fotelju« i tapša, prijateljski, po zaobljenom trbuščiću. Georgeov pokušaj da nas nagradi

čajem od cimetove kore, vješto skrećemo na skrivenu bocu starog, mrkog armenskog konjaka (boljeg od francuskog!) i uskoro nazdravljamo boljim, starim vremenima.

Uskim prolazom, koji s uličice vodi u skrivenu baštu, od mnoštva u prolazu pod Davidovom kulom zaklonjenom visokim debelim zidom, začuje se muški glas, što ga prati lomljava jezika u grlu — Yasin dovodi tri Amerikanke, izbijeljene, izbezumljena pogleda. Stoje na pragu i promatraju prizor troje već dobro »ponesenih« čudaka (George ne bi smio ni liznuti alkohol). Tina pod stolcem rasteže svoje kosti i žlundre iz obližnje mesarnice, a sve je obavijeno prijatnom otmica i silovanja na mračnom Orijentu, slikom iz holivudskih filmova o Divljem istoku. Uzalud Yasinu sav njegov arapski mačo šarm, toplo tapšanje po jedrim ramenima i bokovima — Amerikanke, uz silne isprike, nestaju u vratima i za njima se čuje klepetanje pregolemih ruksaka i uzbuđeni ženski glasovi. Žurno ustavši, Marvin navlači svoj od vremena izbljedjeli kišni mantil i žuri u potragu za turistima. Stotinjak šekela izmaklo je Georgeu i valja mu se skloniti s oka, barem do navečer. Još samo nedostaje Georgeova majka! »George, jesan li ti sto put rekla, te žene će te u grob otirat! Moraš mislit na svoje bubrege!« Moš' mislit!

George u sebi psuje Marvinina, mene, sebe, cijeli svijet, prokletog Yasina, sve armenske svece zaštitnike. Ah, jada...

Nestajem uskim prolazima prema Yafo kapiji. Izvan Staroga grada, ispod silnih visokih zidina, iznenada svjetlost, prostranstvo, Jeruzalem na dlanu, vreva, žagor, mnoštvo glasova, buka široke avenije poda mnom. Ah, vječni moj voljeni Grade, ponekad me stegne oko srca, duboko u duši, koliko ljubavi stane u to moje malo srce, razlijeva se zlačanim brežuljcima, vrtovima naranči i limuna, musavim licima prkosnih, objesnih palestinskih mališana što me u prolazu, na tren prestajući igrati nogomet, gađaju kamenjem (a ja im, tek iz dišpeta, loptu napucam skoro preko visokih bedema, jebala ih dječja Intifada!), blistavom Yafom, odvlačeći me sve više i dalje i onda, naglo, odsječno, pred masline nad gradom, putove što vode i razvlače moju žednu dušu Zemljom pustinjskih vjetrova, pješćanih oluja, modrog Mediterana i bujnog, raskošnog Crvenog mora.

* * *

Haifa. Sve blista od kamena žuta, zlačana. Grad stenje pod brijegom, stisnut u more. Prvo zdanje koje još s pučine, izdaleka, plijeni pogledom — Baha'u'Llah Memorijal, divno, raskošno zdanje na vrh brda, nad gradom. Bježeći iz Perzije, svoje domovine, sanjajući o jedinstvu i jednakosti svih vjera, Čovjek je odabrao Palestinu za svoj dom i utočište, odavde se, neumitnom blagošću i širinom svoje vjere, razlio kontinentima, poput plime.

Vlak. Nekako nestvaran. U mojoj mašti ionako već dovoljno fantazmagorično, sve je još nestvarnije, do puknuća.

Zbunjen navalom svjetlosti i mirisa, ukrcavam se u vlak za Jeruzalem.

Tvrđi, ravni nasloni vagona bez odjeljaka. Sa stropa ventilatori pokušavaju odagnati toplinu jednog jutra kasne jeseni. Topli ženski glasovi, preplanula, bakarna lica mladića i djevojaka pod punom ratnom spremom. Djevojka do mene svako malo sklanja čeličnu

oštru cijev strojnice što mi nestašno dodiruje oznojeno čelo, povremeno me radoznalo pogledavajući. Ne mogu izdržati taj iskreni, radoznali pogled prekrasnih, bademastih očiju. Manšeta njene vojničke maslinaste košulje zadignuta je do nadlaktice, i sve je tako opojno — miris njene kože, čelični bljesak ubojitog oružja, nestašan sjaj divnih tamnih očiju i glas — grlen, titrav, susretljiv. Osjećaj zanesenosti izazvan mojim prvim susretom sa židovskom djevojačkom ljepotom, neće me nikada napustiti. Često će me u mračnim, tjeskobnim lutanjima Zemljom Abrahamovih potomaka, iz tmine duše svjetlosti i radosti života vraćati sjećanje na njihova topla, boje sutona, lica i oči ko zadnji odraz sunca nad brežuljcima i koritom Jordana u Aravi.

Kroz prozor promiču polupustinjski krajolici, pa iznenada po koji kibuc il' mošav — uredni redovi voćnjaka, cvjetnih lijeha, pa opet pijesak, kamen, prašina. Prvi brijezi, bjelina kamena, miris makije, u daljini pastirni šatori, blejanje ovaca, uvlačimo se u sve uže i strmije usjeko, i nebo je sve modrije,... i Grad, oh, srce moje, miruj. Ne luduj.

Mala željeznička stanica na brijevu nasuprot Starom gradu. Uzbuđenje, drhtim. Ko u bunilu krećem nizbrdo, ni ne pitajući kako i kuda... miruj srce, miruj...

MASLINSKA GORA

Zima je, studen, vjetar urla između dva brda nad Starim gradom. Pada noć. Šabat je minuo, nedjelja je. Pod prijetnjom otkaza, odlučim danas ne raditi (radim svaki dan u subotu i nedjelju i svetkom i petkom). Židovski poslodavci nas »barbare« sa Zapada, dotepence i svakojake druge izgubljene, trebaju posebno na dane šabata, kada Židovi (uglavnom!) neće da rade. A nedjelja je u Izraelu normalan, radni dan. I tako bez kraja.

Navlačim zimsku jaknu i spuštam se prema Damaščanskoj kapiji, najživljoj, skoro uzavreloj (jer je za muslimane petak dan »odmora« od postanka svijeta, pa se sav živalj iz obližnjeg arapskog dijela Jeruzalema slio u Stari grad), koja se otvara prema arapskom dijelu novog Jeruzalema.

Brodski dnevnik

Pon. 17.6.96.

Preko Trsta (autobusom iz Rijeke, 2.5 h vožnje, 12.000 lira+6 kuna), vlakom za Veronu (via Venecija), 30-ak km od Trsta, marina San Giorgio di Nogaro (karta 4.000 lira). Promuvao se mjestom, slatka, mala vukojebina. Brod. Vlasnik Herr Ambrosi (Hans?), sin Gunter, brodu ima »Akos«, drveni, 28 m dug, prosječna plovna brzina oko 8 čvorova. Solidna elektronika. Izgrađen (drveni dijelovi) u Turskoj, pred oko 8 godina. Mahagonij, tikovina, borovina.

Ut. 18.6.96.

Pošmirglao sam drvenu ogradu i počeo je bojiti prozirnim lakom. Još nije pakleno vruće, pa se izdrži. Na brodu su bili Gunterovi prijatelji i Herrova kći, slatka mala pičkica. Veseli su svati ti Austrijanci. Imamo automat s pićima, pa se naljevam. Žderem smrdljive sireve i polako, ponovno, otapam salo. Noć. Sjedim u svojoj cakanoj kabini. Ima sve — krevet, ormare, WC, tuš, pa i radijatore za zimu. Soba mi miriše na mješavinu trava (menta, tamjan, ruzmarin) i još nešto, s Punta. Serbus. Isplovljavamo za 2 dana, put Trogira. dvjestotinjak nautičkih milja, oko 25 sati vožnje. Herr Ambrosi, žena mu i ja. Po prve turiste na splitski aerodrom, pa na pučinu, uz otoke.

Šmirglanje broda.

Sri. 19.6.96.

Marina (smrdljivi kanal i komarci), šmirglanje broda, lakiranje. Kiša.

Čet. 20.6.96.

Jutro, isplavlavanje. Lučka kapetanija Novigrad. Jaki široko. Sijećemo prema Umagu i uz Istru. Oluja. Gooore — dooooo. Uz Rovinj, k Puli, uveče se zavlačimo u lagunu Veruda. Sidrimo (100 m sidro, mirno, sklonjeni od vjetra).

Pet. 21.6.96.

Iz Verude k Unijama, Lošinju, Silbi, Molatu. Predivna, bistra laguna, kristalno jasna. Raj Dalmacije, tako drukčije od Istre, polako, polako. Noć, tišina oko lijepe, jednostavne crkve (podsjeća me na Betlehem), tako tiho...

Sub. 22.6.96.

Na pučini nevera, valjamo se, 40-ak čvorova puše. Sporo, pristajemo u Agama marini, mjestašce Marina, prije Trogira neku milju. Nevera i dalje, nervoza pri uplovljavanju, Herr Ambrosi napet, Gunter čudesno opušten i tako lak, usprkos svojoj mesnoj pozamašnosti. Kiša, čistimo brod, kapetan se smiruje, Anton (kuhar) psuje jer, unutra, plivamo u vodi. Tjeskobno mi je, fali mi već kopno, a i strašno je ponovo učiti još jedan (ovaj puta zaista težak) posao, mučnina. Misli mi se vraćaju Nur' Eliyi, radujem se skorom povratku...

Kiša, izlazim u mjesto, pustoš, bar, skupina gostiju, nogomet na kolor TV-u (prije toga sam nazvao Tajanu u Punat), u baru, slatka malena, prvi joj je dan u kafiću, sva je

izgubljena. Sjedam za šank, pijem lozu, pokušavam je opustiti, a sebe iznutra ugrijati. Kreće se, polako, nešto, tako toplo u meni, kamo...?

Plaćam, pitam je kada zatvaraju, obećavam povratak prije fajrunta, teškim korakom nazad.

Ned. 23.6.96.

Prema Skradinu. Prošli smo Šibenik. Divan, za lipanj prohladan dan. Uvlačimo se kroz kanjon, blještavilo goleti i makije, kamen je čist, tišina, kosturi prošlosti u vidu starih vojnih postrojenja, tuneli u stijeni... moj prvi susret s ovim ratom, fasade izbušene, krovovi urušeni, mržnja prema »onima«, bijeda i opet, avaj, ista raskalašenost, za stolom veselo društvance, prpošne curice, padaju topli zagrljaji, griju se ruke po bijelim punim bedrima, eh, moj Balkan. Noćimo, vezani uz old-timer, isto austrijski, cca 22 m, »pedagoški« brod, za djecu s problemima. Zgodno mlado društvance. U obližnjoj konobi polako do večeri pijemo (kaže Ante, starina, vlasnik, čekajući da mu žena dođe i smijeni ga na uru vremena) »pet godina« stari debit, divno, boje konjaka bijelo vino. Austrijancima poslije darivam litru i po, sebi litru i po, a Ante, u naletu dobrodušnosti, dariva litru. Dobar početak za jedno skitanje Dalmacijom. Noć. Berem još buket lavande. Šećem. Čudesno, zastrašujuće, upola u svjetlu, upola u tami. Divna crkva s dva tornja, gotika? Neke kuće zjape prazne, bez unutarnjih zidova. Čudesna onostrana tišina.

Pon. 24.6.96.

Kava sa šlagom. »Feral Tribune«. »Večernji list«. Sjećanja na odmaralište prije 30 godina. Pričam sa starinom Ivanom. Dva sina i kći. Ovdje je od 30-ih godina. Mudar je. Kaže, probao sam svašta, i čuvati krave, ovce, zidati, ali ako nešto nisi naučio u mladosti, onda je teško svašta pomalo probati. Drž' se kopna, hvali more (i vice versa). Plovimo natrag. Otočić Kaprije, južno od Murtera. Između Kakana i Zmajana. Kamene obične kuće, bez fasada, zaštićena uvala. Pa mir. Anton (kuhar) stalno šizi. Kapetan ga sjebo. A njemu je ovo odmor. Ljubav prema drugim rasama i kulturama, izgleda da je Austrijancima dalja od Marsa (ili ovih par uzoraka nisu dostatni za zaključak?)...

k r a j

1.11.1996.

DAN MRTVIH

...Istina je tužna
Istina je ružna
Istina je nužna...

Sam, zadnji čovjek na svijetu. Sabran u hladnoj sobi vremena i mrtvih. Bez pamćenja i sjećanja. Čekanje, beskrajno, kraj...

Čaša vina, pelješkog, crvenog. Grije utrobu. Gnječim kruh u ruci, namačem ga u maslinovo ulje.

U samoći, do kraja, koliko puta u životu imamo priliku biti sami, proći to zastrašujuće iskustvo bivanja u svijetu, a onkraj svijeta? Sve dublje, dublje, poniranje u samoću...

Kakva vlaga u ovoj kući strave. Steže se oko mene kao obruč smrti. Ako ne krenem odavde, smrt će me sustići, ubrzo, u... kuća satova, kuća vremena, kraj svijeta i svega. Strašna bol.

Pula, Verudela, 16.8.98. (popodne)

Sunce, rasplinuto, rastočeno u usijanu bjelinu, nebo, more, beskraj horizonta... život u beskonačnoj napetosti, na rubu (bez)smisla, plesač na žici, nad bezdanom... i kulja, moćno, kao usijano olovo.

A na rubu, tamo gdje se sunce i more grle, u prozirnoj čipki bjeline, kao da ničeg nema, kao da je život, u svojoj ljetnoj pomami, uronio u sebe sama, i teče unazad.

Vjetrić puhne i vraća me borovima i makiji. Glasovi se tope u zraku, muzika iz zvučnika samo podcrtava rasplinitost vremena i krajolika.

Misli mi se vraćaju Anji, Poljakinji, prokleta erotičnoj. Prijatelji, ljubavi, obitelj... i bol u grudima, želucu, kamo me sve ovo vodi? Samoća, i nedostaje mi o n a žena. Ni nakon toliko godina, paučina zaborava nije otupila oštricu sjećanja...

Poput javanske predstave sjenki, sve promiče, nepotpuno, rasplinuto, dubina ostaje netaknuta, izmiče dodiru, vječno, skrivena.

Pula, luka, 17.8.98.

Pusti to... to meso. Tu ništa nije tvoje, ništa ne

pripada tebi.
 ...Samo život koji teče.
 Samo volja da se ide do kraja...

* * *

...Verudela, pred suton

Nebo, široko, otvoreno, nad morem. Beskraj... Žubor vala i glasova. Duša sanja, snijeva iz dubine, oblaci, ko pokidane grude pamuka, uokviruju nježno zelenilo neba... suton...

Visoko nad morem, iz dubine, pitam gdje mi srce leži, ako igdje? Koji sutoni, čiji glasovi? Odjek, tih, ko šuštanje svilene haljine, mrka lica među zidinama Forta, Lanka, Lanka, tako daleko, a opet tu u meni, dodirujem taj nježni cvijet moje prve i jedine ljubavi, poput zvjezdanog safira, uljuljkuju me glasovi Menike, Fernanda, Susile, Hitesija.

...brod u izmaglici, krajobraz duše, snijevanje slika, horizont koji traži mene da se vrati u dubinu. Kako je fina čipka, tako nježno tkanje u grudima, izlazi, van, k beskraju, i leti, širokim zamasima... bjelina sutona, brod u izmaglici...

Kuda je duša plovila, što je srce snivalo sve ove duge dane? Kada me je dirnuo beskraj zadnji put? Bijah li uopće živ? Kako sam mogao...

Sjenka u daljini, pučina, bez tuge, nostalgije, nestaje... brod... kamo?

Lebdim, s brodom u daljini, ne žalim za prošlošću, tek ponekad kad se ono mutno, gusto, mliječno u meni uskovitla, uzburka, počne rasti, kipjeti, stenjati.

Tada se šćućurim, smanjim, zgrčim i boli, kratko, besmisleno, tek tako, nizašto. Kida me, čupa mi srce, budi sjećanja, daleka, mutna i razbije me; zgrčen čekam dok ne otupi oštrica, mučnina mine, iako znam da dok je sjećanja, ovoga mene, bit će i toga strašnog bola...

...Ovo nije moje,
 to nisam ja,
 to nije moje jastvo.

Postoji patnja,
 ali ne i onaj tko pati.
 Postoji djelo,
 ali ne i onaj koji djèla.
 Postoji put,
 ali na njemu
 putnika nema.

* * *

Iščežnuo je, brod putnik. Gradovi, luke, imena, čudna, jaka, iskrzana, to Zemlja sebe sanja, mene, ljulja, kolijevka, bdi nada mnom, ranjena, tužna... čovjek, takva radost njene utrobe, i strašan tup udarac ljudi u njene nabrekle dojke, utrobu. Krik, grč majke Zemlje, nemoć pred vlastitim porodom, žal za minulim... snivala je finu čipku, niti tanane, radovala se budućem porodu ljudskom.

Pripadam li tom strašnom puku, da li i ja gnječim, drobim, utrobu?

Duša sanja daleke zvuke, žamor nebesa, radost prijatelja dalekih, tako dalekih odavde...

I znam da volim ovu koprenu, ovaj dragulj... i da će tu putnik izdaleka, beskraj, počinuti, umiriti drhtaj nemira i smiren, budan... tek tako, bez bola i žala, tek to, bez mene, moga,

...sjenka, u daljini, blago, toplo večer, žamor vala

...suton, rumen, rumen...

II

4.10.98. nedjelja, Bgd.

Bašta, čempres, prav, visok. Hram arhangela Gavrila, spokoj sred vreve i kakofonije zvukova.

Ciganski bend pred samim hramom, muzika, ubitačan ritam, u hramu vjenčanja, pravoslavni obred, pjeva hor, opori, gust miris tamjana, polutama hrama isprepletana plavičastim pramenovima, tamjan, svijeće... i nečije nade, kao zalag za budućnost... bašta, gavran, nebo jesenje, plavo, sunce kugla bjeline, grije toplom hladnoćom.

...oj, Srbijo, među šljivama... utkani, jedno u drugo, ovi, lijepi, bijeli, zalizani, prkosno isturenih čela i dojki, oni, gavrani, pomireni sa sobom, nebeski duhači, ko ptice nebeske, jedni pored drugih, ljepota i smijeh, bjelina i gar, širok osmijeh, zlatan zub, da ti sviram, lepoto... beži bre, sik' der, beži, mamu... Ropče trombon, dahće truba, posrće bubanj, udri, tako, haaajde, ooooooj...

Širok, svijetao orah, obasjan, utihlo, mir, spokoj... svjetlost, odakle?, obavija, uznosi, tijelo strepi, drhti, duboko udišem, prozračnost, bašta i svjetlost, list po list, poskakuje, poigrava...

(Barcelona, Placa del Toros, 6/4/99. ponedjeljak, uskrсни
osunčana klupa)

Kao da je to nešto najprirodnije, prethodni stavak jesenjeg, nedjeljnog jutra i vjenčanja u hramu sv. Arhangela Gavriela... i ovo, ovdje... toplo sunce u travnju, u Barceloni... osjećam, slutim da se bliži m o j čas.

Polako pospremam ropotarnicu jedne od milijardi soba psihijatrijske klinike duha — svijet kao bolnica, zatvor. Jedini čovjekov zadatak — onemogućiti svim sredstvima povratak ljudskom, o n o m d r u g a č i j e m . Ne dopustiti b i j e g iz ovog košmarnog svijeta (a u kojoj mjeri su za čovjeka neki drugi svjetovi bolji?)

Svaki dan postavljam sebi pitanje: Dokle i Zašto? A ona tjeskoba iznutra (koju idealisti zovu *ž i v o t*) vječno odgovara: n a p r i j e d - z a r a d *ž i v o t a* s a m o g !
... Vječna, neutaživa žeđa — pustinja života.

O t i š a o s a m - p a b b a d d a . . .

Puntižela, 7.8.99.

Visoko nad glavom, sunce, nad gustom sjenkom borova. Kamp, mali, zgusnut, ljudi, n a o d m o r u ! Od? Života?

Čempres, čempres zanosi, hukom, mirisom, kao istrgnut, dere nebo i veći je od neba, šapuće, s vjetrom, visoko nada mnom, nad zemljom, svijetom, miran, spokojan, netaknut... šapuće vjetru, visoko, nada mnom. I šapuće mu vjetar, razgrće koprenu neba, plavetnila. Glasovi, lica, voljenih, silaze s hukom i bude stare brazde sasušenog sjećanja, sjemenje života ugaslog ali ne i mrtvog... kao potres u duši, dah budi sve, svaku finu nit koja je jednoć mogla biti život, al nije, te je zastalo, oklijevalo, ne dočekavši kišu života, stalo, oklijevalo, ne želeći uvis, u život, sluteći tjeskobu, gušenje u kaljuži života... te zastade, zamre, dugo, beskrajno dugo, čekajući ovaj čempres, šapat vjetra visoko, visoko gore, vjetar i plavetnilo kako skliznu niz bokove čempresa i spuznu, tiho, poput zmiје, u ponor, bezdan duha... tiho je, u tami, neprozirno, tiho i kao da nad bezdanom lebdi tamna a goruća kugla, budi ugaslu brazdu, trga, čupa klicu ugaslog...

Ispod čempresa čovjek u sjeni borova sjedi, zanesen mutnom bujicom sjećanja, ali, ne kune se u srce, ne tlapu duši, živ je, no, tek danas. I svakog dana, kada otvori oči, a bilo mu snažno udari, šaljući mlazeve krvi, potvrdu života u inat sebi, ne zna tko je, nesiguran u dan, ne znajući da l' će tog dana vidjeti suton. I više nalik listu, otrglom vjetrom. I gasne, sve, gasne žar, svakim dahom sve više pepela, tiši žar, i stanjuje se stablo života, osipa se žar, pepeo je hladan, sve hladniji... Čempres u nebu, plavom, šapuće vjetru, sred pepela,

visoko gore, nad zemljom, svijetom, širi se, beskrajno, uskoro prekrit će pepeo, duh će ugasnut, vjetar raznijeti trag, svaki trag.

...brazda, duga, beskrajna, sjeme ugaslo. Zlatno, mračno sunce nad bezdanom...

Pula, crkva i samostan sv. Franje 8.8.99.

Polegla žuta, zlatna trava. Oči oleandra, crveni vedri smiješak, lijevo, desno, lijevo, desno, pod pritiskom sunca polegao. Klik galeba iz procijepa među zgradama, kliktaj nad žarom i zgarištem popodnevnog zamrloga grada. Čempres gustih, snažnih žila. Huk vjetra što se provlači sjenama uličica, uspinje stepenicama i stiže do ovog brežuljka... sv. Franje i ptica što slušahu njegov zbor, tihe, umirene. Obilje sred siromaštva, duh kao bezdan.

...otišli su, ali za njima još lebdi tjeskoba.

...ubod u leđima, trgnem se iz sanjarenja o beskonačnoj, neograničenoj ljubavi tog čovjeka, posegnem za ubodom. Na prstu mi ostaje zgrčen, užasnut lik malog mrava, na rubu smrti. Oklijevam, je li živ? Trza se, malo tijelo, sve je tu, srce, utroba, crijeva, mozak, noge, toplina života, želja da ne umre, ne ovdje, u bašti sv. Franje, na sunčanom proplanku nad gradom. Hvata me mučnina, grlo mi se steže. Tako malen, a tako krhak, istinit, istinitiji od mene, suočen sa smrću. Pritisnem ga prstom, prepolovim noktom, i boli me, beskrajno, zbog mene, njega, zbog tlapnji, sanja, pomolim se Buddhi za mrava, da dospije do snježnog prijestolja Tare, i moli se za mene, da i ja što prije nađem svoj prst, velik, moćan, nemilosrdan a blag, da mi otvori put iz ove Doline suza i boli, i tako u krug... dalje, dalje...

...osluškujem, iz crkve dopiru zvuci. Chopin, Rahmanjinov (njih dvojica, zajedno, ah!), osjećam prste pijanista, vidim note pred njim, prsti klize lako, note se rasprostiru tijelom, bez razmišljanja i cijeli univerzum nenadano postaje slika sklada, ljepote, treptaji, ko zlačano zrcaljenje namreških valića u suton. Olakšanje, guši me usijano olovno nebo, duh posrće ko stubama Jeruzalema u silazu do Al Akse. Gooooore, doooooolje, posrće, duh, ništa, ni za što, ni za koga, tek iskra na zalasku, raščupana grla, bez glasa, zvuka.

Nebo, duboko, tamno, bjelina crkvene lađe ko da podupire nebo, svijet, pramenovi oblaka ko raskidane niti pamuka.

Okrećem glavu u želji da razbijem uskoću ovog prostora sabijenog na proplanku nebeskog ne-mira, ali, nazad. Kamena bjelina, zavjet čistoće, siromaštva i ljubavi.

Utjeha, da tijelo gine, osipa se, da ga ni duh, niti može, niti želi očuvati. Pustivši sve, klonem, bez želje, gasneš, tek tako, bez razloga, lijepo, tiho, bez koprcaja, grča. Smirenje napuštanja, bez želje, bez strasti... ovdje, a nigdje, sada, a nikada, bez traga i ostatka, ko pramen oblačka, nježna, snježna gruda pamuka, vidi, tamo, ali, gdje je sada, zar sam snio? Ta ne bje ga!? Bez svjedoka o postojanju, ljepota kratkog trenu, bez ostatka, nesta...

...bašta, čempres, vedre oči oleandra, huk vjetra, olovno nebo, plavetna krpa neba...

Pula, sam. sv. Franje 9.8.99.

Iznenadena, s leđa, grlica se nije ni trgnula, kao da se predaje. Na nepomičnoj grani oleandra, ispod sebe k svitanju. Mirna i pažljiva. Nisam zastao, da ne ustrepti, prhne krilima i razbije čaroliju duboke tišine, oko mene, oko nje, i kao da obujmljuje cijeli svijet.

...par koraka, korak, dva?, bašta, čempres, oleandar, spokoj kamena u bašti zlatne trave. Izdužene sjene klize preko krovova, krošanja, istežući se sve dalje i duže. Jutro u Puli, spokoj i jeka udaraca o čelik u brodogradilištu. Kao raspolovljen, nesvjesno osluškujem, napeto, tišinu, i zatvaram oči pred naletom grada.

...sutra idem, olakšanje, kao da u grudima pucaju spone. Smiraj dana u osvit zore... tiho, tiho... ah...

Pula, 12.8.99.

...11.8.99. u 12:51 pomrčina sunca, 90%, oko minutu i po.

...mutna, hladna sjenka jedne zvijezde.

Pula, Verudela, 13.8.99.

Glasovi, glasovi, ko kotrljanje kamenja niz metalnu cijev. Štropot, struganje, ropotarnica duha, ćurlikanje, režanje, groktanje... vjetrić okreće stranicu bilježnice, tople, plave sjenke neba, nakon oluje iskidane grude pamuka lagano se rastežući horizontom. Šutim, ispirem odvratnu kuglu mučnine u utrobi, molim se nebu da mi udijeli svoj mir i bistrinu. Gađenja, beskrajno gađenje...

More, moje milo more, još malo, i svi će ovi paraziti i bjelosvjetska gamad kući, doći će prve kiše, sprati smrad ljudski, taštinu čovjekovu, s gađenjem će zemlja spirati čovjekov izmet i sunce će zasjati blagim sjajem, more i nebo zagrlit će se, radujući se sebi, svijetu, povjetarcu i plavetnilu. Morske brazde orat će beskrajno plavetnilo, daleka, tanka crta horizonta, beskraj, kraj svijeta, pa iza i nema ničega...

Ušuškan u spokoj neba, zemlje i mora, dalek sebi, dalji drugima, što dalji od sebe to bliže onom dubokom, skrovitom... staza, zaboravljena, zarašla... o more, moje milo more...

Žubor vala, smiraj dana, vjetar se poigrava lišćem. U krošnji česmine skoro nečujan cvrkut ptice. Blagi umor... od dana. Zadrigli masni obrazi neidentificiranog turista, crne neprozirne naočale, ništa, nema ničeg i nikoga, tup cvokot zuba i nešto kao dijalog s tim masnim. Mučnina u želucu, na granici povraćanja. Gađenje, beskonačno gađenje.

...suton, blag, smiren, oštre boje horizonta i mora, ljeto se bliži kraju... čekanje, šutnja i sve nestaje, taština, pretilost, ružnoća i prljavština ljudska, ostaje samo spokojan suton, paleta jasnih, zagasljenih boja, misli smirene.

Kako je krhka ta ravnoteža, lomljivo to zdanje od mašte i sutona. Nagli trzaj, gnjevna kretnja, prah, pepeo, ruševine...

Pula, Verudela, 14.8.99.

Žvačem koromač, okus mora i hladnoće pustinjske noći. Sjećanja, pustinja Negev, nebo, noćno, milijun zvijezda, dotičem ih rukama, grlim, ne bude jezu, umiruju, pijesak se osipa pod nogama. Osluškujem, pustinja diše, širi se, noć, život, u daljini šakali. Mrk, tamni zid planine preko suhog korita Jordana, visok, dotiče zvijezde, i dalje, dalje... glasovi u noći, daleko, vjetar.

Verudela, 17.8.99. (pred suton)

Plave niti na išaranoj bjeličastoj površini, niti misli, mreža slutnji, nadanja, strepnji, tjeskoba, žudnje, radosti. Jedna mala, sitna ruka, davno, povlačila je, nesvjesno, mrežu linija i znakova, radovala se mala glavica tom čarobnom svijetu kroz odškrinut prozor, plavičast odsjaj bistrih, modrih očiju, pod lijepo usječenim kopcima, obrvama, mudro, djetinje, tiho zagledana u taj nestvarni odsjaj jednog novog svijeta... i nije se varala, no drugi su je varali, ne davši joj da bistrina pogleda ostane nepomućena. Krali su taj sjaj, gledali u njegovu nepomućenu dubinu i nabacivali se svačim unutra, slušajući gdje je dno. Sve više i više, isprva ne bi mogli dočekat dug, dug, beskrajno dug let u bezdan, uzdisali bi tjeskobno, ljuto, ah!, mala, luda glavo, gundali bi, odnijet će te đavo. I voljeli su i mrzili taj bezdan, i sve više urušavali u nj'. Mislili su, zatrpali ćemo to modro plavetnilo i, umjesto da siđemo sami do dna tog bezdana, stići će on do nas.

Godine su prolazile, mnoge kiše, pa i duge zimske noći, dani kada sunce sja mutnim sjajem, a ptice šute. Onaj mudri, modri pogled, neprimjetno je kopnio. Nije znala mudra glavica da je ne vole, da joj gasne plavetnilo. I duh je kročio polako, bez povratka, u gustu šumu. Okrenuo bi se još, pokatkad, hvatajući iz dubine šume zadnje, iskidane niti modrog neba, i išao dalje, dublje, od ljudi, od svijeta, od prljavštine, ali u svoju tamu. Oči su gasnule, vjeđe sve tamnije, pogled mrk, gasi se, boje zemlje, šume, stabala, plah ko i vjeverice i zečevi, ježevi. Modri dječak s modrih visina silazio je krhkom, lomnom stazom, još samo povremeno zastajući... gdje su drugi? Gdje je nebo? Gdje je iskra plavetnila?

Gasio se žar, klecao je hod i ne bi nikoga i ničega. A oni su još samo, pokatkad, gundajući, bacili pokoji kamen, otpadak, i išli svojim putem, stazom đubrišta, posrćući međ smradom, al sretni što su ugasili još jednu iskru, što mudre, modre oči nisu gledale u njihov ugasli svijet, bez sunca, ptica, mjeseca i kiša, jesenjeg vjetrića i pamučnih, iskidanih oblačića snijega.

...padao je snijeg, dugo, danima, prozračne krpice nebeske bjeline. Beskrajno mnoštvo malih, mudrih, modrih pogleda, padalo je s neba. Tiho, u noći, nebo je sjalo nepomućenim sjajem, svaka je pahulja iskrila, zrcalila kristalnom, modrom bjelinom. Zemlja je spokojno šuštila, mudre, modre oči dječaćića i djevojčica, i svijet je bio čist, te noći, nad usnulim gradom, nad dugim trakom voljene rijeke.

Nepomućenim sjajem pratio je dugu nit, daleko u beskraj. Ne bješe ljudi, ni glasova, nestade ponora. I svijet je bio čist, okupan, te noći visoko nad rijekom, noći godine kada će čelik poderati nebo, rigati usijani sjaj nad gradom, kad će duše drhtati od užasa.

Daleko, u daljini, dvije niti rijeka, daleko, beskraj...

Peroj, 19.8.99.

Zamagljena čaša, travarica, čaša vode, ugašena cigareta. Muzika iz zvučnika, Peroj... Muklo odjekuje crkveno zvono. Spokoj. Tišina, mozak na raspustu. Promiče starac sjajne crne kose, oči ne vide sjaj jutra, štap u ruci sigurno kucka korake pred sobom, utire put bez oklijevanja, iz dubine, smiren. Pritrčava djevojka, vodi ga prema crkvi... čudo ljeta, daleko od gomile. Zvučnik živahno blebeće reklame, ubrzano, talijanski. Rasna plavuša, kelnerica, divnih plavih očiju i prekrasnih guzova tjera mi krv žilama... ah, ljeto, žene, kakva slast, opojnost, prvi put, nakon mnogo dana, osjećam uzbuđenje u žilama.

Ljudi promiču tako nestvarno. I, gle, vraća mi se sjećanje na jedno milo lijepo lice, na Nedeljku, milu seku, davno ju je uzelo nebo, s grlicama i leptirima i cvijetnjakom nebeskim, mali anđeo koji još uvijek bdi nada mnom. Moja mala, mila seka... Nedeljka... ko s Meštovićevih kipova Crnogorki.

...Peroj, crnogorsko selo sred Istre, jutro, spokoj, uzbuđenje...

Punat (Krk), 29.8.99.

Tišina, nedjeljno popodne, golema praznina...

Umoran na putu,
Moje misli lutaju
Usahlim poljima
(Basho)

Mano pubangamma dhamma
 Manosetha manomaya
 Um je preteča svih pojava,
 One su njime vođene
 tvorevine.
 (Visuddhi-maggo,
 Put pročišćenja)

U sobi iznad mene dvije male glavice, oznojene, teške, snivaju. Težina ljeta, pojačani osjećaj tjeskobe, pritisak iz dubine, sve je zastalo, čak i dah. Zapravo, sve je zastalo, napeto, na rubu pucanja, b a š z a t o š t o je dah zastao... suspregnuto, kao pred erupciju, pogledi ko stoke pred klanje, tupi, nemir iz dubine, slutnja nesreće...

Slutnja nesreće? Proročanstvo, prijetnje bogova? Nesreće? Uvijek, svuda, stalno, tok života, bujica, čas mutna, silovita, čas bistra, plaha i krotka, tok, tok, tok, nosi, valja, a ti... nesreća!? Nesreća!? Lažove, ništarijo tašta! T i s i nesreća, mulj, neprozirno, tamno!

Rovinj, Punta Korente ljeta '99.

Srebrna rijeka razlila se u suton, more namreškano, naborano valićima. Barke spokojno klize pučinom, sjaj sunca, blijed, ugašen, more, srebrna rijeka... u beskraj...

Ima, eto, dana kada je jedino što preostaje umrijeti ne od tuge, već od ljepote, kad smo duboko dirnuti beskrajem. Nebom paučina, pramenovi bjeline, plavetnilo, istkano paučinom. More, beskraj, vali o žal, stijenje... tako je lijepo tu, na žal, kamenu, s onu stranu vječnosti. Sunce, kugla bjeline, more, srebrna rijeka, daljine, daljine...

Bgd, 29.4.2000. (park kod Skupštine, suton)

Odjekujem Cioranom. Napuklo. Kao gong. Kažu, istina je ružna. Ova m o j a — pa, bolna da. Ružna n e . Nikada nije sunce milije drhtalo na prozračnoj, nježnozelenoj travi, u suton. Vjetar kako grli, kako se upliće u zaobljenost mog tijela. Odbija se od leđa, pa vrcavo zagrlj moj pozamašan struk. Klizne uvis, pod bradu, nježno struji mojim izlomljenim leđima.

Voditi ljubav sa silama prirode, s njom zapravo.

Ada, 30.4.2000. Uskrs

Ada, ljetno sunce za 1. maj, ugodno grije moje zimom satrvene koščice. Pitam, gdje su mi riječi, snene slutnje, o n a j nemir, ha?

Ne znam, ne znam, ne znam...

Bez sebe i svoga, dalek, kako se glupo naprežem a tako se lijepo osipam, sve čega sam se bojao snašlo me, najzad, na dobro. Nema me, eto, tek tako, hodam kraj vode, ćutim radost u nozdrvama, mišići mi lelujaju ko trava u vodi, gubiš pravac, i više ne znaš što te hoda, gdje te staje, i nije ti važno. Opojan, gust miris zemlje, radost crva, sreća raspadanja, odustajanje od sebe i svoga, sreća raspuštenog šupka, razmekšanih jaja, kosti na godišnjem odmoru, jezik kao č e p , a n a r h i j a o r g a n a , kretanje u s v i m pravicima, *protiv struje*.

Pet mi je, šest godina, veseo sam dječak po imenu Marin, duboke krošnje hrastova, izdužene sjene dobrih celuloznih bića moje su staze. Kada hodam, ko da letim, stopala mi blago tonu u gustu rashlađujuću zemlju, brži sam od vjetra, ne, ja jesam vjetar. Pao sam u gustu opojnu travu, zanjelo ga, dječak sanja, leti, još ga nisu skinuli s oblaka, odakle je došo, pali anđeo... posrnuli, he, he...

Ne, moji prijatelji, n e m a sadašnjosti, niti je može biti, vrijeme je rasprostrto u svim smjerovima i s t o v r e m e n o . Evo, gospodo, ja sam ponovo u djetinjstvu, prvi put, nikad

t a k o do sada.

Jest, jest, negdje, tamo, u dubini, a ovdje, jedna je suza i jedan tanani bol i kad nestane ovog tijela, kad titraji duha zamru, utihnu, jedna će vas suza, jedan utihnuli bol voljeti do kraja svih svjetova... svih vremena.

Ah, vidite li što se sve izrodi iz jednog kratkog bljeska valića, ustitralog na suncu, sitnog, koliko beskrajnih svjetova u jednoj kaplji vode, koliko života.

2. maja 2000. Zeleni Venac, jutro

Kakav grad, ah, kakav grad. Čudesan grad. Toliko boli, sreće, tjeskobe, toliko dobrih, izgubljenih ljudi. Kaži mi Stevo, Stevice, zar si zaista ošo Tibetancima, nisi li ovdje negdje, kao duh Grada? Znaš, stanem tako i upnem se, do dna srca, i ne mogu te dotaći, kao da te nema, zar zaista?... nije, znam, u meni si, na sigurnom...

Istina nije univerzalna, ne pripada svima, ne oslobađa druge. Sja sama za sebe u svoj svojoj samotnosti, raskošna, ko svjetlost upaljene lampe što privlači noćne letače... nasrću na nju, nit sluteć što ih snađe, sprženi. Tek rijetki umaknu žaru, ošamućeni, opijeni. Brbljavi, razmetljivci, svi ti silni učitelji, Proroci, gurui, Mesije! Kažite ako istina svojim ledenim žarom trne žestinu i bijes, mogu li njihovi pogani jezici išta reći? Pa jezik im je ostao zalijepljen na furuni istine! Kad bi vi znali kako to žari, pa to i kosti rastače, a gdje neće pogani jezik!

(Nastavak u Mogućnostima broj 1-3/2004. g.)

ISPOVIJED BEZ ODRJEŠENJA

Antun Pavešković

— Smrad pakleni — čuo je Bajda i u istome času ugledao dvije ruke, istanjene i drhtave. Skočio je, uzmičući. Starica, strankinja, uspevši se oprezno iz mora, krenula je dohvatiti ručnik. Gledala ga je u čudu, govoreći nešto što nije razumio. Hitro je pokupila stvari i, ustrašena, odbrzala kamenim puteljkom.

Uzdahnu. Zadržimao je, shvati. Polusan je ruke nepoznate pretvorio u ruke progoniteljice, koje ga prate godinama. I dodao prijateljev glas.

Prokune pričin i, izmučen, sjede na užareno tlo. Ostao je sam, u maloj zavali, samo on i more.

— Smrad pakleni! odzvanjalo je sada posmrtno zvono. Žukom podjaren zrak, sol je tiskao u nagrižene nosnice.

— Ludove, ludove — bodrio ga, opijen pučinom, kor zrikavaca. Uzalud. Bez utjehe. Bez iskupljenja.

Na Danče je niz oštre, strme stijene kapao miris smole. Objavljujemo Lice Svevišnjega, lahorile su odozgo svetački ukočene pinije. Pokaj se! Iz dana u dan, poput bogomoljnih usidjelica, prijeteći su nadzirale njegovu borbu.

Bio je kriv. Za što?

Bio je nevin. Nema nevinosti — šaptale su krošnje. Skrivio si sve opačine, otkako je svijeta.

Samilosno more skupljalo je ostatke njegove duše. Nudilo je podsmijeh, zdravlje, mir. Prihvaćao je, kratko. Nakon predaha, ponavljala se ista priča.

Utučen, kući se vraćao u suton.

Došao bi ponekad i zimi, u park nad samostanom. Pun nade bdio bi s crkvicom oslonjenom o tiho krilo redovničkih sobica. Šuljala se bura duž zidićem orubljena groblja i spuštala do izbornih kamenova, slažući u jecaj žamor odsutnih kupača: Smrad pakleni!

Dvije riječi zakotrljao je Bajdo onoga davna jutra, stegnutih usana, pakosno očima pokazujući gore: — Smrad pakleni.

Godine ih razastrle kantunima Grada.

Tada je još preklinjao: učini, Bože, da je sve to samo jedna od Bajdovih psina.

Međutim, iz stana sinjorine Ivanke mirisalo je odurno.

Dječaci zastali pet, šest stuba ispod njenih vrata, skamenjeni.

Ludove! šanuo bi Bajdu da se usudi progovoriti. Ludove, ni sebi ne uspijeva reći, od čega strepiš tako bezumno.

Bojiš se, nasladno vreba Bajdov pogled. Iza teških vrata s kojih se ljušte krpe izbljedjele, sivo-modre boje, ne živi obična starica. Tamo je ona! Sinjorina Ivanka! Stara Zagrepčanka!

Oduvijek je tamo. Kao da na ovome svijetu nema niti je ikad imala ikoga svoga. K njoj su dolazile samo nepoznate djevojčice, na lekcije iz njemačkog. Ili to bijahu, prurušene, male čarobnice na naucima.

Svaki je dan pohodila crkvu. Po što je išla, za što molila — gonetao je Grad jalovo. Djeca bi je pokatkad, nakon večernje mise u Gospe, izdaleka oponašala — spor korak, zgrbljena leđa, noge drveno nabadaju pločnik.

Odrasli mladići izvikivali za njom posprdno: — Zagrepčanka!

Splićanka, Riječanka, Rimljanka — svejedno. Porugom su nemilosrdno gađali njen potiljak.

Ukletoj nije prilazio nitko. S usta joj, podsjećahu uporno, nikada nije sišla dubrovačka riječ. Njena blizina je zračila prokletstvom.

Uglavnom se klonila ljudi. Samo ne djece. Ona se klonila nje. Bat poznata hoda raspršio bi ih uzdrhtalim stubištem. Utočište pružala ista vrata što su kerberski priječila ulicu, igru, slobodu. Mame ih, pune razumijevanja, smirivale. I najgore nestašluke lišavale prijtnji tom hudobom.

Samo jednom odvažili se prići njenim dverima. Iza gospara Balda, oca Bajdova, naježeni od nepojamne blizine. Snažila ih, obojicu dječaka, misao na druge, na strah žešći od njihova.

— Jes, prekipjelo mi je. Ne kažu zaludu da vrč ide na vodu dok se ne razlupa. Kad nema druge, vaja staviti točku na i!

Dok je Baldo vikao, Zvonko, stariji sin, pazio je na umalo raspamećena oca. Spor je začeo Ivankin mješanac, star kao i vlasnica. Žučkasta hrpica razbokorena posred skalina, svečano je presrela Bajdovu mamu. Povukavši se diplomatski u svoj stan, Zagrepčanka je nadugo i naširoko, da čuje ne samo kuća nego i čitava ulica, objašnjavala zašto bi joj bilo uputnije brinuti se za mužev noćni život...

— ...umjesto da maltretirate mene i mog peseka. Da nekaj vrijedite, ne bi vam muž po čitave noći izbivao iz kuće.

Gospar Baldo bio je taksist. Noću je lovio najbolju zaradu. Vraćao se zorum, satrven. I Antunov pape, pekar, dolazio je kući o danu. Jedva bi prezalogajio, prije počinka. Mirna, vrelinom isušena čovjeka, jednog je jutro nenadano podjario bijes:

— Ubit ću je, bogami!

— Što je bilo, ispričaj — nukala ga mama oprezno.

Stara ga sačekala, otkušila vrata osigurana lančićem iznutra i pitala, iz čista mira, komu on, njegov sin, slični. Nije li već primijetio da su mu oči, i ne samo oči, iste kao u...

Ništa nije poduzeo. Nema svrhe.

Znao bi reći gospodar Baldo:

— Zbog nje se više i ne družimo i ne svađamo ljudski.

I dodati, zabrinuto:

— Nije ti sreće nego u domaćem čeljadetu.

Antun je razmišljao. U Gradu su živjeli i Pjero Frančez, Stjepo Kar iz Varaždina, a tamnoputom Vlahu Dobričeviću djed je bio vrač u Gani. U Lapadu je luckasti Doktor Švabo na ledini iza ambulante čuvao koze. Uzgajao ih radi mlijeka. Miješao je padeže i suglasnike, s prutom u ruci pjevušio tirolske napjeve. Kad su shvatili da izvrsno liječi pluća, ljudi prestali smijehom skrivati čuđenje.

Ona je strana ostala zauvijek. Dubinu njena pogleda mračilo je čekanje. Da je pozdrave, prvi. Da joj se uklone. Da je poštuju. Budu kao ona. I kad su je prešutno lučili, vrijeđala se smrtno. Ugrizala je gorko, kao da otimlje što joj pripada.

Vračali su tvrdnjama uskvasalim do vještijih saga.

U crkvi pali svijeće naopako. Nevine ljude denuncira policiji. Djecu je nagovarala da se ne igraju s Emilom, jer je Židov.

Što je to Židov? Nešto opasno? A tako je lijepo s plašljivim, maštovitim Emilom s drugoga kata.

— Kažem ti, unutra je s njom Lucifer, poglavica od vragova — upućeno je, ispod glasa tumačio Bajdo, prije nego zlobno namignu brišući gore, nečujniji od mačke.

Gospo moja! Što sad? Zvati nekoga? Kakva bi kukavica ispaol! A hodnik nasuprot njenoj jazbini, put do utočišta, prava je pustolovina.

Bajdo, zemlja se pod tobom profundala!

I tada se dogodilo.

Ne samo da ga je Bajdo ostavio, nego se i zagrcnu, spopade ga kašalj.

Gotovo, sijevnu mu glavom, odao se!

Možda i nisam, kratko ga zakrili nada. Možda nije doma! Bit ću dobar, dragi Bože, odmah u nedjelju ispovidjet ću sve svoje grijehe i sigurno ne ću počinuti novih, samo...

— Antune!

Opor glas potopi svako ufanje. Očito, prevelik je grešnik!

— Antune! opet škripnu tako teško da se ne usudi pomaknuti.

— Antune! Pozovi mamu! pritisnu ga i treći put. Zlo se neusporivo kotrljalo na nj. Suze zagolicaše obraze. Srce propara ustinite grudi. Već vidje mamu i sebe pod prijestoljem od lubanja i kostiju, okovane nagrešpanim smijehom.

Odjednom se proljetno prijepodne otegnu nepregledno. Razlegoše se koraci ulicom, more u škripovima podno zidina hroptilo je, vrapci ravnodušno grajali u palmi pred zgradom. Visoko gore, kroz otvoren prozor nad odmorištem, primicalo se sunce. Kao da je, osvjetlivši njegovu muku, i ono na njenoj strani.

U gradu je ipak zazvonilo podne. Stisnu zube, shativši konačno da ga nitko ne će izbaviti.

Još nešto! Stara se na kraju nije pojavila na vratima. Jesu li, usprkos svemu, njegove molitve uslišane?

Izmuca Zdravomariju i jurnu bezglavo.

— Što je bilo, zaboga? brinula se mama kad je nahrupio, blijed i sretan jer je uspio pobjeći. Popio je čašu vode s cukarom i, došavši sebi, kazivao.

Igrao se s Bajdom, lovili se uza skale.

— Od igre si probljedio? gledala ga s nevjericom.

Da, od visokih stuba. Preskakivali ih po dvije odjednom.

— Čudno, nijesam vas čula.

Sve se u staroj kući čuje, od uzdaha do milovanja. Putuju katovima šapati i riječi bez odgovora.

Da, zaista, zaklet će se ako mu ne vjeruje.

— Hajde, bit će da je tako — rekla je mama zamišljeno i izišla van, ne zatvarajući za sobom. Tresao se kao prut, osluškujući sve bučniju gužvu dolje. Na kraju se probudio i pape. Dovukao se iz spavaće sobe, zbunjeno osvrnuo, pa se otputio na donji kat.

Hrabriji kao i uvijek, Bajdo je sve vidio. Danima je, uz rame s odraslima, izvješćivao o svemu.

Kroz natrulo drvo nadirao je onaj vonj. Nisu mu znali uzroka. Najprije pokušaše. Nije se odazvala. Zalupali su. Ništa. Zalupaše opet, dozivajući. Osluhnuše. Muk je bio uporniji. Kratko su vijećali i složili se.

Ljut smrad prokulja iznutra čim su se pod složnim ramenima raspala vrata. Prešli su prag, ustuknuli i gledali jedni druge, kao da se vide prvi put. Nisu mogli vjerovati. Ipak, bila je mrtva.

U čuđenju i tišini prošla su dva dana.

Otpratili je na Danče, do zajedničke grobnice siromaha.

Nedugo potom krenuo je lanac nesreća. Prvo, posvađali se njegov otac i gospodar Baldo. Zbog kartanja. Jedva sapeti, urlali su usred kavane — kurvin sine, skote, pasji izmetu. I ušutjeli istodobno, crveneći pred vlastitim riječima.

Poslije mjesec dana porječkale se Bajdova mama i gospođa Dunja, mati Emilova, oko pranja skala. Naišavši, Antunova mati pokušala je sve okrenuti na šalu. Sada zajapurene žene navalile na nju: Kurvo, kopile si rodila, proniknula ti Zagrepčanka u dušu!

Sleđena, nasrnu k Dunji: Ti mi kažeš, ti, halo žudioska.

Bajdova se mama, ostavljena po strani, nasmijala. Dvije žene zastadoše. Rastavljene, ruknuše kao navijene: Hladetino, u Ivanke se interesaj u čijoj postelji Baldo dobija što od tebe ne može.

Došli su muškarci, umiješali se, no umjesto da ga smire i njih zarazi mahnitanje. Netko iz susjedstva pozva policiju.

U postaji su plakali od poniženja i sramote. Nakon nekog vremena dosjetio se gospodar Baldo:

— Nijesmo je pokopali!

— Koga?

— Zagrepčanku.

— Ama kako?

— Pokopali smo tijelo. Ali, njen duh još je među nama. Sije pegulu! Truje nas zlom iz purgatorija.

Platili su zadušnicu i svi otišli u crkvu: Molimo Te, primi njenu dušu, Ti ili onaj dolje, otpusti nam grijehе naše.

Godišnjica njene smrti okupljala je iznova kuću u hodočašće crkvisi nad hridinama. Izlazili bi poslije službe ozareni, krotki:

— Pomoglo je. Smirila se, otišla.

Mislili su iskreno. I bili spokojni.

Samo on je ćutio fjoke maestrala: Antune, pomozi, ledeni virovi namaču mi prsa.

Oleandri u siva predvečerja izazivali: Smrad pakleni.

Budio se upotan, isprekidano hvatajući zrak.

— A zašto odlazite tamo — staloženo je istraživao psihijatar.

— Baš na Danče, ispod groblja? Dokle ćete kažnjavati sebe smiješnom, oholom krivicom?

Slušao je bespomoćan. Glavom mu odzvanjale spasonosne riječi: ohola, smiješna. Ponavljao ih, tješeći se, u nadi da nitko ne će otkriti to što je on znao. I odlazio ponovno po kaznu, pokorno.

— Ludove, velovi mjendula zavodili skute Srđa.

Smrad pakleni, odgovarao njegov prijezir, spominjući ga sažalnih roditelja, prijetvornih susjeda: — Vidi kako živi. Pustinjač, bez igdje ikoga. Sirotan. Dokle će ovako?

On je pitao drukčije, ali prijetvoran, kao i oni:

— Zašto, Bože? Mogla je biti dobar duh kuće.

Bog je šutio zagonetno i teško.

Jugo je vraćalo uspomenu.

Ležala je iza vrata, metar od praga, odjednom dirljivo sitna. Pružala je ruku grčevito za nečim u zraku. Neljudski iskrivljeno lice skamenilo je zakrvavljene oči.

Kad je stigla hitna, nije joj više bilo pomoći. Kolap.

Prepuštajući pogrebnicima uneređeni leš, liječnik primijeti usput:

— Mogla se spasiti da ju je netko na vrijeme čuo.

Nisu pronašli niti jednu njenu sliku, nikakav dokument, čak ni pismo. Ni psića nije bilo. Iza nje su ostali samo isušeni prsti. I patnički vapaj u snovima pred buđenje:

— Čuo si! Znao si!

Nisam, mucao je u znoju. Strah mi je znanje oduzeo. Mislio sam — gotovo je, zauvijek. Progutat će me ždrijelo Njegovo.

Zaključan u sobi, drhtao je, kao da krije veliku sramotu.

Onda su zakucali. Tiho. Gotovo da osjeti olakšanje.

Dugo se pitao kad će doći.

Šutio je. Kucali su jače. Nije odgovarao.

Kad su provalili, sjedio je na krevetu i gledao u pod. Znao je njihove poglede — tvrde i sumnjičave.

Mati je rekla: — Ne boj se.

Znao je — ne isplati se moliti. Preostaje mu tuga, nemilosrdna i bolna.

Stavili su na njega ruke i odveli ga gore, na Boninovo, otkud se ne vide Danče, groblje, crkva. Zatvorila se za njim željezna vrata, a oni su obećali doći, posjetiti ga. Dolaziti će, redovito. Svi.

— Tako je najbolje. Čovjek mora naći mir — tješili ga.

Nasmija se. Mir! Da, našao je mir. Trebale su godine.

Tek je sada shvatio. Oni su je ubili. Oni, jednaki njoj.

Srećom, više im ne pripada. Nikada više i ne će. Nema više grijeha.

A iza svih, stajao je Bajdo, smješkajući se slavodobitno. Najradije bi mu rekao: Bajdo, ništa ti ne znaš. Glup si, Bajdo. Kao i ovi ljudi ispred tebe. Ne poznajem ih. Ni tebe ne poznajem.

Ali, nije više imao snage za riječi.

Bajdo se drsko nadvisivao nad ramena složnih ukućana. Ne sluteći koliko je suvišna i bijedna, nijemo je usnama oblikovao poruku:

— Čuo si! Znao si!

DALMACIJA POVIJESNA REGIJA
(PRILOG S OKRUGLOG STOLA O DALMATINSKOM IDENTITETU
ODRŽANOG 06. VELJAČE 2002.)

Ivo Petrinović

Dalmacija kao regija ima posebnosti i prednosti koje je u stanovitom smislu razlikuju od drugih hrvatskih povijesnih pokrajina. Nalazeći se na vrlo značajnom geopolitičkom prostoru i naslanjajući se obalnim dijelom na Jadransko more, koje je dio Sredozemlja, ona je tim neposrednim dodirima s Mediteranom, kolijevkom zapadne civilizacije, postala važna točka oko koje su se ispreplitali različiti interesi njezinih susjeda u povijesti, što su iskazivali pretenzije za tim važnim prostorom sjecišta različitih putova od Zapada prema Istoku, o kojem govori u svome djelu o Mediteranu poznati francuski povjesničar Fernard Braudel. Na tome prostoru sudarale su se i prožimale različite civilizacije i kulture koje su na dalmatinskom tlu ostavile značajne tragove koje osjećamo i danas.

Dobivši ime po jednom ilirskom plemenu, Dalmacija je povijesno mijenjala regionalni pojam od rimske Dalmacije, koja je obuhvaćala velik prostor od mora do Save i Drine, preko malog ruba uz obalu gdje su nastali važni urbani centri, do mletačkih osvajanja u ratovima s Turcima u 17. i 18. stoljeću kada se, najnovijim osvajanjima proširio i oblikovao sadašnji pojam Dalmacije. Dalmacija je tijekom svoje duge povijesti često mijenjala gospodare. Ona je kolijevka hrvatske srednjovjekovne države, nakon čega je politički bila bizantska, ugarska, mletačka, francuska, austrijska, jugoslavenska banovinska, dio Hrvatske banovine i dio Socijalističke Republike Hrvatske, da bi na kraju u hrvatskoj samostalnoj državi imala četiri županije. Ta upravna podjela administrativno je slijedila prijašnju na četiri okruga (distrikta) za vrijeme francuske uprave i na četiri okružja (bezirke) za austrijske uprave sa središtima Zadrom, Splitom, Dubrovnikom i Kotorom koji su sa Šibenikom umjesto Kotora postali podloga današnje županijske organizacije. Premda je Dalmacija u 19. stoljeću politički cjelovita, ona je stvarno bila podijeljena na primorsku i zagorsku Dalmaciju koje su se razlikovale ne samo gospodarski, civilizacijski i mentalitetom već i politički, a ostaci joj se vuku do današnjih dana.

Dalmacija povijesno nosi mnoge vrijednosti od gospodarskog, političkog i kulturnog značaja, koje treba i dalje valorizirati i razvijati. To je najprije njezin morski položaj te »žličice mora« o kojemu je govorio Ante Starčević, važnost kojega je presudna za razvoj Hrvatske. Iz nje proizlazi tradicija pomorstva, brodogradnje, ribarstva te turizma koji je gospodarska grana vrlo važna ne samo za budućnost Dalmacije već cijele Hrvatske, da ne govorimo o kulturnoj i graditeljskoj baštini koja nam je ostavljena u naslijeđe.

Dalmacija kao vrijednu povijesnu tekovinu nosi regionalnu i lokalnu samoupravu, što je tradicija europskog modernog društva. U zapadnoeuropskim srednjovjekovnim gradovima, tim nukleusima građanskoga društva, dominirala je deviza da grad čovjeka čini slobodnim, što je bila metafora za individualnu slobodu građanina unutar lokalne autonomije. Veliki francuski politički mislilac Alexis Tocqueville početkom 19. stoljeća, proučavajući američku demokraciju, naglašava da su lokalna samouprava i provincijske slobode koje su engleski iseljenici donijeli na američko tlo bile temelji američkog demokratskog društva. Razvijena lokalna samouprava u dalmatinskim gradovima u srednjem vijeku, potvrđena gradskim statutima, unijela je u te sredine pravnu regulativu privrednog i javnog života, i to na civilizacijski način kojemu su mogle pozavidjeti mnoge europske zemlje s tradicijom gradske lokalne samouprave.

Ne treba posebno naglašavati da je regionalizam u Dalmaciji, kao i u drugim hrvatskim regijama, imao tendenciju političke odnosno povijesne podijeljenosti hrvatske etničke cjelovitosti budući da su ga različite države, što su vladale ovim područjem, umjetno dijelile. I u povijesnom imenu Hrvatske kao državnopravne zajednice, pod nazivom Kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ističe se regionalnost ali se istodobno kriju korijeni njezine razjedinjenosti, jer je Dalmacija u povijesti 19. i početkom 20. stoljeća bila politički izdvojena iz toga političkog korpusa. Zapravo pojam autonomaštva, koji se snažno razvio u Dalmaciji u 19. stoljeću, gradio se na njezinu zasebno političkom, povijesnom i kulturnom razvoju i u tome nalazio opravdanje pružajući otpor ujedinjenju s ostalom Hrvatskom u kojoj će Dalmacija izgubiti svoje prednosti, s idejom da su Dalmatinci »Slaveni uvijek, Hrvati nikada«. Međutim, autonomaštvo se poslije pretvorilo u talijanski iredentizam čiji su pristaše tražili pripajanje Dalmacije Italiji, dok se ono politički javljalo i u Jugoslaviji u kojoj se suprotstavljalo hrvatskoj cjelovitosti.

Prema tome, regionalnost Dalmacije često se povijesno koristila kao sredstvo za razbijanje cjelovitosti Hrvatske, odnosno ono što je bio povijesni usud Hrvatske sada u neovisnoj Hrvatskoj postaje njezina vrijednost razumljiva ako se favoriziraju njezine prednosti unutar zemlje. Stoga nije slučajno da je vladajuća politička skupina, koja se nakon nezavisnosti zalagala za državnu centralizaciju, ipak u izradi novog državnog simbola u njegovu kruništu predstavila znakovlje hrvatskih povijesnih pokrajina da bi izrazila posebnost nove države. Dakle, regionalnost Hrvatske nije više sredstvo njezine parcelizacije već njezina gospodarska i kulturna vrijednost koja bogatom baštinom pridonosi novoj državi. To se posebno odnosi na Dalmaciju koja svojim snažnim urbanim aglomeracijama pozitivno djeluje na područja što im gravitiraju postajući time nositelj razvoja. Nema sumnje da su regionalna raznolikost i gospodarski resursi velika prednost Hrvatske te s decentralizacijom treba podupirati polucentrični razvoj zemlje koji ne

preferira samo metropolu. Kao što je Jadranska autocesta ubrzala gospodarski razvoj Dalmacije, tako će nova autocesta Split-Zagreb čiji je potpuni završetak predviđen 2005. godine ubrzati povezanost sjevera i juga Hrvatske te pokrenuti nove inicijative u razvoju regije. Premda podijeljenoj na četiri županije, u Dalmaciji će se zajedničkim snagama poticati propulzivne grane gospodarskog razvoja, kao što su autocesta, pomorstvo, ribarstvo i turizam. Ona neće biti samo »suza u oku« i »biser grana«, regija »povišću pritužena« a prošlošću preumorna, nego će postati svojim geopolitičkim, povijesnim i gospodarskim prednostima pokretač novog razvoja Hrvatske. Uostalom, Dalmacija je uz ostalo hrvatska spona s Europom.

PROSTOR, LIKOVI I ZBIVANJA U PRVIM ČETIRIMA ROMANIMA J. K. ROWLING

Dean Slavić

0. Romani Joanne Kathleen Rowling pojavljivali su se u brzom slijedu: *Harry Potter i kamen mudraca* 1997, *Harry Potter i odaja tajni* 1998, *Harry Potter i zatočenik Azkabana* 1999. te *Harry Potter i plameni pehar* 2000. U ovom tekstu rabe se kratice: KM, OT, ZA, PP. Wolfgang Kayser u *Jezičnom umjetničkom djelu* vidi prostor, lik i zbivanje bitnim odrednicama pripovjednoga teksta, a mislimo da je ove elemente uputno ispitati i u dosad objavljena četiri djela iz predviđene serije od sedam romana o Potteru.

1. PROSTOR

1.1. Bahtin iz veze mjesta i vremena izvodi termin kronotopa, što pokazuje da je mjesto i u književnom tekstu povezano s vremenom. Govoreći o makroplanu, vidljivo je da se događaji iz serije zbivaju u Britaniji krajem dvadesetoga stoljeća. Makar vrijeme nije dosad izravno navedeno, na smještaj upućuju indikatori odjeće, arhitekture i ukupna scenerija. Riječ je o suživotu dvaju prostora, magijskoga i uobičajenoga. Dva svijeta se isprepliću, ali su događaji vezani uglavnom za čarobnjački svijet, a *Ministarstvo magije* skrbi se o tom da sakrije čarobnjačke aktivnosti od *bezjaka*, ljudi bez magijskih mogućnosti. Paralelni svjetovi hic et nunc umjesto jedinstvene pozornice i vremenske odrednice »nekada davno« ili »jednom u budućnosti« jesu odmak u odnosu na *Otkrivenje* u kojem Frye (189) vidi uzorak romanse, te u odnosu na Wagnera, Tolkienovu sagu i srodan filmski serijal o *Ratovima zvijezda*. Suprotno navedenim primjerima, stilsko obilježje s fantastikom »tu i sada« sukladno je situaciji iz Bulgakovljeva romana *Majstor i Margarita*, koji predstavlja umjetnički vrh XX. st., ali je ista situacija nalaziva i u subkulturnoj sferi stripova o Supermanu i Spidermanu, koji su poslije pretočeni u filmove.

1.2. Na planu mikroprostora djeluje struktura koja se uz manje alternacije u slijedu i mjestima javlja u svim dosad objavljenim romanima: 1. Dom Harryjeve bezjačke rodbine u Surreyju; 2. *Jazbina*, dom čarobnjačke obitelji Weasley/ čarobnjačka Zakutna ulica u Londonu; 3. Hogwarts Express, put u školu; 4. Hogwarts, škola čarobnjaštva i vještičarenja; 5. Igralište kraj škole ili pravi stadion, utakmice u metloboju; 6. Podzemlje, sukob Harryja i Voldemorta; 7. Hogwarts Express, povratak u London.

1.2.1. Bezjački dom u Surreyju redovito je vremenski vezan za doba ljetnih ferija; riječ je o obitelji višega srednjega staleža koja prezire Harryja i favorizira vlastitoga sina Dudleya. Ujna je domaćica, njezin suprug radi u tvornici bušilica. U četvrtoj se knjizi dolazi do toga mjesta nakon uvodnoga opisa ubojstva koje izvodi Lord Voldemort u svom bivšem domu.

1.2.2. Obitelj Weasley i njihov dom zvan *Jazbina* redovito su u fokusu izravno pred početak školske godine. Weasleyevi su siromašna čarobnjačka obitelj sa sedmero djece. U prvoj knjizi ovaj dio zamjenjuje čarobnjak Hagrid i čarobnjačka Zakutna ulica. U ZA Harry sreće Weasleyeve u Zakutnoj ulici i s njima je do početka škole, a u PP u Weasleyjevom domu okuplja se šire društvo iz škole. Čini se da mjesto igra ulogu skupljanja snaga pred put u borbu, nešto srodno Aulidi iz grčke mitologije.

1.2.3. U drugoj je knjizi Hogwarts Express zamijenjen letećim automobilom, kojim braća Weasley i Harry stižu u školu, a uz ovaj se motiv valja prisjetiti Margaritina leta iz spomenuta Bulgakovljeva romana. U ZA u odjeljak vlaka upadaju čuvari zatvora dementori, koji svojom blizinom isisavaju pozitivne osjećaje iz čovjeka i prisiljavaju ga da se sjeća najstrašnijih stvari iz svoga života. PP također donosi cijelo poglavlje u vlaku. Ozračje u ovom prometalu redovito najavljuje kasnija zbivanja, osobito u ZA.

1.2.4. Događaji u školi Hogwarts prostorna su odrednica vezana za školsku godinu i traju od početka rujna do sredine lipnja. Hogwartsu se posvećivalo najviše pozornosti u opisu, a imaginacija spisateljice u smišljanju pojedinosti prikaza posebno je pojačana; u tom je smislu zanimljiv opis stepenica i vrata (KM 107). U PP doznajemo da je sve začarano, pa bi bezjaci mogli vidjeti samo ruševine. Kraj dvorca na rubu Zabranjene šume nalazi se koliba, redovit topos u romansi, a ovdje ona pripada lovočuvaru i povremenomu profesoru Hagridu. Sama je Zabranjena šuma mjesto gdje žive i stvorenja iz kompleksa klasične i germanske mitologije, pa u prvoj knjizi imamo kentaure i jednoroge; u OT Harry tu sreće velike pauke, što je manje uspio dio knjige.

Kraj dvorca Hogwartsa nalazi se čarobnjačko selo Hogsmead, u nj učenici ne smiju ulaziti bez dopuštenja roditelja ili staratelja. Očita je dobra uporaba arhetipske slike u opisu: *Hogsmead je izgledao kao božićna čestitka. Na slamom pokrivenim kućicama i trgovinama ležao je debeo sloj prhkog snijega. Na vratima su visjeli vjenčići od božikovine, a na drveću nizovi začaranih svijeća* (ZA, 158).

U svim se knjigama redovito prikazuju slavlja za Božić. Evo kako je to napravljeno u PP: *U stalnim nastojanjima da zadivi goste iz Beauxbatonsa i Durmstranga, osoblje Hogwartsa davalo je sve od sebe da za Božić dvorac prikaže u najljepšem mogućem svjetlu. Kad su uokolo osvanuli ovogodišnji ukrasi, Harry je zaključio da su to najljepši ukrasi koje je u unutrašnjosti škole ikad vidio. Uz ogradu mramornih stuba pričvrstili su*

netopive sige; već uobičajenih dvanaest božićnih drvaca u Velikoj dvorani bilo je ukrašeno svim mogućim uresima, od svjetlucavih bobica božikovine do pravih, zlaćanih sova koje su se glasale hukanjem. Viteški oklopi bili su začarani da zapjevaju božićne pjesme kad god bi tko prošao kraj njih (318).

Predmeti koji se predaju u Hogwartsu jesu Čarobni napitci, Pretvorbe, Povijest magije, Zaštita od mračnih sila, Travarstvo... učenici proučavaju svake srijede u ponoć zvjezdano nebo; na trećoj godini (ZA) dobivaju Proricanje sudbine. Red u Hogwatsu mute događaji iza kojih je lord Voldemort, pokretač fabule.

Svi čitatelji romana pohađaju ili su pohađali različite vrste školskih ustanova, a one su nerijetko izvor frustracije i dosade – makar bi grčki izvornik riječi upućivao na suprotne potrebe. Uspjeh u očuđavanju dobro poznatoga simbola sigurno je pridonio uspjehu romana.

1.2.5. Igralište kraj škole ili pravi stadion mjesto je utakmica u metloboju. One su rasute tijekom školske godine i u fabulativnom smislu igraju ulogu epske retardacije. PP umjesto ovoga donosi prikaz finala svjetskoga prvenstva državnih reprezentacija, i to prije odlaska učenika u Hogwarts.

1.2. 6. Podzemlje je stalno mjesto sukoba Harryja i Voldemorta. Škola ima bogato podrumsko-podzemne prostore, među kojima su hodnik za selo Hogsmead, hodnik kraj Vrbe Koja Tuče i Odaja tajni. Protagonisti romanse moraju sići u donji svijet, koji je prefiguracija smrti, da bi spasili bića koja vole – stoga motiv imamo i u Lucasovim *Ratovima zvijezda*, kad u *Imperiji uzvrća udarac* Yoda šalje Lukea u pećinu, te učestalo u Tolkienovoj trilogiji, recimo kad se u dijelu *Grobno humlje* hobbiti nađu omamljeni u grobovima.

1.2. 7. Dovršen je oblik romanse uspješna potraga (Frye 187), dakle putovanje koje mora imati početak i cilj što se u idealnom slučaju poklapaju, s tim što završetak mora biti popravljen početak. Stoga na kraju romana o Harryju redovito imamo povratak vlakom u London, kako smo na početku imali put u školu. U prvim dvjema knjigama opisu povratka posvećeno je samo nekoliko rečenica, poslije se u PP element proširio na više stranica.

2. LIKOVI

2.1.1. Moć likova

Frye kaže da cijela književnost funkcionira u nekom od pet modusa određenih po stupnju moći glavnoga junaka. U početnom modusu mita likovi su bogovi, ili je to jedan Bog, koji je već po svojoj vrsti inteligentniji i jači od ljudi. U drugom modusu romanse junaci su ljudi koji ipak imaju posebne sposobnosti i moć veću od običnih ljudi, a riječ je o bajkama i legendama. U trećem visokomimetskom modusu likovi imaju više snage od običnih ljudi, ali ne i od svoje prirodne okoline, pa je riječ o tragedijama. U

niskomimetskom modusu romana srećemo obične ljude, čiču Goriota i Julienu Sorela. Posljednji ironijski modus donosi likove koji imaju manje moći od običnih ljudi, a riječ je o XX. stoljeću s Vladimirom i Estragonom te srodnim osobama (33).

U navedenoj klasifikaciji Harry Potter bio bi junak drugoga modusa romanse, koji se nekad opasno približava granici s trećim modusom tragedije. On jest čovjek, ali ima više moći od običnih ljudi bezjaka i od svoje čarobnjačke okoline, pa su i tekstovi o njemu romanse. Pripovjedna književnost je u prvoj polovici XX. stoljeća doživjela vrh i dno opisana razvoja u djelima gdje se ironijski modus počinje miješati s mitskim, recimo u Bulgakova i Kafke — inače je njegovu *Umjetniku u gladovanju* odana intertekstualna počast u drugom dijelu OT (23). U poeziji ovu bi struju predstavljali Eliot, Šop, Trakl i još neki autori. Možda je planetarni uspjeh Tolkienova djela i serijala o Potteru znak da se razvoj opetuje i nastavlja ubrzano te da smo se opet približili modusu romanse. Razvoj u stvari nije nikad bio jednostavan: Boccacciov *Dekameron* možda bi bio dokaz protustruje, makar se i u njemu na važnu mjestu izbornika priča nalaze kraljevi i kraljice, a smrt s kugom je nazočna i u samom okviru. Situacija nije jednostavna ni danas, a konstelaciju posebno usložnjava činjenica da je velik dio uloge književnosti preuzeo film, koji modus romanse učestalo rabi. *Matrix* braće Wachowski, u kojem se za protagonista vezuje i doslovno spasiteljski atribut a grad koji se spašava zove se Zion, novija je potvrda rečenoga.

Romansa je potraga sa sukobom i pretpostavlja dva glavna lika, protagonista ili junaka te antagonista ili neprijatelja (Frye, 187). U *Otkrivenju* imamo Krista i Sotonu, koji je *zmaj* i *stara zmija*; u srednjovjekovnom ciklusu srećemo Arthura i Mordreda te Merlina i Morganu; u svetačkoj legendi navedene uloge igraju zmaj i Juraj. U popularnom serijalu s prijelaza XX. u XXI. stoljeće to su Harry Potter i lord Voldemort, naravno, ako uopće ovdje smijemo veliko usporediti s manjim.

Prije nego odlazi u Hogwarts, školu za vještice i čarobnjake, Harry pokazuje moć koja nadilazi bezjačku snagu: odrezana kosa mu naraste preko noći, silom navlačeni džemper se smanjuje (KM, 23). Moć snažniju od moći većine drugih čarobnjaka demonstrira u početnoj situaciji kad se odupire smrtonosnoj kletvi lorda Voldemorta; on umije govoriti zmijski jezik (KM, 26; OT 156) što mogu vrlo rijetki čarobnjaci. Harry nadalje ima napadački instinkt koji nemaju mnogi ljudi ni čarobnjaci, pa nesvjesno zna u drugoj knjizi izabrati način kojim će opet poraziti Voldemorta, naime zabija zmijski zub u dnevnik iz kojega izlazi protivnikova snaga (OT, 255).

Voldemortu je znatno smanjila snagu njegova vlastita kletva. Budući da je Harryja štitila majčina ljubav, pogibeljni se mlaz odbio k pošiljatelju. U PP Voldemort opet zadobiva moć tako što njegov sluga Crvorep na groblju sprema crnomagijski ritual, pri kojem će u kamenom kotlu skuhati čovječuljka na kojega se sveo antagonist, kost njegova oca, svoju vlastitu ruku i napokon Harryjevu krv (PP 507). Voldemort se pribojava Dumbledorea, što je vidljivo po nesigurnosti koju pokazuje kad Harry spominje toga ravnatelja Hogwartsa.

2.1.2. Vanjski izgled

Pozitivan junak u romansi mora biti lijep, a antagonist mora biti ružan. U Gundulićevoj romansi *Dubravka* antagonist je dobio i ime Grdan, a stupanj odioznosti prema njemu vidljiv je i u tom što ne može na pozornicu. Opis zna istaknuti Harryjevu ljepotu stavljajući ga kraj likova sa životinjskim atributima, a utjecaj je romanse jasan u istaknuću ozlijeđenosti i obilježenosti junaka: u strukturnom smislu Harry dakle ima ožiljak jer je junak romanse, a takvi su redovito u borbi obilježeni (Frye, 193).

Harry nije bio ni najmanje nalik na ostale članove svoje obitelji. Tetak Vernon bijaše krupan čovjek bez vrata, s crnim brčinama. Tetka Petunia bila je koščata i imala je konjsku glavu. Dudley je bio plavokos, rumen i nalik na svinjče. Harry je pak bio sitan i mršav, sjajnih zelenih očiju i kao ugljen crne kose, vječito razbarušene. Nosio je okrugle naočale, a na čelu je imao tanak ožiljak nalik na munju.

Upravo je zbog tog ožiljka bio tako neobičan, čak i za jednog čarobnjaka (...). Harryjevi su roditelji poginuli pri tom Voldemortovom napadu, ali je Harry ostao živ s tim munjolikom ožiljkom (...) (OT, 9).

Približavanje osoba i životinja star je postupak, ali nije ograničen na romansu, zapravo za nju nije ni odveć tipičan. Izvan toga modusa djeluje u Izaiji i u evanđeljima, a njime se služi i Eliot u pjesmama o Sweeneyju i Krleža u *Zastavama*.

Tri opisa antagonista spominju zmijske atribute. Možda je autorica mislila da će judeokršćanska kultura Zapada shvatiti signal i asocijaciju na Sotonu iz *Biblije*, koji je i u *Postanku* i u *Otkrivenju*, rekli smo, prikazan u zmijskom obliku. U KM Voldemort je lice na zatiljku sluge Quirrella: ... najstrašnije lice što ga je Harry ikad vidio. Bilo je bijelo kao kreda, s užagrenim, crvenim očima i prorezima umjesto očiju, kao u zmijske. (KM 233, sva je mjesta podcrtao autor ovoga članka)

U sceni na groblju u PP on je najprije čovječuljak, zmijska beba: *Bezdlak i ljuskast, boje živog ali pocrnjelog mesa, imao je tanke, slabašne ruke i noge, a njegovo lice – nijedno dijete koje je ikad živjelo nije imalo takvo lice – bilo je plosnato i zmijoliko, zažarenih crvenih očiju.*

Nakon crnoga rituala, Voldemort izgleda ovako: *Mršavi muškarac istupi iz kotla, zureći u Harryja... (...) Bjelji od kosti, širokih, gnjevnih, grimiznih očiju i nosa spljoštenog poput zmijske gubice, s prorezima umjesto nosnica...* (PP 506, 508)

Na razini zadanoga predloška romanse ovaj simbol funkcionira dobro. Nešto je drukčije na razini prikaza realnosti, kojemu serijal teži time što likove smješta u prepoznatljivo 'tu i sada'. Naime u našem stvarnom svijetu Zlo djeluje i svojom vanjskom ljepotom, svojim sjajem, čega u dosadašnjim romanima o Potteru nema previše. Projekcija negativnih osoba iz keltske mitologije izgleda uvjerljivija, pa među pripadnicima zlih bogova obitelji Fomor nalazimo Elathana sa zlatnom kosom do ramena i njegova sina Bressa, kojemu ime znači *Lijepi* (Squire, 49, 50). Miltonov Sotona iz I. knjige *Izgubljeni raja* također je lijep: *In shape and gesture proudly eminent, / Stood like a tow'r; his form had yet not lost / All her original brightness (...)* (27).

2.1.3. Etička i psihološka karakterizacija

Razliku između Pottera i Voldemorta opisao je u KM Dumbledore, koji protagonistu uči u vremenu glavnih zbivanja, a nekad je i antagonist bio njegov učenik: *Tvoja je majka poginula da tebe spasi. Ako ima nešto što Voldemort ne razumije, to je ljubav. On nije shvatio da tako snažna ljubav kao što je bila ljubav tvoje majke prema tebi ostavlja za sobom trag. Ne mislim na ožiljak, na nekakav vidljivi znak ... kad je netko tako duboko voljen, čak i ako nema više osobe koja ga je voljela, ta ljubav će ga do vijeka donekle štiti. Ona je u samoj tvojoj koži. Zato te Quirrell i nije mogao dodirnuti, onako pun mržnje, pohlepe i častohleplja, nakon što je svoju dušu podijelio s Voldemortom* (237).

U optici napadaja na J.K. Rowling, možda bi se uz navedeni pasus moglo dodati da je ljubav prema bližnjemu druga najveća zapovijed po kršćanskom nauku (Heffler-Kornfeind, 94).

Harry je nekoliko puta riskirao svoj život kako bi spasio druge. U prvoj knjizi želi naći i od zla očuvati kamen mudraca, i za to ulazi u borbu s Quirrellom; u *Odaji tajni* bori se na život i smrt s Voldemortom kako bi spasio djevojčicu Ginny koja ga voli; u *Plamenom peharu* nastojao je pod vodom spasiti prijateljicu Hermionu i sestru osobe koja se natječe protiv njega; u istom romanu, pri kraju borbe na groblju, izlaze se pogibelji da bi spasio tijelo mrtvoga Cedrica Diggoryja.

Harryjeva je vrijednost dijelom i u tom što nije monstrum savršenstva: u KM boji se ispita (94), a zanimljiv je i prikaz njegove lijenosti i nesposobnosti pri rješavanju opasne tajne jajeta (PP 328, 350). Napokon ga i Hagrid pita kako mu s tim ide, a on laže kazujući da mu ide izvrsno (366).

Njegovo oklijevanje i kasnija mucava nespretnost kad valja u PP zamoliti Cho da mu bude pratilja na božićnom plesu čine ga ljudskim likom; na kraju je i odbijen, pa postaje osoba s kojom se čitatelj može identificirati. Srodan mu je Gandalf iz Tolkiena, koji ne uspijeva otvoriti vrata Morije, o čemu je pisao hrvatski filmski kritičar Aldo Paquola.

2.1.4. Sociološka karakterizacija

Frye kaže da vladajući stalež u svakom dobu želi projicirati svoje ideale u neki oblik romansa. Zatim dodaje da ovaj oblik ipak ima i izvorno »proleterski« element koji nikad nije zadovoljan pojedinim njezinim utjelovljenjem, te da se nova romansa uvijek iznova javlja, ma koliko velika bila promjena u društvu. (186)

Harry na poseban način predstavlja različite staleže, jer istodobno pripada i imućnijima i siromašnijima, ovisno o tome živi li kod bezjačke rodbine ili u čarobnjačkom svijetu. Čini se kako reprezentira želju mnogih sposobnih i obrazovanih osoba iz XX. stoljeća da 'postanu netko', želju katkad srodnu i naivnim projekcijama iz bajki. Sama je autorica sazrijevala u britanskom društvu XX. stoljeća, a ono je vrlo svjesno linija razdiobe u staleškom smislu. Tako su i osobna imena u toj zajednici indikativna, pa bi osobno ime Tristram nerijetko moglo biti znak da nositelj pripada plemićkomu staležu.

Voldemort je ubio Harryjeva oca i majku, i stoga ovaj mora živjeti u obitelji rođaka. S njima najprije provodi djetinjstvo do desete godine i odlaska u Hogwarts, a poslije i

svake ljetne ferije. Dursleyjevi mrze čarobnjački svijet i preziru Harryjeve roditelje (KM, 7, 11) a njega samoga ponižavaju kao Pepeljugu: u prvoj knjizi mora spavati u maloj izbi pod stepenicama, zapravo u ormaru, dok Dudley ima dvije sobe (KM 20); poslije ga zaključavaju u sobu koju su mu ipak dodijelili, a na prozore stavljaju rešetke (OT 22), s njim postupaju *kao sa psom koji se dovukao iz neke smrdljive rupetine* (OT 10); Harry je u kući *otprilike jednako dobrodošao kao i crvotočina* (PP 21); ne daju mu ni dosta hrane, pa kad Dursley drži dijetu, onda i Harryja izgladnjuju (PP 28). Harry mora prati prozore i automobil, zalijevati ruže, bojiti klupu, dok ga Dursley zadirkuje (OT, 13).

Poziv u Hogwarts, školu za čarobnjake i vještice, bitno mijenja Harryev socijalni položaj. Ne samo što doznaje da su mu roditelji ostavili novca, nego ga najveći dio novoga svijeta voli i poštuje (KM 58). Kad je Voldemort pokušao pri ubojstvu Harryjevih roditelja i njega ubiti kletvom, i kad se ta kletva od Harryja odbila i Voldemortu oduzela snagu, čarobnjački je svijet bio spašen od terora.

Harry još u vlaku za školu Hogwarts upoznaje prijatelje — Hermionu, koja dolazi iz bezjačke zubarske obitelji, te Rona Weasleyja, koji je iz posve čarobnjačke obitelji. Ron Weasley će ga na početku *Odaje tajni* pomoću letećega automobila osloboditi iz ropstva kod Dursleyjevih (OT, 26).

Društveni odnosi u čarobnjačkom svijetu i školi Hogwarts nisu idilični, pa je tu Harryjev neprijatelj Draco Malfoy, a profesor Snape koji predaje Čarobne napitke predstavlja negativan nastavnički uzor (KM 110, 111, OT 151). Harry nije uvijek omiljen niti među svim učenicima, jer ga sumnjiče da je zamrznuo neke osobe (OT 159, 163). Ron mu ne vjeruje da nije sam ubacio svoje ime u pehar koji mora izabrati natjecatelje, javlja se i ljubomora, pa prijateljstvo privremeno nestaje (PP, 234, 240, 257).

Voldemortov odnos prema suradnicima ne temelji se na prijateljstvu, nego na poniznosti: nakon što se vratio, od svojih slugu *smrtonoša* zahtijeva na groblju u PP da kleknu pred njim. U njegovoj obiteljskoj situaciji postoji srodnost s Harryjem, naime Tom Riddle, kako se Voldemort zvao, izgubio je majku na porodu. Harryjeva majka Lily dala je svoj život za sina kad ih je napao Voldemort. U crnom obredu iz PP opisuje se i to da je Crvorep u kotao ulio i Harryjeve krvi, dakle su se oni na neki način pobratimili. Izgleda kako je na kraju romana vodeći čarobnjak Dumbledore izvukao pozitivan zaključak o mogućim posljedicama toga čina, a čitatelji će naći novu potvrdu binarnih opreka.

2.2. Drugi likovi iz serije

Valja odmah spomenuti da su neki književnici rabili elemente romanse stvarajući djela koja nadilaze važnost dosad objavljenih tekstova o Harryju Potteru, a vjerojatno i važnost same umjetnosti: Conradovo *Srce tame* prerasta u studiju o karakteru zla, koja i na razini fabule i na razini likova operira s očitim simbolima romanse.

Romansa u svom čistom obliku, po Fryeu, ne cijeni odviše suptilnost i kompleksnost likova, nego su oni šahovski crne ili bijele figure. Prigovori serijalu gdje Rowling stoga su točni, ali samo ako se promotre izvan književne forme koju ostvaruju (usp. popis literature, 2). Unutar te forme svaki pozitivan junak mora imati po nečem srodnu negativnu osobu sa suprotne strane. U seriji J.K. Rowling protagonistu Harryju odgovara

antagonist Voldemort, dobromu obiteljskomu čovjetku Weasleyju odgovara zli obiteljski čovjek Malfoy, krivo optuženomu stradalniku Siriusu Blacku odgovara lažna žrtva Pettigrew.

Čini se da Harryjevi prijatelji Ron i Hermiona nemaju zasad adekvatnoga para na suprotnoj strani, možda tri knjige koje slijede spremaju i iznenađenja s privremenom preraspodjelom likova po taborima. Oni sami međutim već su dani po načelu binarnih opreka. Hermiona je žensko biće, podrijetlom iz bezjačke zubarske obitelji, pripada gornjemu srednjemu staležu, marljivo uči, nastoji poštivati školska pravila; ona utjelovljuje racionalnost i ozbiljnost, socijalno je osjetljiva i angažirana, pa želi pomoći kućnim vilenjacima koji obavljaju niz poslova da bi učenicima u Hogwartsu bilo ugodno (PP 197).

Ron je muško biće, svi u obitelji su mu čarobnjaci i pripadaju siromašnijemu dijelu toga svijeta; on krši pravila, utjelovljuje osjećaje i smisao za humor — gledajući u čarobnu kuglu po kojoj se mota bijeli dim proriče kako će ovih dana vrijeme biti prilično maglovito. Zamišljeni kao par u kojem se križaju suprotnosti, čini se kako su Ron i Hermiona predodređeni da postanu par i na ljubavnom planu.

Na mjestu časnoga starca, tamo gdje je u mitu vrhovno božanstvo ili Bog, u romanima o Harryju Potteru nalazi se ravnatelj Dumbledore. U Shakespeareovoj *Oluji* na tom je mjestu Prospero, u Gundulićevu djelu *Dubravka* tu je redovnik.

U knjigama o Potteru posebno su uvjerljivi likovi koji — po onom što je serijal dosad pružio — donekle odstupaju od modusa romanse, a nastali su analogijom prema stvarnosti kraja XX. st. Guilderoy Lockhart, lijepi i umišljeni profesor *Obrane od mračnih sila* u drugom romanu, rado potpisuje svoje prepisane knjige, ima ured pun vlastitih slika i ne umije braniti od mračnih sila. Rita Skeeter, novinarka iz PP ima *brzocitatno pero* koje ne piše ono što intervjuirani likovi govore, nego ono što vlasnica smatra uporabljivim za svoje svrhe. Spisateljica je rekla da joj je roman kasnio stoga što je puno vremena posvetila ovomu liku, što je višestruko poučna informacija (NYT, 10.VII. 2001.)

3. ZBIVANJA

3.1. Na početku trećega eseja *Anatomije kritike* Frye tvrdi da su strukturalna načela književnosti u vezi s mitologijom i komparativnom religijom, kao što su i strukturalna načela slikarstva u vezi s geometrijom. Tumačeći biblijski i mitološki intertekst, Frye uvodi pojam narativne kategorije, koji je usporediv s onim što teorija književnosti naziva žanrom, ali ga i nadilazi. Postoje samo četiri narativne kategorije, koje donekle korespondiraju s prije spominjanim modusima i koje autor zove mitovima: mit proljeća je komedija, on obuhvaća komične kazališne komade i sva ona djela s obilježjima te narativne kategorije, bez obzira na vrstu — glavno je, recimo, da se sukob riješi ženidbom glavnoga lika. Nadalje, mit jeseni je tragedija, a mit zime ironija, kamo bi išla djela poput Orwellove *1984*.

Mit ljeta je romana gdje je pokretač radnje čednost i magija. Romanu predstavlja Shakespeareova *Oluja*, a to bi po nekim elementima bile i hrvatske pastorele od Zoranića i Držića do Gundulića.

Fabule svih djela narativne kategorije romanse ne moraju imati sve kanonizirane dijelove: junak je nakon rođenja spašen iz vode; lažni otac traži da ga se ubije; junak provodi nevinu mladost, sreće svećenika ili drugoga »instruktora« ; junak traži protivnika koji je apsolutna inkarnacija zla (čest je silazak u donji svijet, nap. D.S.); protagonist se bori protiv zla, obično kraj opkoljena grada; zadobiva dragu, koja je katkad istovjetna samomu gradu, i povlači se u samotni život.

Već je rečeno da je uzor romanse na Zapadu i *Otkrivenje* s borbom koju Krist vodi protiv Stare zmije. Na kraju zadobiva Zaručnicu, oličenu u oslobođenom gradu koji je novi Jeruzalem i koji predstavlja spašene duše i tijela pravednika. Srodna je priča o Perzeju koji ubija neman i spašava Andromedu.

Tragove narativne kategorije romanse nalazimo i na neočekivanim mjestima, pa tako Melvilleov *Moby Dick* govori o potrazi za opasnim kitom i o borbi s njim, dok je prefiguracija grada brod Pequod; u Twainovu *Tomu Sawyeru* junak silazi u podzemni svijet koji je pećina, nadvladava zmaja koji je razbojnik i spašava dragu djevojčicu; u *Srcu tame* junak je Marlow, zvijer je Kurtz, draga je njegova zaručnica — ali ovaj tekst samo dijelom i katkad parodično rabi navedenu narativnu kategoriju. Djelo pisano u ovom ključu i po vremenu nastanka najbliže seriji o Potteru jest Tolkienova trilogija *Gospodar prstenova*, koja točno ostvaruje strukturu, i koju Rowling i inače intertekstualno rabi na razini pojedinih simbola.

Dobar je primjer romanse u hrvatskoj književnosti Marulićeva *Judita*. Protivnik i prefiguracija zmaja jest Holoferno; pratitelj junakinje biva vjerna sluškinja Abra, svećenik je Ozija. Umjesto dragoga koji bi trebao biti zadobiven javlja se sam grad Betulija. Nevina je mladost junakinje u Marulića prikazana Juditinim časnim udovištvom, pa *Libro terzo* govori: *Ka živi životom odluči prečisto (...) Hotinja putena usteza posteći / Strunami pletena vričišća noseći*. Parodija romanse je Cervantesov *Don Quijote* sa zmajem koji je vjetrenjača, pomoćnikom Sancho Panzom i djevicom koju predstavlja Dulcinea.

Već smo rekli da mnogi filmovi holivudske ili njoj srodne produkcije iz XX, a čini se i XXI. stoljeća, slijede navedenu Fryeevu strukturu. Osim spomenuta *Matrixa* forma je očita u Lucasovim *Ratovima zvijezda* i Luc Bessonovu *Petom elementu*, ali ju je lako prepoznati i u Mick Jacksonovu *Tjelohranitelju*, s Kevinom Costnerom i Whitney Houston, te u nizu srodnih detektivskih filmova gdje tajni agent traga za zločincem koji drži taokinju.

3.2. Valja napomenuti da se elementi narativne kategorije romanse u seriji o Potteru nekad vide na razini svih dosad objavljenih knjiga, a nekad se očituju u fabuli svakoga pojedinoga romana. Frye kaže da je serijal obilježje romanse (186), pa je i ta karakteristika dokaz da niz romana o Harryju pripada navedenom žanru.

3.2.1. *Junak je nakon rođenja spašen iz vode*. U ZA doznajemo da je Hagrid spasio Harryja iz ruševina roditeljske kuće; on čak kaže da bi ga otimač bio bacio u more da mu je to bilo moguće.

3.2.2. *Lažni otac traži da ga se ubije.* Prefiguracija lažnoga oca je Voldemort, koji je želio ubiti dječaka Harryja kako je Herod želio usmrtiti Krista i kako je Hera zmijama htjela ubiti Herakla. Ulogu ove preoblike mogao bi igrati i ujak Vernon, koji, istina ne želi ubiti, ali maltretira poniženjima. Možda u budućim knjigama doznamo kako je Voldemort nekada bio neuspješno zaljubljen u Harryjevu majku.

3.2.3. *Junak provodi nevinu mladost, sreće svećenika ili drugoga »instruktora«.* Harryjev rani život s ujnjom Petuniom i njezinim suprugom Vernonom ima sva obilježja nevinosti, a napravljen je po uzoru na Pepeljugu. Harry je mlad, pa u prvoj knjizi nema seksualnosti, a poslije će se javiti osjećaji prema Cho (ZA, PP). Harryjeva se nevinost u prenesenom smislu očituje u tome što nije svjestan svojih moći. Ulogu svećenika i instruktora najprije obavlja Hagrid, koji u KM mora isporučiti pisma s pozivom u Hogwarts, a poslije imamo profesore iz te škole na čelu s ravnateljem Dumbledoreom.

3.2.4. *Junak traži protivnika koji je apsolutna inkarnacija zla.*

Potraga je temeljni dio priče u romansama — pa je tako i u već spomenutoj *Prstenovoj družini* — a intrigantno je da Harry redovito, makar u dosadašnjim nastavcima nesvjesno, traga za svojim protivnikom. Pritom imamo silazak u donji svijet, koji u ZA biva dopunjen analognim povratkom u prošlost, a u PP zamijenjen odlaskom na groblje.

U prvoj je knjizi prividni objekt potrage kamen mudraca, koji daje vječni život i koji je otkrio čarobnjak Nicolas Flamel. Njega se hoće dokopati Voldemort, želeći time osigurati besmrtnost sebi i načelu zla. Tragajući za kamenom, Harry dolazi do gospodara tame, a prije mora sići u podzemni svijet, što je tipičan motiv svake romanse: uz mnoge druge junake, podsjetit ćemo opet na Krista koji po *Apostolskom vjerovanju* silazi nad pakao, na Orfeja koji silazi u donji svijet da bi vratio Euridiku, na Odiseja i Eneju koji silaze u donji svijet da bi doznali istinu, na Dantea koji će nakraju biti s Beatrice. Harry s Hermionom i Ronom u zabranjenom hodniku na trećem katu uspavljuje psinu pomoću glazbe, zatim se svi bacaju u vrata na podu.

Nagrada za potragu uključuje nevjestu, kaže Frye (193). U drugoj knjizi Harry traga za Ginny, djevojkom koja ga voli i koju je začarao Voldemort. Opet imamo silazak u donji svijet, naime u toaletu postoji umivaonik i slavina na kojoj je sa strane urezana sićušna zmija; kad Harry izgovori, Otvori se, ona se pokrene, čitav umivaonik se miče i pokazuje se otvor koji vodi dolje, u Odaju tajni, kamo Harry na kraju dolazi sam i nenadano nalazi antagonista.

U trećoj je knjizi prividni objekt potrage Sirius Black, koji je pobjegao iz čarobnjačkoga zatvora Azkabana i za kojega svi tvrde kako bi mogao ubiti i Harryja. Njegova prijatelja Rona otima veliki pas i odvlači ga kroz otvor među korijenjem vrbe koja je začarana da tuče sve koji se nađu u blizini, što je nov intertekst iz Tolkienove *Prstenove družine*; kad Hermionina mačka smiruje vrbu, svi ulaze u podzemni hodnik i nakon duga hoda dolaze do Vrištave kolibe i prostorije gdje će se odvijati prvi dio finala. Kako Odisej i Eneja u podzemnom svijetu uče o budućnosti, tako uči i Harry — najprije o pravom stanju stvari u sadašnjosti, a onda i u prošlosti. Doznaje prije svega da je veliki pas magijski preobraženi Sirius Black, te da on nije izdao Harryjeve roditelje kad su poginuli.

U ovoj je romansi prava pretvorba prostornoga silaska »dolje« vremenski povratak »unatrag«, koji se na čaroban način izvodi kako bi se spasilo hipogrifa i Siriusa. Moglo bi se govoriti o intertekstu H.G. Wellsova *Vremenskoga stroja*, ali je posredništvo filma *Povratak u budućnost* također vjerojatno. Spisateljica je uvela ovaj motiv povratka u prošlost na početku romana kad Hermiona želi slušati više predavanja koja se zbivaju istodobno, pa mora na magičan način vraćati vrijeme. Čini se da je gđa Rowling čitala Tomaševskoga i njegove upute o tome kako treba uvoditi motive u narativno ili dramsko djelo.

U četvrtoj je knjizi silazak u donji svijet, koji je redovito boravište mrtvih ili je povezan sa smrću, zamijenjen odlaskom na groblje.

3.2.5. *Protagonist se bori se protiv zla, obično kraj opkoljena grada.*

Završni je dio svake knjige redovito sukob Harryja i Voldemorta, s izuzetkom trećega nastavka gdje Negativca zastupa sluga Pettigrew. Sukobi su dani s puno pojedinosti: oružja, mikroodrednice mjesta i raspored snaga uvijek su pruženi na nov način, ali je romana stalno prepoznatljiva.

U prvoj je knjizi moć antagonista slaba: sluga Quirell zapravo nosi Voldemorta u sebi dok ovaj njime zapovijeda, a kad pokušavaju uhvatiti Harryja, nasilnik se na njegovoj koži opekao.

U drugoj je knjizi borba očito srodna prauzoru romanse i na razini manjih simbola. Harry je sišao s prijateljima u podzemlje, tamo je vidio Toma Riddlea alias Voldemorta, koji je neka vrsta elektronske sjene što crpi život iz omamljene Ginny. Voldemort prizivlje veliku zmiyu, kojoj je tijelo debelo kao hrastovo deblo, a Harry dobiva pomoćnika u liku feniksa — ta mu ptica daje šešir, iz njega će Harry izvući mač. Krist se u *Otkrivenju* bori protiv zmiye i mačem koji mu izlazi iz usta poražava njezine suradnike; sv. Juraj, zaštitnik Engleske, također se bori protiv zmaja koji je prefiguracija zmiye — upravo tako i Harry mačem ubija zmiyu Baziliska. Sveti Juraj je inače zaštitnik Engleske.

Zadobiveni je grad u *Otkrivenju* Novi Jeruzalem, a u *Odaji tajni* to je škola Hogwarts, koju su htjeli zatvoriti zbog petrificiranja što su se po Voldemortovu planu u njoj događala.

U trećoj je knjizi struktura udaljenija od čistoga uzorka narativne kategorije: na Voldemortovu je mjestu sluga Pettigrew, a protivnik je i odbor koji je osudio na smrt hipogrifa; Siriusu prijete dementori, koji su isto tako nekad bili Voldemortovi suradnici. Na kraju 19. knjige *Otkrivenja* javlja se na konju bijelcu jahač, *Vjerni, Istiniti* koji se bori protiv zla; u ZA Harry i Hermiona, spašavajući Siriusa, lete na mitskoj životinji koja je pola sivi konj a pola gorostasni orao. Ovaj simbol svakako ima veze i s Pegazom, to prije što znamo da je autorica studirala klasične jezike. Čini se kako je na mjestu zadobivena grada opet škola Hogwarts.

Borba u četvrtoj knjizi događa se između Voldemorta i Harryja osobno. U *Otkrivenju* je protivnik jahača na bijelomu konju, znači Krista, imenovan kao Đavao, Sotona i stara zmiya, a u PP prikazan je protivnik Voldemort sotonskim atributima jer izvodi crnomagijske rituale a sam izgleda poput zmiye. Borba je dana s puno pojedinosti, koje katkad podsjećaju na borbe iz *Ratova zvijezda*, samo što su laserske mačeve ovdje zamijenili čarobni štapići iz kojih izlaze obojene svjetlosti. Raspad Voldemortova štapa i

izlasak sjena ubijenih ljudi iz njega, u vremenskom slijedu, mogao bi biti napravljen i po uzoru na ispis nazvanih brojeva s mobitela, ali je isto tako blizak svakomu računovodstvu ili bibliografiji.

3.2.6. *Junak zadobiva dragu i povlači se u samotan život*

Krist spašava Ženu u pustinji, na kraju cijelo čovječanstvo, a Juraj spašava ljude u gradu Hierapolisu. U prvoj se knjizi o Potteru na mjestu drage koju valja spasiti nalazi zajednica čarobnjaka koja bi mogla biti ugrožena ako se Voldemort dokopa kamena mudraca. Harry u OT spašava Ginny, koja je u njega zaljubljena. Kako je čovječanstvo bilo grešno, ali je ipak iskupljeno, tako je i Ginny činila pogrešna djela, no zapravo nesvjesno, jer ju je bio hipnotizirao Voldemort, i to pomoću neke vrste laptop računala ili po život opasnoga *chata* s računalne mreže: riječ je o dnevniku koji sam odgovara pišući. Ginny se dijelom nalazi na mjestu Žene koju progoni zmaj, samo je ona, u usporedbi sa Ženom iz Otkrivenja, dana s manje moći. Na mjestu drage koju treba spasiti u ZA nalaze se i hipogrif i Sirius koji je nekad bio osuđen, a sada se pokazao nevinim i uz to Harryjevim prijateljem.

Četvrta knjiga prividno nudi tijelo Cedrica Diggoryja kao osobu koju valja spasiti. Ipak, cijeli je svijet mađioničara i vještaca u pogibelji, a dijelom je spašen kad je Harry uspio uteći Voldemortu.

Osamljenički život u koji se Harry povlači njegov je obvezan ljetni boravak kod obitelji u Surreyju.

4. Modus i narativna kategorija romanse kako ju vidi Frye u *Anatomiji kritike* očituje se u svim trima ispitivanim elementima iz dosad objavljenih romana serije o Harryju Potteru. Vjerojatno je dosljednost u aplikaciji forme i kombinacija posve novih elemenata — poglavito smještaj u autoričin prostorni i vremenski *millieu* — utjecala na knjižarski i čitateljski uspjeh.

LITERATURA

1. Bachl, Gottfried: *Gefährliche Magie? Religiöse Parabel? Gute Unterhaltung!* Das »Harry-Potter-Symposion«, 9, 10. XI. 2001. Studien — und Beratungsstelle für Kinder u: Jugendliteratur (STUBE), Theologische Kurse, Literarisches Forum, RPI Wien, Kardinal König Haus, Österreichisches BibliotheksWerk. (Internet)
2. Cowell, Alan, *All Aboard the Hogwarts Express*, New York Times, July 10, 2000.
3. Frye, Northrop, *Anatomy of Criticism*, Penguin 1990, First Published 1957.
4. Heffler- Kornfeind, *Srednji kršćanski nauk*, Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb 1971.
5. Internet Movie Database.

6. Kayser, Wolfgang, *Das sprachliche Kunstwerk*, Francke Verlag, Bern und München, 1967.
7. King, Stephen, *Wild about Harry*, New York Times, July 20, 2000.
8. Milton, John, *Paradise Lost and Paradise Regained*, Airmont, Ney York 1968.
9. Paquola, Aldo, *Vjerno oživljena Tolkienova riznica*, Novi list, 29. siječnja 2002.
10. Rowling, J.K. *Harry Potter i kamen mudraca, Harry Potter i odaja tajni, Harry Potter i zatočenik Azkabana, Harry Potter i plameni pehar*, Algoritam, Zagreb 2001.
11. Rowling, J.K. *Harry Potter and the Chamber of Secrets*, Bloomsbury 1998.
12. Squire, Charles, *Mythology of Celtic People*, Bracken Books, London 1996.
13. Nepotpisani članak, *Salzburški teolog Gottfried Bachl zaključio: Potter nema veze sa sotonizmom!*, IKA, Novi list 17. XI. 2001, str. 61.

CETERUM CENSEO CAPELLAM ESSE REPARANDAM

Radovan Ivančević

Je li upornost vrlina ili mana? Ovisi o tome za što se zalažete.

Uvjeren da se zalažem za tehnički minimalističko poboljšanje, ali od epohalnog značenja za jedinstveni spomenik rane renesanse u Europi — trogirsku kapelu — ponavljam i treći (obećajem posljednji) put zahtjev, molbu, vapaj, da učinimo taj korak.¹ Mislím da će samo neočekivano brz i iznenađujuće efikasan rezultat moći dokazati moju tezu, a kao prilog, nakon crteža koje sam već objavio, objavljujem »najsiroviju« fotomontažu na kojoj se, uvjeren sam, mnogo bolje vidi o čemu je riječ.

1. Kad kažem minimalistički, mislim da uklanjanje dviju stepenica ispod sarkofaga, za što treba mala dizalica i podvući tri čelične sajle, da bi se nakon što se sarkofag podigne za 20-tak centimetara, samo ispod razgradile te dvije nesretne ubačene stepenice i SARKOFAG POLOŽIO DIREKTNO NA PLOČU OLTARNE MENZE. Cijeli zahvat može biti gotov u nekoliko sati, najviše jedno jutro.

2. Kako u Trogiru ništa nije ni slučajno ni beznačajno, već sam, u nemoćnom uvjeravanju, ponudio i hazardno obećanje kolegama konzervatorima: u »popuni« tih povišenja sigurno će se naći po koji fragment nekog reljefa ili natpisa ili neki zapis ili bilo što drugo kao dodatna kompenzacija. Ali sada ponavljam što je nedvornno.

3. Tih pedesetak centimetara je dovoljno da Krist više ne »viri« iza reljefa bl. Ivana, nego da se dostojno uzdigne nad njega kao svećenik nad odrom, kao Krist koji uzima dijete-dušu u prizoru Smrti Marijine itd. Cijelo bi, naime, poprsje, gotovo do struka, postalo ponovno vidljivo. Umjesto nadmetanja i igre skrivača vratilo bi se ne samo dostojanstvo Kristu i njegovu stavu prema pokojniku u ikonološkom smislu, nego bi se ponovno uspostavio ODNOS HORIZONTALNE POLOŽENOG TIJELA BLAŽENIKA I VERTIKALE (!) KRISTA. A Krist ne stoji pasivno, nego desnom BLAGOSLIVLJA sa

tri prsta, a u ljevici drži KNJIGU (Bibliju?) RASTVORENU I POKAZUJE JE VJERNICIMA. Sve je to sad postalo BESMISLENO JER JE SKRIVENO OD GLEDATELJA I NE VIDI SE NI RUKA, NI KNJIGA.²

4. Kao što je vidljivo iz fotomontaže³ u kojoj smo spustili sarkofag za te dvije stube i položili ga direktno na menzu oltara time bi postao prirodniji i popravio se i kompozicijski sadržajni ODNOS BAROKNIH ANĐELA PREMA LEŽEĆEM GOTIČKOM LIKU: ne bi se više »nagurali«, niti bi njegova mitra »stršala« ravno za vrat jednome, a stopala drugome, nego bismo ga gledali blago iz kosa odozgo, kako dolikuje, formirajući trokut smirene kompozicije s Kristom na vrhu i položenim tijelom u bazi hipotenuze.⁴ Dobili bismo neusporedivo veću koncentraciju i prirodnost u odnosu svih sudionika prizora prema liku pokojnika.

To je sve.

Ovome nemam ništa dodati iako podsjećam da moji daljnji, radikalniji prijedlozi obuhvaćaju smještaj anđela pred ulaz u kapelu, kako bi se napokon i cijela kompozicija Deizisa — glavno žarište ranorenesansnog prostora — vidjela u cjelini.

Predlagao sam i spuštanje jedne stepenice ispod stipesa... Ali pustimo sada sve to. Uvjeren sam da će lakoća, jednostavnost i iznenađujuća snaga oslobođenja ovim zaista nepojmljivo jednostavnim zahvatom, potaknuti daljnja razmišljanja.

Iako je bilo prigovora mom prvom prijedlogu,⁵ ne znam što je preostalo i što bi se još ovom reduciranom prijedlogu moglo suvislo prigovoriti? Učinimo ga po geslu: »Mali pomak za sarkofag, a ogroman (boljitak) za kapelu.«

BILJEŠKE

¹ Javljam se nakon putnih 14 godina, ovom istom časopisu, iako sam teorijsko pojašnjenje pristupa objavio prethodno, nekoliko godina prije. Vidi: R. Ivančević, *O modifikaciji baroknog oltara u renesansnoj trogirskoj kapeli*, *Mogućnosti* 12, Split 1989, 1310-1329; vidi također R. Ivančević, *Trogirska kapela, ogled o dogmi jedinstva stila i stvarnom organskom jedinstvu likovnog spomenika*, *Mogućnosti* 11-12, Split 1986, 830-835.

² Svi ostali ili imaju zatvorenu knjigu ili rastvorenu i okrenutu prema sebi (sv. Pavao, oba evanđelista). Osim toga posebno je istaknuta važnost te knjige, jer ako ostali imaju »oktav« format, recimo (Evanđelja?); Kristova knjiga najveća (recimo kvart) i vjerojatno je Biblija. Otvorena knjiga sada je usmjerena stražnjom u dvostrukom smislu »slijepoj« strani sarkofaga.

Veličinom knjige ne iskazuje se samo njezina važnost, nego i namjena: dok su ostale standardnog »priručnog« formata, Kristova veličinom odgovara liturgijskoj upotrebi, kakve se rabe i danas u bogoslužju.

Višekratno sam isticao da je jedna od osobitosti Kapele da ništa nije slučajno, nego dio sustava, u kojemu je sve u »naravnoj« veličini. Tako s prilično sigurnosti možemo tvrditi da dok su knjige

evanđelista prosječno 15 x 21 cm, Kristova je Biblija cca 30 x 42 cm. Budući da je format folija (arak prelomljen na pola 420 x 594 mm) = cca 420 x 300 mm; kvart = cca 210 x 150 mm itd.

³ Korektura je napravljena samo u najgrubljim crtama, lik Krista nije propisno rekonstruiran, samo da bismo stekli osnovni dojam novog proporcijskog odnosa Krista i ležećeg lika bl. Ivana Trogirskog. Na fotografiji snimljenoj iz gornjeg rakursa (naslovnica knjige R. Ivančević: *Rana renesansa u Trogiru*, Split 1997, foto Ž. Bačić) iz koje smo izdvojili središnji dio, vidi se otprilike kakav bi to bio odnos (tek nešto više iznad struka).

⁴ Vidi, također, rekonstrukciju izvornog projekta oltara prema ugovoru 1468. koji nije uključen u knjigu »Rana renesansa u Trogiru«. R. Ivančević, *Rekonstrukcija Firentinčeva oltara Trogirske kapele*, Peristil 1995, str. 51-58.

⁵ Vidi: J. Belamarić, *Uz Ivančevićev prijedlog za kapelu Ursini*, *Mogućnosti*, 12/1989, str. 1319-1329.

POVRATAK ŠIBENSKOM TEATRU

Ivo Šprljan

Došao je i taj dan. Šibenski teatar ponovo je otvoren nakon jednog desetljeća. Sve je stalo onog nesretnog rujna 1991. kada je pogođen krov teatra i počinjena šteta u takvu razmjeru da nije bilo smisla nastavljati s funkcijom zgrade.¹ Slijedila je 1996. godina kada započinje prva faza obnove (demontaža i čišćenje zgrade) pa sve uz duže pauze do početka 1998. kada je označen start temeljite obnove objekta. Sveukupno pet godina kompleksne rekonstrukcije.

Izgradnja kazališne zgrade u Šibeniku bila je u svoje vrijeme (1864-1870) visoki kulturni odraz sredine jer posjedovati kazališnu kuću tih godina 19. stoljeća imali su ugodan privilegij samo rijetki svjetski gradovi. Primjerice, u Americi, Njemačkoj, Engleskoj, Francuskoj, Austro-Ugarskoj i Rusiji bila su do 1889. godine samo 302 građena kazališta.²

Tadašnja izgradnja šibenskog kazališta bila je popraćena izrazitim duhom tolerancije između Hrvata i Talijana, prije svega zahvaljujući šibenskoj talijanaškoj obitelji Mazzoleni osobito Pavlu, *spiritus movensu* gradnje. Šibensko kazalište gradilo je tada Kazališno društvo u kojem su većinu udjela imali talijanaši, posebno obitelj Mazzoleni.³ Takvo društvo angažiralo je hrvatskog arhitekta Josipa Sladu, izrazitog hrvatskog narodnjaka za projektiranje teatra koji se na taj način stvarao u ozračju političke tolerancije između talijanaša i narodnjaka,⁴ što nije bio slučaj u susjednim gradovima Zadru i Splitu. Duh tolerancije i kozmopolitizma strujao je i interijerom tadašnjeg kazališta u duhovitom likovnom konceptu. Naime, u gledalištu na ogradama drugog reda loža nalazi se 11 medaljona s portretima do tada poznatih talijanskih umjetnika od Dantea do velikog Verdija, a na oslikanom stropu je portretirana grupa slavom ovjenčanih Hrvata Šibenčana (Vrančići, Medulić i Kolunić-Rotta), dok im društvo čini još jedan veliki Šibenčanin Nikola Tommaseo. Šibenski teatar bio je desetljećima izvorom bogate kazališne djelatnosti temeljene na načelu po kojem umjetnost i glazba ne poznaju razmirice već povezuju ljude različitih nacionalnih i kulturnih obilježja.

Mazzolenijevi su bili kazališni impresariji i meceni sa značajnom teatarskom intuicijom kojom su u cijelosti vodili šibenski teatar između 1880. i 1915. godine. U tom razdoblju u šibenskom kazalištu debitira Tito Schipa (poslije glasoviti svjetski tenor),⁵ nastupaju Antonio Pini Corsi, Salomea Kruczeinski, Franjo Mazzoleni (čuvani tenor po kojem je teatar 1872. dobio naziv Teatro Mazzoleni), Eleonora Duse, sve vrhunska europska imena tadašnje glazbene i dramske umjetnosti. No, ipak najveće ime iznjedreno u Šibeniku i njegovom teatru bila je Ester Mazzoleni (1883-1982) koja je postala jedna od najboljih svjetskih sopranistica 20. stoljeća, nezaobilazna Norma u Bellinijevoj operi,⁶ a u znanstvenim krugovima priznata kao preteča Marije Callas.⁷ Iako vezana mnogobrojnim napornim svjetskim turnejama, Ester se uvijek s veseljem vraćala u ljubljani Šibenik čije je ime s ponosom pronosila po čitavom svijetu. Tih godina šibenski teatar pokazao je da unatoč skromnim dimenzijama jedna kazališna kuća može imati veću umjetničku vrijednost od nekog raskošnijeg objekta. Značenje impresarijske ere Mazzolenijevih bilo je u tome što su bez ograničenja omogućili gostovanja tada najpoznatijim hrvatskim glazbenim i dramskim kućama ili drušinama koje su nastupale na hrvatskom jeziku.⁸

Projektant šibenskog kazališta Josip Slade (1828-1911) završio je studij u Padovi gdje je doktorirao filozofiju i arhitekturu. Bio je vrlo profinjene kulture, racionalan arhitekt koji je usklađivao svoju kreaciju s ekonomskim mogućnostima naručitelja u uvjetima siromaštva dalmatinske pokrajine. Njegov angažman za šibenski teatar treba promatrati u kontekstu velikog iskustva koje je već tada imao, a osim toga kao i ostala dva dalmatinska kazališna arhitekta, Klaić i Vecchiatti, bio je čak talijanskog sveučilišta, što naručiteljima koji su štovali talijanski kulturni krug nije bilo nezanimljivo. Šibensko kazalište najveće mu je individualno djelo, a jedini je od dalmatinskih arhitekata 19. stoljeća uspio za života realizirati dva teatra (još i kazalište »Zetski dom« u Cetinju).⁹

Nakon petogodišnje obnove i velikih kušnji šibenskih konzervatora, teatar je ipak ostao u svom temeljnom korpusu jedini dalmatinski kazališni objekt koji je najbliži originalu. Da rezimiramo: dubrovački teatar ima izvornost svog gledališta, ali je struktura objekta oko gledališta pregrađivana;¹⁰ hvarski teatar je preslik stanja iz zadnje godine 19. stoljeća,¹¹ dakle predaleko od izvornog izgleda; splitski je imao radikalne izmjene u gledalištu i pozoriškom dijelu nakon požara 1970, a Zadar i nema starog teatra.¹² Šibenski teatar zadržao je izvornu strukturu gledališta i pozornice te tlocrt ostatka objekta. Zadržao je i svoju izvornu drvenu konstrukcijsku strukturu. Njegov eksterijer praktično je neizmijenjen od protupožarnih propisa 1882. (jedina veća intervencija je balkon oko 1947) Interijer je sada dobio sve elemente izvornih dekoracija koji su rekonstruirani u visokom stupnju (skoro 80 posto). Bitnost dekoracija interijera čini slikarski iluzionizam atrijski i gledališta koji se nakon istražnih radova otkrio kao jedan od najljepših slikarskih likovnih koncepata u Dalmaciji 19. stoljeća temeljen na renesansnoj i baroknoj slikarskoj tradiciji.

Šibenski teatar bio je zbog kozmopolitske atmosfere u kojoj je građen i briljantne impresarijske ere obitelji Mazzoleni znakovit fenomen na ovom dijelu Mediterana. U tom pravcu još treba valorizirati njegovu poziciju, malu po dimenzijama, ali veliku po snazi kulturnog naboja i teatarskih veza na prijelazu dvaju stoljeća. I u samom činu ponovnog

otvorenja šibenski teatar nije zaboravio na duh tolerancije koji ga je praktično podigao. Na njegovom otvorenju bili su gosti iz Italije, gospoda Albergamo i Aiello, sljednici Ester Mazzoleni, glasoviti talijanski muzikolog dr. Agostino Ziino i maestro Nenad Veselić te sljednici arhitekta Slade, gospođa Mira Slade-Šilović sa sinovima Vladimirom i Radovanom.¹³ Nakon skoro 140 godina ponovo su pružene ruke, izmjenjivale se tople riječi Hrvata i Talijana. Ne mogu nikada zaboraviti tu večer mjeseca studenog kada sam talijanske goste u kasne sate uveo u gledalište novoobnovljenog teatra. Tim ozarenim licima tekle su suze, sviralo se na klaviru, pjevale arije. I sutradan, na otvorenju, opet su bili tu, Mazzolenijevi, ali i Sladini kao u ona davna vremena. Usprkos studenoj šibenskoj noći, rasvijetljeni teatar grijala je jedna velika, ujedinjena duša umjetnosti.

BILJEŠKE

¹ Ivo Šprljan, *Obnova ratom oštećenih spomenika kulture na području Šibensko-kninske županije*, Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb, 24/1998-25/1999, na str. 200. o šibenskom kazalištu.

² Vera Marsić, *Kazališta — od renesanse do Hrvatskog narodnog kazališta*, Zagreb, 1997, str. 43.

³ Ivo Livaković, *Kazališni život Šibenika*, Šibenik, 1984, str. 31.

⁴ Zdeslav Perković, *Arhitektura dalmatinskih kazališta*, Split, 1989, str. 19.

⁵ Tito Schipa Jr., *Tito Schipa*, Firenze, 1995, str. 234.

⁶ Nenad Veselić, Ester Mazzoleni, *nezaobilazna Norma iz Šibenika*, Bašćinski glasi, Omiš, knjiga 5, 1996, str. 189-198.

⁷ Salvatore Aiello, Gaetano Albergamo, *In nome della Mazzoleni*, Palermo, 1994.

⁸ Ivo Livaković, *nav. djelo*, str. 35.

⁹ Cvito Fisković, *Arhitekt Josip Slade*, Trogir, 1987.

¹⁰ Grupa autora, *obnova Dubrovnika 1979-1989*, Zagreb, 1989, str. 85-90.

¹¹ Cvito Fisković, *Izgled Hvarskog kazališta, Mogućnosti*, 2-3, Split, 1980, str. 281.

¹² Igor Miletić, *Novo kazalište u Zadru*, diplomski rad pri Filozofskom fakultetu u Zadru, 1997; u ovom vrlo vrijednom, ali neobjavljenom prinosu kazališnoj arhitekturi Dalmacije autor, među ostalim, opisuje kako je nakon Drugog svjetskog rata bezobzirno razgrađen lijepi i veliki Teatro Nuovo (Novo Kazalište).

¹³ Inicijatori susreta obitelji Slade i Mazzoleni bili su Nenad Veselić i Konzervatorski odjel u Šibeniku. O tom susretu pišu: *Slobodna Dalmacija* 05. studenog 2001, str. 51; ista 10. studenoga, str. 20, *Večernji list* 10. studenoga, str. 12. i 14; *Jutarnji list*, 10. studenoga, str. 16, *Vjesnik*, 10. studenoga, str. 19, *Šibenski list*, 10. studenoga, str. 8-9; opširan prilog prikazan je u »Pozivnici« na II. programu HRT-a 11. studenog.

TVORBA SUVREMENOG EKONOMSKOG NAZIVLJA

Irena Pletenecka

Ekonomski leksik u hrvatskom jeziku ima dugu tradiciju. U stvaranju stručnoga nazivlja u prošlosti važnu su ulogu imali latinski, talijanski, njemački, češki i mađarski jezik, a u drugoj polovici 20. st. engleski jezik (Turk i Pavletić 1999).

Suvremeni se leksik s toga područja stvara tijekom 90-ih godina, u razdoblju političkih i ekonomskih promjena, kad se Hrvatska prilagođivala europskim i svjetskim gospodarskim tijekovima tržišnoga gospodarstva. Ekonomski nazivi koji su se nekada spominjali kao primjer kapitalističkoga načina poslovanja (npr. *tržišno gospodarstvo*, *oblici poduzeća*, *burza* itd.) bili su nešto strano i apstraktno. Danas su ti isti nazivi dio gospodarske svakidašnjice. Hrvatska tako postaje dio europskog i svjetskoga tržišta, a jezik struke postaje neizostavna spona u komunikaciji poslovnih partnera pripadnika zemalja na različitim stupnju razvoja i s različitim kulturnim naslijeđem (Hocenski-Dreiseidl 1998).

Postoje tri osnovna načina stvaranja naziva iz toga područja:

1. posuđivanje,
2. prevođenje,
3. domaća tvorba.

JEZIČNO POSUĐIVANJE

Da bi došlo do jezičnog posuđivanja, potrebno je uspostaviti vezu između dvaju jezika. Pritom jedan jezik, onaj iz kojega se posuđuje, ima ulogu davatelja, a onaj koji posuđuje — primatelja.

Dok su nekad posuđenice iz engleskog jezika, anglizmi, bile u hrvatskom jeziku vrlo rijetke, posljednjih su desetljeća one najbrojnije:

deficit (engl. *deficit*)
deposit (engl. *deposit*)
imidž (engl. *image*)
prompt (engl. *prompt*)
tender (engl. *tender*)
transfer (engl. *transfer*).

Dosta se primjera ne prilagođuje ni pravopisno, pa se sve češće rabi tuđica, engleska riječ pisana izvornim pravopisom, iako bi se ona lako mogla zamijeniti domaćom riječju ili barem posuđenicom kako je navedeno u zagradi:

boom (engl. *boom* = bum)
cash (engl. *cash* — gotov novac, gotovina)
goodwill (engl. *goodwill* — dobar glas).

Ekonomski se leksik ne posuđuje samo iz engleskoga jezika, nego i iz talijanskoga, latinskoga, njemačkoga, španjolskoga, čak i iz portugalskoga:

inkaso (tal. *incasso* — inkaso)
kargo (španj. *kargo* — kargo)
komprador (portug. *comprare* — kupovati)
konto (tal. *conto* — račun)
konzorcij (lat. *consortium* — udio)
neto (tal. *netto* — čist)
rentabilnost (njem. *rentabel* — rentabilan)
reklama (lat. *reclamo* — vikati)
saldo (tal. *saldo* — stanje, ostatak).

U nazivlju s toga područja kratice su vrlo česte, posebno posuđenice iz engleskoga jezika. To se objašnjava postojanjem u engleskom jeziku naziva koji označuju različite metode računovodstvene analize, vrste međunarodnih ugovora, uvjete potpisivanja ugovora itd.

Evo nekoliko primjera kratice posuđenih iz engleskoga jezika:

GATT (*General Agreement on Tariff and Trade*) — GATT
CIF (*cost, insurance, freight*) — CIF
FIFO (*first-in-first-out*) — FIFO
FOB (*free on board*) — FOB
LIFO (*last-in-first-out*) — LIFO.

Glagoli se uvijek prilagođuju i fonološki i morfološki, i to s pomoću sufiksa *-irati*, *-ati*, *-ovati*:

hrvatski	engleski
akumulirati	accumulate

aktivirati	activate
certificirati	certify
financirati	finance
investirati	invest
printati	print
riskirati	risk

Nije potvrđen primjer izvornoga engleskoga pisanja glagola. Pri posudbi glagola na *-irati* njemački je odigrao ulogu posrednika.

Imenice se najčešće preuzimaju bez ikakve morfološke i tvorbene prilagodbe:

<i>hrvatski</i>	<i>engleski</i>
agent	agent
barter	barter
bonus	bonus
default	default
deficit	deficit
faktor	factor
limit	limit
patent	patent
standard	standart

U nekim primjerima ipak dolazi i do morfološke i tvorbene prilagodbe:

<i>hrvatski</i>	<i>engleski</i>
<i>-acija</i>	
administracija	administration
amortizacija	amortization
denominacija	denomination
diskriminacija	discrimination
imitacija	imitation
migracija	migration
<i>-(i)ja</i>	
emisija	emission
direkcija	direction
<i>-(i)je</i>	
financije	finance

PREVEDENICE

U ovome se radu prevedenice određuju u najširem značenju te riječi. Ako tako odredimo prevedenice, možemo zaključiti da su one prilično česte u ekonomskome nazivlju:

kreditna kartica (engl. *credit card*)
tvrda valuta (engl. *hardcurrency*)
crno tržište (engl. *black market*).

HRVATSKA TVORBA

Domaće tvorenice ipak čine najveći dio hrvatskoga ekonomskoga leksika. Većinom se tvore s pomoću ovih sufiksa:

za imenice: *-(a)c, -ač, -ak, -ar, -ba, -ical-nica, -ik, -ina, -ište, -nje, -nja, -ost, -stvo, -telj, -štvo, -ø*

za glagole: *-ati, -irati, -ovati*.

Imenice koje se tvore pomoću sufiksa *-(a)c, -ač, -ar, -ik, -telj* pretežno označuju vršitelja radnje:

bilježnik	naručitelj
carinik	osiguravatelj
dioničar	poduzetnik
dobavljač	potrošač
dužnosnik	proizvođač
izvoznik	uvoznik
jamac	zakupnik

Većina se tih imenica tvori od glagola:

potrošiti	potrošač
proizvoditi	proizvođač
izvoziti	izvoznik
uvoziti	uvoznik
jamčiti	jamac
naručiti	naručitelj

Evo nekoliko primjera imenica koje se tvore s pomoću drugih sufiksa:

-ak (**gubitak**)

-ba (**nagodba, narudžba**)

-ical-nica (**carinarnica, dnevnicarica, napojnica, mjenica, mjenjačnica, obveznica, podružnica, priznanica, štedionica, prodavaonica**)

-ina (**cestarina, gotovina, imovina, najamnina, zakupnina, krivotvorina**)

-nja (**potrošnja, potražnja, proizvodnja**)

-nje (**iseljavanje, istraživanje, krijumčarenje, osiguranje, ovlaštenje, plaćanje, potraživanje**)

-ište (**skladište, tržište**)

-ost (**korisnost**)

-stvo (**jamstvo**)

-štvo (**poduzetništvo**)

-∅ (**dobit, dopust, dug, izvoz, otkaz, otkup, otpis, porez, proizvod, proračun, uvoz, zajam**).

Prefiksalsna tvorba za nazive iz poduzetništva i ekonomije nije uobičajena, ali katkad njome nastaju pridjevi (kad je pridjev dio višečlanoga naziva) i imenice. Produktivni su prefiksi:

anti- **antimonopolno zakonodavstvo**

antidampinške carine

među- **međubankovna tržišta**

međunarodna trgovina

ne- **necjenovna konkurencija**

neprofitna organizacija

ZAKLJUČAK

Analiza ekonomskoga nazivlja pokazala je da su u tom nazivlju najčešće imenice. To je povezano s njihovom funkcijom nazivanja i označivanja različitih predmeta i pojava. Najčešća je sufiksalsna tvorba, a produktivni su sufiksi:

- za imenice: *-(a)c, -acija, -ač, -ak, -ar, -ba, -ical-nica, -(i)ja, -(i)je, -ik, -ina, -ište, -nje, -nja, -ost, -stvo, -telj, -štvo, -∅;*
- za glagole: *-ati, -irati, -ovati.*

Prefiksalsna tvorba nije toliko česta. Najčešći su prefiksi: *anti-*, *među-*, *ne-*. Među načelima za prihvaćanje novih naziva ističe se načelo prema kojemu domaće riječi imaju prednost pred stranima.¹ To se načelo nažalost u ekonomskome nazivlju često nepotrebno krši.

Danas je u modi lako prihvaćanje i širenje anglizama (amerikanizama) i mnogi pri prvom susretu s takvom tuđicom ne osjećaju nikakvu nelagodu, ne osjećaju da jezična kultura traži da se odmah zapitamo treba li nam ta tuđica ili se to može nekako reći na hrvatskom jeziku. Većina hrvatskih govornika čim čuje za neki novi predmet ili pojavu na engleskom jeziku, odmah upotrebljava anglizam (amerikanizam), što znači da tuđice u jezik unose obrazovani, a ne neobrazovani.² Strane se riječi smiju upotrebljavati samo onda kad za pojmove koji se njima označuju nema dobrih riječi u hrvatskome jeziku ili ih ne možemo lako tvoriti. Ipak je to vječni problem u jeziku, posebno u terminologijama i nikad neće biti do kraja riješen, niti se može do kraja urediti čvrstim pravilima.³

Unošenje stranoga nazivlja oblik je intelektualne kolonizacije, dok je izgrađeno domaće nazivlje važna osnova znanstvene i tehnološke samostalnosti i samopouzdanja naroda, a izgrađeno nazivlje jednoga jezika omogućuje bolju komunikaciju među narodima.⁴

S jedne je strane potrebno njegovati vlastiti jezik i boriti se protiv preuzimanja tuđica, koje je često izraz intelektualne lijenosti, prikrivanja nedostatka pravoga sadržaja zvučnim riječima. S druge strane, jezično je posuđivanje proces koji je prisutan u svim jezicima kroz čitavu njegovu povijest i posljedica je različitih civilizacijskih i kulturnih dodira. Potpunu »čistoću« vlastita jezika mogla bi postići samo potpuno izolirana zajednica, što je danas nemoguće i nije to cilj kojemu bi trebalo težiti. Jezično je posuđivanje jedan od načina obogaćivanja leksika i stvaranja riječi za nove stvari i pojave. Trebalo bi usvojiti osnovno načelo da se preuzimaju samo one tuđice za koje ne postoje odgovarajuće zamjene u jeziku primatelju. To su često u prvome redu riječi koje se odnose na pojmove karakteristične za drugu kulturu i civilizaciju shvaćenu u najširem smislu, od različitih gospodarskih i političkih ustanova, naziva novčanih jedinica i dr. do sporta i sl. Engleski, koji je danas u tolikoj mjeri jezik davatelj, ujedno je i jezik koji je tijekom svojega razvoja vrlo slobodno preuzimao riječi iz drugih jezika. Hrvatski je pak, kao i drugi jezici srednje Europe, tijekom svoje povijesti bio skloniji purizmu i traženju zamjena za tuđice.⁵

U najvećem broju slučajeva postoji određeno veće ili manje kašnjenje za ekonomski i znanstveno dominantnom nacijom, koja utječe na stvaranje leksika nekoga područja, što često završava posuđivanjem.

Cilj je svakoga gospodarstvenika uspješno poslovanje, čiji je preduvjet među ostalim i uspješna poslovna komunikacija, a za to trebaju stručna znanja. Veliku važnost ima dobro poznavanje rječnika ekonomske struke te izgradnja hrvatskoga nazivlja. To je jedna karika u lancu uspješnosti.

LITERATURA

Babić, S., 1986: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, HAZU—Globus, Zagreb.

Babić, S., 1998: Hrvatske zamjene za bookmark(er) ili lesezeichen, *Jezik*, 46/2.

Božičević, J., 1987: Stručno nazivlje — važna osnova znanstvene i tehnološke samostalnosti, *Jezik*, 35/1.

Brodnjak, V., 1992: *Rječnik razlika između hrvatskoga i srpskoga jezika*, Zagreb.

Ekonomski leksikon, Leksikografski zavod, Zagreb, 1995.

Hocenski-Dreiseidl, M., 1998: Norme i varijeteti ponašanja i jezičnog istraživanja u poslovnoj komunikaciji, *Jezična norma i varijeteti*, Zbornik, Zagreb-Rijeka.

Mihaljević, M., 1997: Znanstveno nazivlje i hrvatski jezik, *Jezik* 44/2.

Mihaljević, M., 1998: *Terminološki priručnik*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

Muhvić-Dimanovski, V., 1998. Neologizmi na razmeđu jezične otvorenosti i jezičnoga purizma, *Filologija*, 30-31.

Samardžija, M., 1995: *Leksikologija*, Školska knjiga, Zagreb.

Samardžija, M., (ur.), 1999: *Norme i normiranje hrvatskoga standardnoga jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.

Sočanac, L., 1994: O nekim anglizmima i pseudoanglizmima u rječnicima hrvatskog književnog jezika, *Filologija*, 22-23.

Turk, M., i H. Pavlević, 1999: Posrednički jezici u kalkiranju, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, XXV.

BILJEŠKE

¹ Mihaljević, M., 1997: Znanstveno nazivlje i hrvatski jezik, *Jezik*, br. 2.

² Babić, S., 1998: Hrvatske zamjene za bookmark(er) ili lesezeichen, *Jezik*, br. 2.

³ Babić, S., 1986: *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb.

⁴ Božičević, J., 1987: Stručno nazivlje — važna osnova znanstvene i tehnološke samostalnosti, *Jezik*, br. 1.

⁵ Sočanac, L., 1994: O nekim anglizmima i pseudoanglizmima u rječnicima hrvatskog književnog jezika, *Filologija*, knjiga, 22-23.

DOPRINOS ANTUNA CVITANIĆA
HRVATSKOJ ZNANOSTI I KULTURI
(U POVODU OBJAVLJIVANJA KNJIGE *IZ DALMATINSKE PRAVNE POVIJESTI*,
KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, SPLIT 2002.)

Lujo Margetić

Smatram se osobito počašćenim prijedlogom da predstavim knjigu *Iz dalmatinske pravne povijesti* uglednoga pravnog povjesnika Antuna Cvitanića. Već sam opseg knjige izaziva poštovanje prema piscu toga djela. Ona ima 883 stranice i obuhvaća dio važnijih znanstvenih radova što ih je taj renomirani pisac objavio tijekom proteklih 40 godina. Kako predstaviti golemi znanstveni doprinos koji je ugrađen u tu knjigu a da se ne upadne bilo u olako publicističko isticanje nezaobilaznosti autorovih rezultata za hrvatsku povijesnu, osobito pravno-povijesnu znanost, s jedne, bilo u ozbiljnu akribičnu i sustavnu ali zamornu raščlambu ideja i poruka koje je on ugradio ovim djelom u temelje poznavanja naše hrvatske prošlosti, s druge strane? Ono prvo – olaki publicistički pristup – bilo bi nekorektno prema autoru, njegovu radu i njegovu doprinosu znanosti, a ono drugo – akribično upoznavanje slušateljstva s rezultatima njegova životnog opusa – bilo bi nemoguće jer je zbog bogatstva sadržaja naprosto neizvedivo. U takvoj dilemi, u kojoj su oba pristupa nedvojbeno pogrešna, kao da ne preostaje drugo, nego da se pažnju slušateljstva usmjeri na osnovnu značajku Cvitanićeva rada. A ona sažeto glasi: Antun Cvitanić izvan je svake sumnje najbolji poznavatelj srednjovjekovnih statuta dalmatinskih gradova.

Dakako da se tvrdnja da je Cvitanić najbolji poznavatelj dalmatinskih statuta može na prvi pogled činiti konvencionalnom pohvalom autoru. Međutim, ona doista odgovara činjenicama i čak bi se moglo reći da je njome nedovoljno naglašena važnost njegova rada na dalmatinskim statutima. Zbog toga je nužno na ovome mjestu tu tvrdnju podrobnije dokazati.

Laskavo mišljenje o neprocjenjivom Cvitanićevu doprinosu našoj kulturi i znanosti dijele svi naši i inozemni pravni povjesnici, s kojima sam imao prigode razgovarati o

značenju njegove uloge u našoj znanosti. To je mišljenje uostalom više puta objavljeno i u uglednim časopisima, a nedavno ga je naša priznata medievistica, Nella Lonza, ponovila u novom izdanju (2002. god.) Dubrovačkog statuta. Ona ističe (str. 11): »Pišući uvodnu raspravu uz cjelovito prijevodno izdanje (Dubrovačkog statuta) Antun Cvitanić, *ponajbolji poznavatelj našeg statutarne prava*, raščlanio je sadržaj Dubrovačkog statuta, često tumačeći i osvjetljavajući pojedine pravne institute s pomoću poredbene građe drugih statutarne zbirke« i završava da njegove analize »do danas nisu izgubile vjerodostojnost i svježinu«.

Ipak, i nakon što sam naveo složno kompetentno mišljenje o Cvitanićevu radu i njegovim rezultatima na dalmatinskim statutima, manje upućeni slušatelj mogao bi se zapitati na čemu se zapravo osniva to mišljenje.

Prije svega, obrađujući problematiku statutarne uređenja neke dalmatinske komune, Cvitanić razmatra totalitet pravnog poretka u toj komuni. On uzima u obzir osobno (statusno), obiteljsko, stvarno, obvezno, nasljedno, kazneno, postupovno (procesno) pravo i – ako u određenom statutu postoje i specifični propisi o pomorskom pravu, uzima u obzir i tu granu prava. Cvitanić ne proučava pojedini pravni institut sam za sebe, jer je svjestan da se do njegova punog razumijevanja može doći samo u njegovim mnogobrojnim često suptilnim vezama s drugim pravnim institutima. A tih je doista mnogo. Tako u grani obveznog prava postoji vrlo zamršena opća problematika obveznog prava (nastanak i prestanak obveze, odgovornost za štetu, osiguranje obveza itd.) i ništa manje zamršeni posebni dio (zajam, depozit, posudba, zalog, kupoprodaja, najam, zakup, ugovor o radu, društvena pogodba itd., itd.).

Tome treba dodati i izmjene pojedinih propisa koje se u stoljetnom razvoju neprestano događaju, pa je tako kupoprodaja 13. stoljeća nešto posve drugo nego kupoprodaje u 15. stoljeću, a isto vrijedi i za ostale tipove obveza. Ako tome dodamo da su se u nekoj dalmatinskoj komuni postupno mijenjali ne samo pravni instituti, nego osnovne pravne i moralne ideje, onda se vide goleme poteškoće praćenja evolucije pravnih ustanova i pravnog poretka kroz vjekove u kaleidoskopskom šarenilu.

Zbog svega toga nije ni najmanje čudno što je jedini Cvitanić dosad dao cjelovite prikaze statutarne pravnog sustava većine srednjovjekovnih dalmatinskih komuna. Ili, da malo drukčije izrazim istu misao: na osnovi ovoga što sam upravo obrazložio postaje razumljivim zašto se npr. čak ni naš Dubrovnik, jedan od značajnijih sredozemnih gradova čijom se pravnom prošlošću dosad bavio lijepi broj naših, srpskih, crnogorskih, talijanskih itd. autora – dovoljno je spomenuti Bogišića, Jirečeka, Daniloviću, Inchiostrija itd. – nije mogao pohvaliti nijednim jedinim cjelovitim prikazom dubrovačkog statutarne prava sve dok Cvitanić 1990. godine to nije učinio u razmjerno opširnoj studiji. To isto vrijedi i za Cvitanićeve cjelovite prikaze statutarne prava Splita, Korčule, Hvara, Lastova, Dubrovnika, Trogira i Omiša.

Ne mogu dovoljno naglasiti okolnost da radovi drugih povjesničara, koji se bave poviješću pojedine dalmatinske srednjovjekovne komune, jedva dotiču pravne probleme, unatoč tome što se bez dobrog razumijevanja pravnih problema povijest bilo kojega grada ne može do kraja uspješno objasniti. Povjesničari koji nisu po pozivu pravnici, u pravilu

ne vladaju profinjenim specijalističkim pravnim problemima, a da ne spominjem često potpuno pogrešne bilo prijevode bilo pravnu interpretaciju nekog teksta. Tek interdisciplinarni pristup dalmatinskim statutima ne samo s aspekta opće, crkvene, gospodarske itd. povijesti, nego i pravne povijesti mogu dati zadovoljavajuće rezultate. A to je upravo slučaj sa Cvitanićevim radovima. Pri tome valja usput naglasiti da je u interdisciplinarnim analizama nužno imati potpuno i temeljito znanje u središnjoj disciplini – u Cvitanićevu slučaju pravnoj povijesti discipline – i što je moguće potpunije u onim drugim disciplinama. Ako se to ne dogodi, već neki autor »pabirči« po svim poljima znanosti bez temeljita znanja svoje središnje discipline, takvi radovi završavaju kao esejistička kulturna djela koja se lako čitaju, ali koja ni trunkom ne doprinose stvarnim spoznajama.

Pri tome je neobično važno naglasiti još jednu okolnost. Naime, pogrešno bi bilo zaključiti da je dovoljno dobro proučiti pravni sustav jednog dalmatinskoga grada i onda nakon toga bez većih poteškoća prikazati pravne sustave drugih gradova. Tko god se imalo bavio tom problematikom, uočio je da se ti pravni sustavi međusobno duboko razlikuju i da je u pravilu riječ o tolikim bitnim razlikama u pojedinostima i u cjelini, da je svako takvo istraživanje za autora novo teško savladivo iskustvo. Dovoljno je usporediti npr. splitsko i dubrovačko srednjovjekovno statutarno pravo. To su tako reći dva pravna svijeta – slično kao danas pravni sustavi Španjolske i Portugala: svaki od njih treba pomno istražiti s obzirom na specifičnu terminologiju, specifične pravne institute i specifičnu pravnoidejnu osnovu. Dubrovački pravni sustav poznaje npr. pravnu ustanovu *aptagi*, pomorskopravni ugovor *entega*, regulira specifičan odnos muža i žene (*vir et uxor schepati*) itd. S druge strane, splitski pravni sustav poznaje isto tako zanimljive – ali potpuno drukčije – pravne institucije. To se može dokazati bezbrojnim primjerima. Meni osobno naročito je pao u oči splitsko-trogirski tip ugovora o tobožnjoj zamjeni zemljišta, u kojem se »zamjenjuje« jedno zemljište za drugo, s time da je to drugo zemljište posve malo, npr. 1,5m², a da se navodno kao tek »dodatak« »dodaje« razmjerno visoki novčani iznos, zapravo ekvivalent vrijednosti kupljenog zemljišta. Riječ je o kupoprodaji, samo što se nju zakamufliralo u tobožnju zamjenu, očito zato da bi se izbjeglo pravo prvokupa rodbine prodavatelja. Takvih neobičnih specifičnih splitskih i splitsko-trogirskih pravnih ustanova ima ne mali broj. A usto, kao što je Cvitanić vrlo dobro zapazio, splitski pravni sustav u mnogim je svojim elementima preuzeo mnoge ideje, termine i institute iz tzv. općeg prava, tj. teoretske razrade rimskog prava na osnovi naučavanja velikih postglosatora (komentatora) i uopće iz prakse talijanskih srednjovjekovnih komuna, na što se upravo Cvitanić osvrnuo u svojem radu, što ga je 1976. godine pročitao u talijanskom gradu Senigalliji – dok je opseg recepcije tzv. općeg prava u Dubrovniku ne samo mnogo skromniji, već i posve drukčije intoniran i temelji se, uz ostalo, na mnogo užoj povezanosti s langobardskim i langobardsko-franačkim pravom, pa čak i na bizantskim pravnim institucijama i koncepcijama.

Treba dodati da je Cvitanićev način interpretacije vrlo složenih formulacija latinskog teksta statuta naših srednjovjekovnih komuna jedini ispravan. Naime, svatko tko je imao prigode da se bar malo bavi našim statutima zna da su oni pisani srednjovjekovnom

latinštinom koja tako reći na svakom koraku traži od istraživača velik napor pri odgonetanju pravog smisla pojedine odredbe. Već je sama latinština problem za sebe, jer joj se ne smije pristupiti samo sa stajališta klasične latinštine. Ali, toj poteškoći pridodana je još jedna: pravo značenje pojedine riječi i sintagme toliko je fluidno, da ga nerijetko može uočiti samo pravnik-stručnjak za srednjovjekovno pravo. Zbog toga je pišući o pojedinom problemu Cvitanić uvijek i beziznimno svaki latinski tekst preveo. Time je omogućio medievistima nepravnicima da shvate o čemu je riječ u pojedinoj odredbi, ujedno uvelike olakšavši rad drugim medievistima pravnicima i, konačno, otvorio put diskusiji bez koje nema napretka u svakoj, a osobito u humanističkoj i društvenoj znanstvenoj grani. Koliko je to koristan, čak bih se usudio reći neophodno potreban i jedino ispravan pristup, vidi se najbolje po nekim primjerima prevođenja naših srednjovjekovnih statuta od medievista-nepravnik. O tome sam opetovano pisao u raznim prigodama pa se ovdje ne bih na to vraćao. Ukratko, prevođenje pravnopovijesnih latinskih tekstova u najvećoj mjeri kreativan rad, jer je u njemu sadržana ujedno i interpretacija, a ta je čak i za medievistu-pravnika često vrlo složena.

To sam najbolje osjetio i u ne baš rijetkim slučajevima, kada sam predložio interpretaciju pojedine odredbe. Cvitanić je uz pomoć suptilnog prevođenja »riječ-po-riječ«, ali ujedno i uzimajući u obzir cjelokupni smisao odredbe dokazao da sam tu odredbu pogrešno shvatio i da njezino pravo objašnjenje leži u posve drugom smjeru. A bilo je i obratnih slučajeva. S osobitim zadovoljstvom ističem da je naša u znanstvenim časopisima opetovano vođena diskusija o raznim problemima imala za posljedicu da su oni nerijetko dobili novo uvjerljivo objašnjenje.

Cvitanić je veliku pozornost posvetio i hrvatski pisanim pravnim spomenicima. Njega je oduvijek privlačilo pravno područje Poljica i njihova problematika. Osobito su interesantna njegova istraživanja o slavenskim elementima u pravnom sustavu Poljica, Brača i Splita, te radovi u kojima analizira pitanje starosti pojedinih odredaba Poljičkog statuta, npr. plemenščine, ugovora o zamjeni, kauzalne odgovornosti, taliona, tzv. simboličkog taliona, odgovornosti životinja i solidarnog plaćanja naknade za ubojstvo te pristava.

Ustanova pristava bila je i inače predmetom Cvitanićevih studija (1978. i 1992. god.), a s najvećim se interesom čita rad *Je li Poljički statut prvi zakonik Evrope koji zabranjuje šikanu i jedan od prvih koji sadrži odredbe o referendumu?* Cvitanićeva argumentacija je jaka, dojmljiva i uvjerljiva.

Značajan je njegov rad o Povaljskoj listini (1250. god.), objavljen 1976. To je najstarija listina na hrvatskom jeziku pisana ćirilicom. Ona je već odavno predmetom znanstvenog istraživanja. Prvi ju je objavio Rački 1881. god., a nakon toga se mnogo proučava. Cvitanićev je doprinos njezinom istraživanju utoliko zanimljiviji što je on obradio pravni aspekt te listine, tj. organiziranje vlasti na Braču koncem 12. i u prvoj polovici 13. stoljeća, a vrijedne su pažnje i analize vijesti o raznim privatnopravnim poslovima. Povaljska listina ima čak stanovitu prednost pred statutarnim odredbama, jer kod njih nerijetko ne možemo biti uvijek sigurni jesu li se i kako primjenjivali u praksi ili su samo bili dokazom načitanosti sastavljača statuta. Nadalje, vrlo je kvalitetan Cvitanićev

rad *Usporedba Vinodolskog zakona i dalmatinskih statuta*, objavljen 1992. U tom radu on vrlo uspješno diskutira s drugim našim autorima o njihovim tezama koje se odnose na nasljedno pravo, odgovornost za slučaj i za krivnju (tzv. dolozno i kulpozno ponašanje).

Ne mogu mimoići ni elegantno i duhovito napisani rad *Prva i druga recepcija rimskog prava u Hrvata* (1994. g.), u kojem autor pledira za punu realizaciju pravne države u nas i obrazlaže razloge zaostajanja našega društva i države u tom smislu. To je smisao »druge recepcije rimskog prava« za koju se autor zalaže.

Vrijedi podrobnije usporediti ranije Cvitanićeve radove, npr. one iz 1962. i 1963. s onima iz najnovijeg razdoblja njegova stvaralaštva. Već najstarije objavljene Cvitanićeve radove karakterizira duboko istraživanje pojedinih pravnih instituta, npr. analiza podrijetla kolektivnog vlasništva, kolektivnog jamstva, vražde, pristava itd., te proučavanje relikata staroga slavenskog društvenog uređenja iz vremena raspadanja prvobitne zajednice. Te bi se radove moglo u neku ruku nazvati »mladenačkim« radovima, u kojima Cvitanić dokazuje svoju sposobnost analize i emocionalnu povezanost s našom pravnom prošlošću, kao i striktnu uporabu vrela, koja odaje talent i temperament rasnog pravnog povjesničara za razliku od onih autora, u kojih ljubav prema objektu istraživanja otežava trijezno korištenje izvornog materijala. Ni u tim najranijim radovima u njega se ne može naići na nekritičko pretjerano veličanje hrvatske pravne prošlosti. On ostaje od prvih radova vjeran znanstvenoj metodi za razliku od npr. onih iredentista kojima je bavljenje znanošću tek slabo prikrivena krinka za političko djelovanje. Ako se pak te »mladenačke« radove usporedi s najnovijima, može se lako utvrditi da je vremenski razmak od oko 40 godina protekao u dugotrajnom i plodonosnom Cvitanićevu razmišljanju nad vrelima i literaturom te imao za posljedicu njegov još zreliji i širi pristup materiji koju proučava. Čitatelj ne može a da se ne divi uočljivom Cvitanićevu sazrijevanju. Zbog toga se i nadalje mogu očekivati novi radovi, u kojima će on obradovati svoje čitatelje novim rezultatima i novim spoznajama.

Dodat ću još jednu osobinu Cvitanića kao čovjeka. Mnogim svojim kolegama on rado stavlja na raspolaganje svoje golemo znanje. Osobno mogu »odati tajnu« da sam veći broj svojih rukopisa dao na »predrecenziranje« kolegi Cvitaniću pa su njegove primjedbe uvelike poboljšale moj tekst, a koji put mi pomogle i da izbjegnem pogreške tzv. »autorskog sljepila«. U ime drugih kolega, za koje znam da im je na isti način pomogao, a i u svoje osobno, izražavam mu i ovim putem toplu zahvalnost.

Zaključujući, naglašavam da će naša pravnopovijesna literatura biti ovom knjigom uvelike obogaćena, da će od nje imati punu korist naši specijalisti, a da će i šira kulturna javnost dobiti u knjizi novi dokaz kako je poznavanje naše povijesti preduvjet poznavanja i poštivanja hrvatskog identiteta.

Splitski Književni krug i ovom je knjigom potvrdio vodeće mjesto među hrvatskim izdavačkim kućama što su se opredijelile za objavljivanje vrhunskih djela naših autora, pa u svoje ime, a mislim i u ime slušateljstva i kulturne javnosti toplo zahvaljujem cijelom kolektivu te ustanove na čelu s predsjednikom akademikom Nenadom Cambijem koji su nas i ovim djelom ponovno obradovali.

I na kraju, kad sam već uplovio u emocionalno područje, dopustite mi da vas upozorim na osjećajnu posvetu kojom je taj naš ugledni, opće priznati i opće voljeni znanstvenik ovu knjigu, a time i neizravno čitavo svoje znanstveno životno djelo, posvetio svojoj supruzi. Cvitanić zahvaljuje »na (s)trpljenju«, pri čemu je prvo slovo riječi strpljenje s, stavljeno u zagrade, čime on želi izraziti istinu da život sa znanstvenikom nije lak i jednostavan čak i za suprugu koja je već prema definiciji *ž i v o t n a* pratiteljica. I ja sam svjestan toga da je i kod mene identifikacija moje supruge s mojim radom ono najljepše što se čovjeku može u životu dogoditi. Cvitanićeva duboka i istinita posveta »s-trpljenju« njegove supruge najljepše je priznanje koje joj je mogao dati i ono se može usporediti s golemim buketom crvenih ruža kao zahvalom za sve ono lijepo što su dugi niz godina pružali jedan drugome i što će pružiti dugi niz godina i u budućnosti.

DAVOR DUKIĆ: *POETIKE HRVATSKE EPIKE 18. STOLJEĆA*
(KNJIŽEVNI KRUG SPLIT, SPLIT 2002)

Dunja Fališevac

Hrvatska književnost 18. stoljeća najneobrađeniji je i najnepoznatiji segment hrvatske književnosti, korpus o kojem još uvijek ne postoji relevantna književnopovijesna sinteza. Epika, naracija u stihu svakako je najbogatiji i najproduktivniji dio toga književnog korpusa. Upravo zato, istražujući i analizirajući hrvatsku epiku svjetovne tematike 18. stoljeća Davor je Dukić svojom knjigom obavio gotovo pionirski posao.

Knjiga *Poetike hrvatske epike 18. stoljeća* strukturirana je ovako: nakon uvodnog dijela slijedi pregled metodologije rada, a zatim slijede analize epskih tekstova po logici regionalne podjele osamnaestostoljetne Hrvatske. Tako će Dukić prvo analizirati dalmatinsku epiku, posebice epske dijelove *Cvita razgovora* Filipa Grabovca, epske pjesme Kačićeva *Razgovora ugodnog*, a posebno poglavlje posvetit će problemu Kačićevih imitatora u njegovu zavičaju. Slijedi analiza epika u banskoj Hrvatskoj posvećena epskoj dionici Vitezovićeva opusa i epskim prigodnicama Mateše Antuna Kuhačevića. U V. poglavlju analiziraju se slavonski epici 18. stoljeća: Paviševićev *Kratkopiš o sedmogodišnjem ratu*, Pavićevo »nadopisivanje« *Razgovora ugodnoga*, neki epski tekstovi Šimuna Štefanca, epski opus Jose Krmpotića, dvije Ivanošićeve epske pjesme i Bošnjakovo *Ispisanje rata turskoga pod Josipom cesarom*. Šesto poglavlje propituje kajkavska epika u 18. stoljeću, te se bavi analizom Kapucinova *Nestrančnog vezdašnjega tabora ispisivanjem* i odjecima Kačićeva *Razgovora ugodnog* među kajkavcima. Sedmi dio knjige intrigantno je naslovljen »Zašto u Dubrovniku (gotovo da) nema svjetovne epike u 18. stoljeću«, a obrađuje Bogašinovićev ep o opsadi Beča, neke Kanavelićeve narativne tekstove o istoj temi, pjesme u čast Petra Velikoga iz pera Ignacija Gradića i Stjepa Rusića, kao i pjesme o austro-turskom ratu iz pera Đura Ferića i Petra Bašića. U osmom poglavlju donosi se sintetski prikaz epskih žanrova u 18. stoljeću, prezentira se tipologija njihovih poetika, te se raspravlja o regionalizmu hrvatske epike 18. stoljeća, njezinu odnosu prema političko-povijesnoj stvarnosti i njezinoj društvenoj funkciji.

Podrazumijevajući pod pojmom poetika skup pojava imanentnih ili eksplicitno neiskazanih normi koje oblikuju tekst, obuhvaćajući narativna djela u stihu isključivo svjetovne tematike, a postavljajući vremenske koordinate 18. stoljeća kao književnog perioda u razdoblje od 1683, tj. od druge turske opsade Beča pa do 1792. (posljednja godina austrijsko-rusko-turskog rata), u svojim se analizama navedena korpusa Davor Dukić opredijelio za književnopovijesni i komparativni pristup. Pritom su kategorije analičkog opisa kojima u svojim analizama operira sljedeće razine teksta: jezičnostilska i metrička razina, zatim kategorija epskog pripovjedača i njegovo legitimiranje; analiza epske kompozicije; analiza semantike epske priče. Posljednju kategoriju Dukić razrađuje na segmente, te govori o liku, prostoru, tematskom svijetu epskog teksta. Od analitičkih kategorija ponajviše se pozabavio kategorijom funkcije u analizi epskog teksta, zalažući se pritom za književnopovijesno shvaćanje te kategorije. Funkcije dijeli na one unartekstovne (koje su povezane uz govor teksta, kategoriju pripovjedača i lika) i na funkcije tekstova u cjelini, koje proizlaze iz dominacije neke od unartekstovnih funkcija. U skladu s tom temeljnom podjelom Dukić izdvaja referencijalnu funkciju, aksiološku funkciju, ideološku funkciju, persuazivnu funkciju i estetsku funkciju književnog teksta kao one funkcije koje će razmatrati u analizi povijesne epike 18. stoljeća. Navedenoj diobi funkcija književnog teksta pridodaje i podjelu funkcija na didaktičnu, izvještajnu, moralizatorsku, ideološku, odnosno političku funkciju, te pohvalničku funkciju. I na kraju kandidat navodi kategoriju implicitnog čitatelja kao relevantnu kategoriju koju također uzima u obzir u svojoj analizi.

Poslije iznošenja analitičke aparature, Davor Dukić pristupa analizi korpusa narativnih epskih djela u stihu s povijesnom tematikom, i to po regijama. Tako treći dio njegova rada, s naslovom **Dalmatinska epika**, analizira prvo epske dijelove *Cvita razgovora* Filipa Grabovca, i to s aspekta odnosa tog djela prema poetici usmenofolklorne epskog modela (uz punu svijest o upitnosti takva metodološka pristupa zbog nepostojanja zapisa usmene epike iz Grabovčeva vremena), te utvrđuje niz podudarnosti ali i odstupanja od poetičkih postupaka folklorne epike. Načine i oblike Grabovčeva nasljedovanja usmene epske pjesme Dukić uspoređuje s načinima i oblicima tradiranja elemenata folklorne pjesme u onih autora za koje se može pretpostaviti da su Grabovčevi prethodnici, a to su Tomo Babić i Lovro Šitović. Dalje Dukić analizira niz elemenata Kačićeva *Razgovora ugodnog*, zacijelo najpopularnijeg djela 18. stoljetne hrvatske epike. Nakon analize odnosa stiha i proze, utvrđivanja tematskih krugova pjesama i definiranja epskih podvrsta u zborniku, autor vrlo precizno i detaljno određuje Kačićev odnos prema usmenoepskoj poetici, utvrđujući sukladnosti i razlike. U ovom je dijelu svojega rada Davor Dukić umnogome dopunio ili korigirao dosadašnje često aproksimativne procjene odnosa Kačića prema usmenoepskoj poeziji. Tako npr. statističkom obradom stihovanih završetaka u *Razgovoru ugodnome* i uzorku usmenih epskih pjesama dolazi do novih spoznaja o odnosu Kačićeva stiha prema onome usmene epike. Analiza pak arteficialnijih postupaka u Kačićevoj *Pismarici* također pokazuje taj odnos u novom svjetlu. Poseban pododjeljak posvećuje autor ideologemima u *Razgovoru ugodnome*, te donosi niz vrlo relevantnih zapažanja o opsegu značenja što ih pojmovi

poput 'kršćansko', 'slovinsko', 'mletačko' u Kačića zadobivaju. Posebno su zanimljive autorove inovativne spoznaje o Kačićevu odnosu prema Bosni, Hrvatskoj itd. Osim pozitivnih, identifikacijskih ideologema, Dukića kod Kačića zanimaju i oni koji se odnose na druge, a to su u prvom redu Turci, pravoslavci, Habsburgovci i žene: o pjesnikovu ideološkom stavu prema navedenim skupinama autor donosi niz relevantnih, mjerodavnih i vrlo utemeljenih spoznaja. Opisujući pak funkcije Kačićeva djela autor iznosi argumentirano shvaćanje o mogućem razumijevanju Kačićeva djela kao popularnoj povijesti vlastita naroda, čime je postao anticipator predromantičarskih i romantičarskih ideologema, a njegovo djelo prva stepenica u dugom hodu nacionalnog osvješćivanja. U istom se poglavlju svoje knjige Davor Dukić pozabavio i piscima koji se u hrvatskoj književnoj historiografiji uobičajeno nazivaju Kačićevim imitatorima te je detaljnim uvidom u strukturu pjesama tih autora u odnosu na Kačićeve pjesme došao do zaključka da je etiketa »Kačićevi imitatori« za niz pisaca Makarskog primorja neadekvatna, jer one ne nastaju u slijedu kačićevske poetike. Za ta djela, naime, autor nizom argumenata dokazuje da se mogu shvatiti kao književna konjunktura, kao kolektivna, društvena pojava, kao pučka narativna književnost. Četvrti dio svoje knjige Dukić započinje analizom Vitezovićevih narativnih djela u stihu te zaključuje da je nekim poetičkim elementima, ponajprije onima artifičijelnima, svojih epskih djela taj autor izvršio stanovit utjecaj na kasniju hrvatsku epiku. Zatim analizira epske prigodnice zapostavljenog i nikada dostatno analiziranog pjesnika Mateše Antuna Kuhačevića, te zaključuje, na temelju precizne i detaljne analize strukturnih sastavnica njegovih epskih prigodnica, kao i na temelju uvida u onodobnu njemačko-austrijsku ratnu literaturu, u kojoj nalazi uzore i poticaje za Kuhačevićevo prepletanje viših i nižih estetičkih postupaka, da taj pisac zauzima vrlo značajno i važno mjesto u hrvatskoj epici 18. stoljeća stoga jer je prvi primjer njemačkog utjecaja na hrvatsku epiku 18. stoljeća. U poglavlju o slavonskoj svjetovnoj epici (V. poglavlje) autor se bavi poetičkim postupcima u Paviševiću *Kratkopisu o sedmogodišnjem ratu*, stupnjem artifičijelnosti djela, načinom pripovijedanja i publikom kojoj je djelo bilo namijenjeno, a zatim analizira odnos Emerika Pavića i njegova djela *Nadodanje glavni događaja Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga* prema A. Kačiću Miošiću, te detaljno navodi poetičke podudarnosti i razlike između ta dva djela. U odjeljku o Šimunu Štefancu Dukić određuje odnos tog autora prema Kačiću, a detaljno se pozabavio i ideološkim aspektima njegova djela. Poetički, a još više ideološki aspekti zanimaju autora i u odjeljku o epskim djelima Jose Krmpotića. Analizom Ivanošićevih i Bošnjakovih epskih djela završava Dukić analizu slavonske epike 18. stoljeća, te u zaključku o epici te regije iznosi niz relevantnih argumenata o razlozima konjunktive svjetovne epike u Slavoniji 18. stoljeća. Istim analitičkim postupcima, analizom poetičkih i ideoloških aspekata pojedinog djela, analizira Dukić i epski korpus kajkavske književnosti u 18. stoljeću, izabравši u toj regiji dva relevantna aspekta epike: Kapucinovo stihovano epsko djelo u nastavcima, svojevrsni ratni godišnjak, te odjeke Kačićeve *Pismarice* u kajkavskoj sredini. U VII. poglavlju autor postavlja pitanje o nepostojanju ili vrlo oskudnom korpusu epskih djela u dubrovačkoj književnoj kulturi 18. stoljeća (za razliku od starije dubrovačke književnosti, o čemu iznosi vrlo relevantne usporedbe), te analizira ono malo djela 18.

stoljeća koja se bave svjetovnom povijesnom tematikom, najznačajnije poetičke, ideološke i političke aspekte tih djela (npr. pojava rusofilstva), zaključujući da je ideološki aspekt tih djela određen dubrovačkom antiturskom politikom u vremenu krize Turskog Carstva.

Na kraju svoje knjige Davor Dukić iznosi, na temelju prethodno analiziranog korpusa, posve novu, generički vrlo preciznu i razrađenu tipologiju epskih žanrova hrvatske književnosti 18. stoljeća. Podastire moguću poetičku tipologiju tih djela, te izdvaja dva poetička modela epike 18. stoljeća: kačićevsko-folklorni i umjetni, artificijelni prigodno-panegirički. Isto tako autor se u zaključku pozabavio i problemom regionalizma hrvatske književnosti, ističući da između pojedinih regija dolazi do propusnosti književnih veza i utjecaja, ali da svaka regija još uvijek zadržava svoju jedinstvenu poetičku sliku. I na kraju, pozabavio se autor i odnosom hrvatske epike 18. stoljeća prema političko-povijesnoj stvarnosti, načinom interpretacije i razumijevanjem povijesnih zbivanja kao i shvaćanjem državnog prostora i identiteta u tim djelima, zaključujući da su u epskim djelima 18. stoljeća izraženiji prohabsburški ideologemi u književnosti sjeverne Hrvatske nego promletački u književnosti južne Hrvatske. Relevantna je Dukićeva analiza i određenje stupnja predintegracijske narodnosne svijesti izražene u analiziranim djelima. Zaključak završava sintetičkim prikazom društvene funkcije koju su analizirana epska djela obnašala, a koja proizlazi iz borbe dviju u hrvatskoj svjetovnoj epici 18. stoljeća osnovnih unutartekstovnih funkcija: izvještajne i pohvalničke. Ističući da hrvatska epika 18. stoljeća rijetko teži univerzalnosti, Davor Dukić svoj rad završava konstatacijom da je hrvatska epika 18. stoljeća manje umjetnička a više društvena i politička pojava nego epika u ranijim stoljećima, te da je njezina ideološka plošnost i monologičnost izraz njezine stabilizatorske društvene funkcije.

Davor Dukić svojom je knjigom obavio nekoliko vrlo značajnih i relevantnih poslova u prezentaciji hrvatske epike 18. stoljeća: detaljno i u potpunosti prezentirao je korpus epskih, narativnih djela u stihu hrvatske književnosti 18. stoljeća; detaljno i sustavno, na temelju jasno uspostavljene analitičke aparature, analizirao je sve relevantne poetičke sastavnice prezentiranih djela; jasno i precizno odredio je žanrovske komponente svih razmatranih djela; argumentirano, u obliku relevantnih sinteza, iznio je sve važnije aspekte odnosa analiziranih djela prema tradiciji hrvatske epske književnosti; svakom je analiziranom djelu odredio semantički relevantne aspekte, osobito se detaljno osvrćući na funkcije koje je pojedini epski tekst obnašao; vrlo argumentirano pozabavio se odnosom analiziranih djela prema povijesnoj i političkoj stvarnosti; jasno i s velikom sposobnošću sinteze u zaključku je iznio relevantne, u hrvatskoj književnoj historiografiji bitno inovativne spoznaje o hrvatskoj epici 18. stoljeća i tako na posve nov, metodološki pluralistički način, bitno pridonio književnopovijesnom opisu i raščlambi jedne važne, do sada neistražene dionice hrvatske književnosti. Dukićeva je knjiga bitan i moderan doprinos povijesti hrvatske književnosti 18. stoljeća.

TRIDESETO GODIŠTE ČAKAVSKE RIČI
(ČAKAVSKA RIČ, XXX, 2002, BR. 1-2, STR. 1-620)

Josip Lisac

Godine 1968. pokrenut je u Zagrebu časopis *Kaj*, 1971. u Splitu časopis *Čakavska rič*. Očito je Hrvatsko proljeće imalo svojih plodova. Večeras obilježavamo jedan od tih plodova, *Čakavsku rič*. Obilježavamo nešto što je vrlo važno; taj je časopis u svom 30. godištu objavio svoj najopsežniji i najbolji (dvo)broj. Posvećen je Radovanu Vidoviću, prevažnu »ocu« *Čakavske riči*. Imao je taj časopis boljih i slabijih brojeva, boljih i lošijih razdoblja, uspona i padova; rezultat, a on je uvijek važan, ipak je zavidan. Posljednjih godina pod vodstvom Joška Božanića doživljava možda neslućeni uzlet. Treba jasno reći da hrvatska filologija to može. Jedino je potrebna dobra organizacija koja će iskoristiti nesumnjive mogućnosti. *Čakavska rič* — nesuđeni općeniti hrvatski književni jezik iz davnih stoljeća, živa govorna i stvaralačka podloga danas — to svakako zaslužuje.

U novom dvobroju, posvećenu Radovanu Vidoviću, nekoliko tekstova (autori Anatolij Kudrjavcev, Ivan Mimica, Šime Pilić, Gabriele Cavezzi) govori o tom čovjeku. Anatolij Kudrjavcev to je učinio blistavo; nije ulazio u nikomu potrebne razmirice.

U čitavu nizu znanstvenih radova najprije čitamo priloge veterana, uglednika hrvatske filologije, Vojmira Vinje i Žarka Muljačića. Vinja se bavi nekim jadranskim etimologijama (*tuga, prima, stel, rados, ragenta, tambuč, venat, zimbil, radanča, sakaleva, penis*), Muljačić nekim Marulićevim etimologijama (*plita, sandalj, quitto*).

Onomastičari se, naravno, bave svojim poslom. Još jedan odličnik, Petar Šimunović, i ovdje predvodi hrvatsku toponomastiku (»Metaforičnost u toponimiji zadarsko-šibenskih otoka«), Vladimir Skračić prebire po *Kòrnatima / Kurnàtima*, Barbara Kolanović pročešljava davni Pašman. Šimunović je jedini preživjeli suradnik *Čakavske riči* još od prvoga broja iz 1971. Ostali suradnici prvoga broja bili su Cvito Fisković, Božidar Finka i Stjepan Benzon.

Naravno, dominantni su u časopisu čakavolozi, u prvom redu čakavski dijalektolozi: Sanja Vulić, Silvana Vranić, Joško Božanić, Dunja Jutronić, Ivana Kurtović, Iva Lukežić,

Marijana Tomelić, Siniša Vuković. I među čakavolozima suradnici su iz različitih naraštaja, a obrađuju čakavštinu od Pelješca do Bratislave, gdje god ona bila. Bilo mi je zadovoljstvo naći se u tom društvu. Izdvajam Sanju Vulić jer je objavila dva priloga: »Narječna i dijalekatna pripadnost govora Poveljane na otoku Pagu«, »O pjesništvu i pjesničkom jeziku Jure Baláža«. Silvana Vranić također se bavi jednim od paških govora (Metajna). Daleko najopsežniji prinos (str. 177-332) pripremio je Joško Božanić: »Viški facendijer«. Osobito je taj rad zanimljiv po autentičnoj građi koju će čakavolozii proučavati još dugo. I mladi istraživači u ovoj su prilici osvjetalili obraz.

Kako smo se sastali u okviru Marulićevih dana, zgodno je da istaknemo priloge o njemu. Uz Muljačića, Marulićem se bavi i Iva Lukežić (»Čitanje glagolskih oblika s nepromjenjivim dočekom u Marulićevoj Juditi«).

Već smo vidjeli da su romanisti (Vinja, Muljačić, Skračić) dobro zastupljeni u *Čakavskoj riči*. Goran Filipi, ugledni pulski romanist srednjega naraštaja, obrađuje upravo istrorumunjske posuđenice u nekim istarskim čakavskim govorima (Brgud, Čepić). Ti govori pripadaju ikavsko-ekavskom čakavskom dijalektu.

Uz obradbe Marka Marulića, povijesti hrvatskoga književnog jezika pridonosi i tekst još jednoga marulologa, Julija Derossija, koji je objavio i obradio jedan rapski spomenik iz 17. stoljeća (»Rapski rukopisni ruzarij iz godine 1676«).

Uz Vis, Brač, Pašman, Pag, u manjoj mjeri i druge otoke, u krugozoru proučavatelja je i otok Murter; njime se bavi Kristijan Juran.

Za čakavštinu tako važnom dalmatskom pozornost je posvetila Marijana Vulić; vjerujem da je riječ o uspješnom ulasku u znanost.

Literarnim tekstovima u novom dvobroju obogatili su nas Duško Geić i Joško Božanić, obojica vrlo zauzeti u obrađivanju zavičajnih idioma, trogirskoga i komiškoga.

Nevenka Bezić-Božanić, još od 1972. marni suradnik *Čakavske riči*, pripremila je za ovaj svečani dvobroj bibliografiju *Čakavske riči*.

Nova *Čakavska rič* sadrži i dosta osvrtu i prikaza, najvećim dijelom vrlo korisnih i dobrih. Autori su im Jela Maresić, Kornelija Kuvač-Levačić, Sanja Vulić, Nataša Paradžik, Siniša Vuković i pisac ovih redaka. Prikaz važne nizozemske monografije iz 1985. o jednom od creskih govora objavljen je dosta godina nakon te monografije i dosta godina nakon što je *Čakavska rič* već donijela pouzdan prikaz te monografije.

Sve u svemu, okupila je *Čakavska rič* i staru i srednju i mladu generaciju čakavologa, združene da proučavaju bogatu baštinu i da iskažu poštovanje i zahvalnost pokojnom Radovanu Vidoviću.*

* Ovaj je tekst naknadna rekonstrukcija riječi održane na predstavljanju *Čakavske riči* 25. travnja 2003. u Splitu.

LOVORKA ČORALIĆ: *HRVATI U PROCESIMA
MLETAČKE INKVIZICIJE*

(HRVATSKI INSTITUT ZA POVIJEST, DOM I SVIJET, BIBLIOTEKA
HRVATSKA POVJESNICA, MONOGRAFIJE I STUDIJE III/15,
ZAGREB 2001, 196 STR.)

Zdravka Jelaska

Sveti oficij (*Santo Uffizio*) službeni je naziv mletačke inkvizicije čiji počeci sežu u XIII. stoljeće, ali je ta ustanova veće značenje i ovlasti stekla u XVI. stoljeću. U Sveti oficij birana su trojica predstavnika mletačke svjetovne vlasti, u pravilu tri vrlo ugledna plemića starija od 60 godina, dok su crkvenu vlast Rima predstavljali papinski nuncij i papinski inkvizitor. Pred tom je ustanovom, od XVI. do XVIII. stoljeća, vođen velik broj procesa. U knjizi koja je pred nama, nakon općih podataka o Svetom oficiju (11-21), procese protiv Hrvata obrađuje Lovorka Čoralić s Hrvatskog instituta za povijest u Zagrebu. U sklopu rada objavljeni su i prijepisi vrela za pedeset i tri obrađena procesa u kojima su kao optuženici ili svjedoci sudjelovale osobe s istočne obale Jadrana. U razmatranje nisu uključeni procesi koje su prije obrađivali drugi povjesničari, poput procesa protiv splitskog nadbiskupa Markantuna Dominisa.

Prva skupina obrađenih procesa odnosi se na šesnaest osoba privedenih pred Sveti oficij zbog prijelaza s katoličke na islamsku vjeru (*maomettismo*), a radi se o 11 muškaraca i 5 žena (29-54). Uglavnom su to osobe podrijetlom s hrvatskih i bosanskih prostora, koji su u ono vrijeme bili pod osmanlijskom vlašću, izložene raznim pritiscima, zarobljene ili prodavane u zatočeništvo. U pravilu su pred sud mletačke inkvizicije dolazili dragovoljno nakon bijega s osmanlijskog teritorija, a poticaj i potporu da iziđu pred sud davali su im franjevci i dominikanci s matičnih područja. Ti su procesi bili kratkotrajni i redovito okončavani podjelom oprosta uz blagu duhovnu pokoru. Autorica zaključuje kako takvi prekršaji nisu smatrani pogibeljnim za vjersko i državno ustrojstvo Mletačke Republike, ali su važno svjedočanstvo o sudbini pojedinaca s područja stoljetnih ratova i sukoba različitih država, naroda i vjera. O posljedicama takvih okolnosti i neobičnim sudbinama

zornije svjedoči najmanja skupina procesa u knjizi, procesa protiv osoba optuženih za dvostruko krivovjerje — prijelaz na islam i pravoslavlje (*scisma greca e turca*). Radi se o četiri slučaja koji također završavaju podjelom oprosta, uz blagu duhovnu pokoru.

U proučavanju procesa mletačke inkvizicije protiv osoba s hrvatskih područja važno mjesto pripada optuženima za protestantizam (*protestantesimo, luteranesimo*). Autorica obrađuje i donosi prijepis izvora za devet procesa (61-86), a svi optuženi potječu s područja mletačke Dalmacije. Radi se o petorici svjetovnjaka i četvorici redovnika, a kao pokretači istrage i svjedoci navode se i ugledni predstavnici komunalnih vlasti i crkvene hijerarhije iz matičnih sredina optuženika. Četiri slučaja završavaju odricanjem od hereze i oprostom, uz duhovnu pokoru, a u jednom i progonstvom, dok su tri slučaja prekinuta, a u dva su optuženi oslobođeni optužbe.

Trinaest procesa mletačke inkvizicije protiv osoba optuženih za pučko praznovjerje i primjenu magijskih postupaka (*magia, negromanzia, seduzione, sortilegio*) daje podatke o Hrvatima kao optuženicima ili svjedocima (87-140). U dva slučaja događaji zbog kojih je podignuta optužnica zbili su se u Dalmaciji, dok su hrvatski sudionici ostalih procesa stalni ili privremeni žitelji Mletaka. Među pet skupina optužbi obrađenih u knjizi, to je jedina unutar koje većinu optuženih čine ženske osobe. Slučajevi su vrlo različiti, a optužbe se kreću od prizivanja duhova i jednostavnih formula pučkog praznovjerja do svetogrđa i prodavanja duše đavlu. Kao ciljevi koje su optuženi htjeli postići spominju se traženje predmeta, saznavanje sudbina osoba otišlih u rat, dobitak u igrama na sreću, uspješnije poslovanje, privlačenje naklonosti drugih osoba, bijeg s galije, te stjecanje moći. Većina procesa prekinuta je zbog nedostatka dokaza ili nedostupnosti optuženih osoba. U tri slučaja optužene ženske osobe oslobođene su krivnje. U dva slučaja muškarci koji nisu bili optuženi kao glavni krivci, a pokajali su se, odriješeni su od zablude uz izricanje formule odricanja od hereze. Autorica upozorava kako upravo ti slučajevi dobro otkrivaju životnu svakidašnjicu i duhovne obzore njihovih sudionika, posebice onih s rubova društva.

Posljednja skupina procesa koju autorica razmatra u knjizi može se podijeliti u nekoliko podskupina (141-162). Osam procesa odnosi se na svećenike i redovnike koje njihovi sugrađani optužuju za ponašanje neprimjereno njihovim zvanjima (*scandalo*). Zanimljivo je da su čak trojica optuženih svećenika djelovala na Braču. Ti su procesi uglavnom započinjali i dijelom se vodili u mjestima službovanja optuženih svećenika i redovnika, te se među podnositeljima tužbe i svjedocima spominju različite ugledne osobe onovremenih dalmatinskih komuna. U tim se slučajevima u pravilu navodi niz različitih optužbi. Među optužbama zabilježene su one za neprimjeren odnos prema puku, nasilničko ponašanje, obezvrjeđivanje službe Božje, nedovoljnu brigu za vjerski život u župama, uživanje mesa u dane posta, prodaju oprosta, nezakonito poslovanje crkvenim приходima, lihvarenje, skandalozne veze s lokalnim vjericama, sklonost kartaškim igrama, izradu magijskih napitaka namijenjenih stimulaciji seksualnog života, a u jednom drastičnom slučaju i iskazivanje pedofilske sklonosti. U nekih svećenika uočena je sklonost učenjima različitim od onih Katoličke crkve, primjerice učenjima islama i protestantizma. Većina procesa protiv duhovnih osoba nije okončana, a daljnja je sudbina optuženih nepoznata.

Osim slučajeva duhovnih osoba, u toj su skupini sa po jednim primjerom zastupljeni procesi vođeni zbog posjedovanja i širenja zabranjenih knjiga, zbog višeženstva i svodništva. Tako je jedan obraćenik s islamske vjere, podrijetlom iz Bosne, optužen za nagovaranje štíćenika Zavoda za katakumene na bijeg prije krštenja, te za svodništvo i prodaju dječaka. Optuženi je porekao optužbe, te slučaj završava podjelom oprosta. Za višeženstvo je optužen vojnik koji se prvi put oženio u Zadru te drugi put nakon što je premješten u Palmanovu. Optuženi se odrekao zablude i zatražio oprost. Na kraju je oslobođen optužbe uz uvjet da trenutačno razriješi drugi brak. Treći slučaj odnosi se na posjedovanje zabranjene knjige. Među brojnim optuženima za posjedovanje knjige o crnoj magiji spominje se i jedan Hrvat, po zanimanju kapetan u ugarskoj vojsci, ali se radilo o osobi nedostupnoj mletačkom inkvizicijskom sudu pa o njemu znamo samo ono što iznosi optužba.

Kao što sama autorica zaključuje, uvid u procese mletačke inkvizicije čiji su sudionici bili Hrvati otkriva manje poznatu sastavnicu mletačko-hrvatskih odnosa, a svjedoči i o općim društvenim, kulturnim, crkvenim i političkim prilikama na širem hrvatskom području tijekom novoga vijeka. Knjiga rađena na temelju pisanih vrela isto tako u mnogo čemu mijenja i u javnosti ustaljenu predodžbu o inkvizicijskim procesima. Sažeci izvora na hrvatskom jeziku omogućuju lakši uvid u njihov sadržaj i brže snalaženje. Zbog u njoj objavljenih prijepisa vrela knjiga Lovorke Čoralić ima vrijednost kao zbirka objavljenih izvora, ali i kao studija vrlo zanimljive problematike.

POEZIJA DRAGE ŠTAMBUKA
(OSVRT UZ ŠTAMBUKOVE IZABRANE PJESME I *ŠIŠMIŠI SU PTICE U
BEZPJEVNOJ ZEMLJI*, NZ MATICE HRVATSKE, ZAGREB, 2002;
IZBOR I POGOVOR ZVONIMIR MRKONJIĆ, 521 STR.)

Drago Šimundža

Drago Štambuk je odavno stekao visoku reputaciju u našoj poeziji i kulturi. Odličan je pjesnik, ugledan prevoditelj te vrstan priređivač antologijskih izbora. No, ono što ga posebno ističe u književnom svijetu jest njegovih 13 poetskih zbirki. U opsežnu svesku *Izabranih pjesama* koji upravo prikazujemo susrećemo se sa svih trinaest, s cjelinom Štambukova pjesničkog rada tijekom inventivnih i uspješnih tridesetak godina. Riječ je o originalnu djelu, emotivnu i misaonu, punu raznolikih inspiracija, područja i motiva u širokom spektru domovinske stvarnosti i svjetskih zemljovidnih i duhovnih razmjera, od Hrvatske i Engleske do Indije i Egipta ili, još određenije, od europskih, azijskih i afričkih religija, civilizacija i kultura do američkih predkolumbovskih i pokolumbovskih promišljanja i simbola.

U tom slojevitom multispatiumu duhovnog i kulturnog naslijeđa, egzistencijalne zbilje i sudbinske tematike Štambuk je odavno izrastao u izuzetnu poetsku osobnost. Umjetničke mu postupke rese mnoge odlike. Jezične, stilske i sadržajne. Ugledan je kreator i inventivan graditelj novih poetskih sredstava. Stvarajući vlastiti stil i stih, riječ i poetiku, svjesno je učvršćivao svoj smjer koji s jedne strane povezuje mnoge vrijednosti naše poezije, sve tamo od hrvatske moderne, od Nazora i Matoša iz prošlog i pretprošlog stoljeća, do najnovijih vremena, dok je s druge uspješno stvarao nove oblike suvremene poetske ekspresije.

Iako je u svim zbirkama najvjerniji svom stilu i jeziku, u pojedinim etapama pokazuje određene procese. Priređivač ga ovog reprezentativnog izbora, pjesnik i književni kritičar Zvonimir Mrkonjić, razvrstava u četiri osnovna razdoblja i stručno prati od zbirke do zbirke. Mi ćemo ukratko napomenuti da ga sedamdesetih godina bitno obilježava njegovo tipsko određenje: osobnost riječi u poetskom činu. Zanima ga domaći ambijent, čakavski

izričaj i doživljeno iskustvo. Taj mu se ishodišni poetski smjer osamdesetih godina učvrćuje i širi, a stilski odnosi zgušnjavaju i bistre. Naznake i iskustva prelaze u meditativnu simboliku. Devedesetih mu se godina poetski postupci i jezični izričaji spontano smiruju i sve više otvaraju kontemplaciji. U Domovinskom ga ratu zaokuplja domoljubna motivika, a u novijem razdoblju duhovna i društvena kretanja, odnosno sudbinske, etičke i religijske inspiracije.

Pjesnički je zgusnut i simboličan, na mahove hermetičan, a sadržajno blizak i poticajan, meditativan i kontemplativan. Dok s jedne strane u svom čitatelju budi uspavanog pjesnika, s druge mu otvara široke egzistencijalne i metafizičke perspektive. S tog bih gledišta u cjelokupnom pjesnikovu djelu, i dakako u ovom respektabilnom izboru, posebno istaknuo tri magistralna obilježja: *jezičnu osobnost, poetsku suptilnost i spiritualni doživljaj svijeta*.

Naime, Štambuk iz zbirke u zbirku, na svoj način, kroz dijakroniju jezične ekspresije i metaforiku iskustvenih simbola tka jedinstveno a slojevito djelo prepuno životne stvarnosti i poetske slikovitosti, zgusnutih misli i dubinskih doživljaja. U tom svjetlu mu j cijeli opus, posebno prve etape, bitno obilježen *iskustvom riječi, stvarnošću izričaja i njegovim poetskim konotacijama*. U prvoj zbirci *Meu namin* (1974. g.) izražava svoj doživljaj čovjeka i svijeta u čakavskom govoru; traga za dubinskim odjecima svakodnevnog iskustva i opipljivošću domaćeg iskaza. Druge mu zbirke i razdoblja — u različitim misaonim, društvenim i duhovnim odnosima — prelaze na širu jezičnu dijakroniju i sinkroniju, koliko svih triju hrvatskih narječja toliko, u pojedinim slučajevima, stranih jezika, osobito njemačkoga i engleskoga, ali i brojnih naznaka i simbola iz svjetske povijesti i kulture. Uvijek smiono i inventivno.

Ima starih oblika i simboličnih imena, poznatih i nepoznatih riječi koje iznenađuju. Sve one međutim, kad ih bolje shvatimo, progovaraju dubinskim smislom i povijesnim iskustvom. U svezi s tim je Tonči Marović s pravom upozoravao da je »Štambukova liriska riječ izazovna, kadšto čak i rogotatno mučna... no nikad prazna i isprazna«.

Štambuk je na taj način neobično obogatio jezičnu magmu poetske ekspresije, uputio na slojevitost govorne semantike i izoštrio tehniku uvažavanja pjesničke metaforike. Riječ mu je pritom iskonski supstrat poezije i komunikacije. Inspiracija mu spontano prelazi u znak i refleksiju, stih u naznaku, misao u doživljaj. U tom svjetlu Štambukova poezija sili na razmišljanje. Evo primjera jedne haiku-forme koja u simboličnoj slici otkriva nasilje u svijetu: *Lepeće duša u živici / Kobac kljunom prispjjeva / Sve tvrđe biva srce (Lepeće duša)*.

Što se tiče Štambukove *poetske suptilnosti* ona je mnogostruka. Uključuje različite stilističke i sadržajne aspekte: koliko poetsku sposobnost izricanja najuzvišenijih pojmova i poetiziranje najobičnijih egzistencijalnih doživljaja toliko jednako stilsku slikovitost poetskih naznaka, osjećajnost misli i misaonost osjećaja, odnosno filozofsku i teološku poruku izraženu simboličnom riječi, asocijativnim iskazom ili aforističkim refleksom.

Primjera radi navodim dvije kratke ilustracije: *Čovječje, / zastani pred Sfingom / i odgovori smjerno / na pitanje o svrsi*. U tom navodu iz *Karabeja* (kukca koji simbolizira vječnost), auktor vrlo vješto, povezujući više kultura i simbola, iskazuje iskonsku istinu

o čovjeku i njegovu pozivu na jednostavan a misaono suptilan način. Mnogo je takvih primjera raznolikih poruka i sadržaja, dapače diskretnih misli i opomena. Evo kako izravno a nenametljivo, poetski paradoksalno prikazuje hrvatsku šutnju tijekom osamdesetih godina: *Pejzaž hrvatske šutnje, / o kako ga dobro znam. / Kao slijepac svaku izbočinu / u mraku svoje sobe (Historia).*

U svezi s tim bih posebno naglasio da je Štambukov auktorski pristup u riječi i postupku uvijek dostojanstven. Pjesnik je poetski discipliniran i jezično suzdržan. U svojim se životnim i metafizičkim nadahnućima ne prepušta patetičnu tonu, emocionalnoj ispovijedi ili površnu osjećaju. Smiono govori o ljudskoj zbilji, egzistencijalnim nemirima i duhovnim krizama, o strasti i životu, ali se nikada ne spušta ni na kakvu trivijalnost. Koliko god mu je riječ na mahove opora, starinska, izazovna i neobična, intencionalno nosi pjesnički naboj: zrači životnim iskustvom i univerzalnom porukom. U tim mu se suodnosima simultano prožimaju pjesničke inspiracije, poetska sredstva i osnovni sadržaji. Apstrakcije su česte i uočljive, ali su istodobno i znakovite. Simbolika im je izražajna. Dapače, duhovno je i društveno, etički poticajna: *Pounutri svoju sjenu, / pretoči je u zlato. / Otrov u nektar, / zlo u dobro — / na plamenu Božjemu pretvori. / Opri se mraku, / svjetlom odasvud. Budi to za što si zdan / — dijete Božje (Pounutri svoju sjenu).*

Ta snažno, a opet tako toplo i pjesnički čisto izrečena poruka vodi nas spomenutoj spiritualnosti Štambukove poetske riječi ili, još jasnije, auktorovoj religioznoj percepciji svijeta. Da bismo to cjelovito razumjeli, upozorit ćemo da je Štambuk tematski univerzalan pjesnik. Zanima ga egzistencijalna zbiljnost, ljudski nemiri i društvena zbivanja, domoljubna svijest i međunarodna tematika, društveni odnosi i stare civilizacije, narodi, kulture i religije, život i smrt. Njegov svijet nije zatvoren, nema izolacija ni segregacija. No ono što se u svemu dubinski odražava jest njegov nazor na svijet, religiozna vertikala koja je tiha, smirena a sigurna, intimno doživljena i često samo simbolično izrečena. Ali uvijek čvrsto i neupitno. Imanentna je cijelom opusu. Zrači duhovnom sviješću i etičkom toplinom, mišlju i osjećajem u kojima je Bog apsolutna stvarnost, alfa i omega čovjeka i svijeta.

Evo kako to pjesnik osobno i doživljeno spiritualno iskazuje: *Rastvaraš svoj um / na putu prema Bogu. / Što te manje jest / sve prisutniji On biva (Rastvaraš svoj um).* Ili još fundamentalnije, pjesnički tajnovito i teološki autentično: *U oku oluje / zjenom svojega srca / ugledah Boga. / Upitah: Tko si ti? — Odgovori: Ti (U oku oluje).*

U tim ćemo slikovitim riječima, otkrićem Boga u sebi, kako to pjesnik pjesnički reče, najbolje osjetiti i, usudio bih se zaključiti, praktično osvijetliti sve tri spomenute odrednice Štambukove poezije: *jezičnu osobnost, poetsku suptilnost i spiritualni doživljaj svijeta.* Osobnost pjesnikove lire!

SONJA MANOJLOVIĆ: *VJEŠTURKOV TANAC*
(MEANDAR, ZAGREB, 2001)

Sanjin Sorel

Postoje na hrvatskoj poetskoj sceni pjesnici koji su u svakome pogledu nenametljivi, a to u našim prilikama znači i gotovo nepoznati. Njihova imena su poznata, ali ne mnogo više od toga. U pregledima, napose onim periodizacijskim, uglavnom su zaobiđeni. Razlog zbog kojih se »ignoriraju« jednostavan je – nekontinuirana prisutnost po časopisima i poetike koje u sebi nemaju ničega »incestnoga« recept su za ne-pamćenje. Ne pripadaju nekom poetskom *mainstreamu* niti se vezuju uz dominantne ideje, stilove, epohe. Njihova poezija kao da nastoji ispisivati vlastitu mijenu nekim unutrašnjim impulsom što je ovisan o vremenu tek toliko koliko je i egzistencija određena tim istim obzorom. No ipak, jedan dio pisaca (Petar Opačić, Zvonko Kovač, Zorica Radaković, Borben Vladović, Branislav Zeljković...) u manjoj ili većoj mjeri kvalitativno ne odudaraju od nekog estetskog prosjeka, štoviše – neki od njih mu i podižu standarde. Jedna od pjesnikinja koja zasigurno spada u tu, na sreću, ipak neveliku skupinu jest i Sonja Manojlović. S gotovo desetak knjiga, uvrštavanja u antologije i prevođenja na petnaestak jezika ona ipak figurira negdje na rubu poetskoga zbivanja u tuzemnome prostoru.

Njezin je poetski rukopis uglavnom opisivan kroz egzistencijalnu vizuru svakodnevice, gdjekad je i od strane kritike upućivano na mitološko-fantastične aspekte autoričina diskursa, što je točno, premda nadilazi tako jednostrane okvire. Čini mi se da se njezina poezija uglavnom realizira kroz vizure jezika, kroz njegovu moć – nemoć iskazivanja stvari o sebi i svijetu. Dakako, jezikom se koristi na uglavnom prepoznatljiv način. Rečenice i stihovi su joj često eliptični, izostavljanje riječi, semantičko preklapanje dvaju smislova kroz središnji pojam (primjerice, u pjesmi »Što tada htjeti« stihovi »...iskušavam smrt / jezikom / liznem prag ravnodušnosti...« riječ/stih »jezikom« sintaktička je granica, a time i značenje distribuira ispred i iza sebe, budući da kao priložna oznaka može stajati uz obje »rečenice«), mimikrijsko naznačivanje *infantilnoga* gledišta, brojne umanjnice, dislociranost smisla s obzirom na fragmentarno strukturiranje teksta

samo su najvažniji elementi gradnje njezinih pjesama. Jezik i egzistencija neodvojivo se isprepliću, jer postojati i biti u stvarnosti/svakodnevi znači biti prisutan u jeziku. Jezik je, dakle, mjera samoodređivanja. Upravo kroz značenjsku i strukturnu disperziranost naznačuje se i udio *podsvjesnoga* kao slaboga mjesta bitka.

Ako bi se pokušalo ukazati na referentna mjesta autoričine poezije, onda bi ona obuhvaćala sam život u svojim najsitnijim pojavnostima. Mnoštvo deminutiva i općenito inventara malenoga, sporednoga, nezamjetljivoga kao da sugerira kako je riječ o lirici sitnoga, intimnoga, toploga i živoga, a ne o poeziji koja bi nastojala obuhvatiti svijet u nekim totalizirajućim vrijednostima. Možda čak toliko sitnim da ga se najčešće pokušava sakriti, zamaskirati, učiniti neprepoznatljivim. Možda s tog razloga, ili samo zbog opsesivne predmetnosti, što i nije toliko relevantno, i u »Vješturovome tancu« motiv babuške kontinuirano se provlači. Usložnjivanje ili, kako bi Dalibor Cvitan rekao, *mrvljenje velikih Cjelina* konstanta je njezine poezije, konstanta slaganja biofilnih slagalica. Stoga, mjesto se govora smješta drugdje: u neiskaziv misterij samoga postojanja kao takvoga. Bez imalo patetičnoga aludiranja na *svijet božjih ingerencija* misterij je učinjen po mjeri čovjeka. Dakako, sa svim njegovim manama. Možda bi se, parafraziramo li i ponešto izmijenimo Krležinu *nepoznanicu*, za misterijsko mjesto poezije Sonje Manojlović moglo reći da je ono nepoznato Nešto. Kao neizrecivo, a uvijek u naznakama, aluzijama pa čak i doslovnostima prisutno, to Nešto odgovara suštini poezije same. Jer govor o poeziji uvijek je govor o skrivanju jednoznačnoga i lakočitljivoga smisla, stoga i diskretna i nenametljiva, a duboko lirična poetika autorice posredno je metatekstualnog karaktera.

I doista, kako kaže Z. Mrkonjić, *priče koje gradi* Sonja Manojlović *diskontinuirani su skokovi koji pozivaju na tehniku sna*. Jedna je od rijetkih pjesnikinja suvremene hrvatske poetske scene koja pjesmi pristupa s pozicije iracionalnoga, simplificirano li pojmimo »racionalnost« poetskoga diskursa općenito. Ako bi trebalo uspostaviti relacije prema sličnome tipu pisma, onda bi zasigurno njezin rukopis dijelom kolidirao s jednom drugom poetesom – Ankom Žagar. I ako je poezija budno sanjanje, onda Sonja Manojlović to uspješno čini.

lipanj 2001.

U ZNAK ZAHVALNOSTI AKADEMIKU IVI PETRINOVIĆU
PROFESORU POLITIČKIH DOKTRINA
NA PRAVNOM FAKULTETU U SPLITU*

Slavko Šimundić

Dragi prijatelji,

Uvažena rodbino akademika Petrinovića

Dozvolite mi u ovoj tužnoj prigodi nekoliko riječi u ime kolegija nastavnika i studenata Pravnog fakulteta u Splitu posebno u ime onih koji se još sjećaju s kakvim je poletom i strašću naš dragi profesor Petrinović radio i živio tijekom svoje duge profesure na Pravnom fakultetu u Splitu.

Prof. Petrinović znao je budućim pravnicima približiti vrijedna postignuća političko-povijesnih znanosti zanimljivim i suptilnim usporednim raščlambama raznih i često kontroverznih političkih teorija i shvaćanja. Studenti su veoma pažljivo pratili njegova predavanja iz kojih je uvijek iskriilo, zračilo, iskazivalo se veliko znanje, osobito teorijsko, ali i u svezi s praktičnim primjenama na društvene i društveno-gospodarske i političke odnose od davnih vremena do suvremenih zbivanja.

Uvijek tolerantan u kontaktima s kolegama, osobito bi emocionalno proživljavao probleme sa studentima, podržavao opravdane studentske zahtjeve. Kao dekan u teškim vremenima 70-ih godina prošloga stoljeća znalački se, i kao domoljub, sučeljavao sa svakojakim teškoćama i pojavama na Pravnom fakultetu u Splitu. Hrabro se i dosljedno suprotstavljao raznim pokušajima diskvalifikacije svoje vlastite i svojih kolega.

Prof. Petrinović bio je u skupini onih onda mladih znanstvenika i stručnjaka s početka 60-ih godina prošloga stoljeća koji su u samome početku djelovanja Pravnog fakulteta u Splitu svojim znanjem, marljivošću, trudom i sposobnošću već afirmirali ovu visokoškolsku ustanovu.

Akademik Petrinović bio je produhovljeni znanstvenik, s akribijom se upuštao u mnogobrojna znanstvena istraživanja iz političke povijesti, iz kojih su proizašla njegova

* Govor na komemoaciji održanoj 15. VII 2003. u Zavodu HAZU u Splitu.

brojna djela, njegove veoma uspješne monografije o poznatim ličnostima iz politike, što ga svrstava u najpoznatije i najplodnije pisce iz spomenute grane znanosti.

Neumoran u radu akademik Petrinović pripremao je i nove monografije, ali ga je nažalost prerana smrt spriječila u njegovom daljnjem plodnom i uspješnom znanstvenom radu.

U osobi prof. Petrinovića stopili su se velika erudicija i pedagoški senzibilitet. Njegovom smrću Pravni fakultet u Splitu gubi svoga profesora istinskih vrijednosti i znanstvenika visokog dometa, na koga Pravni fakultet mora biti ponosan, jer je i u široj javnosti bio poznat i priznat kao veoma afirmirani znanstvenik, stručnjak i domoljub.

Ono što zauvijek ostaje i po čemu pamtimo čovjeka — njegova su djela, jer tako čovjek nastavlja živjeti u srcima i mislima svojih najbližih, prijatelja i kolega. Generacije studenata pamtit će ga kao vrsnog pedagoga i profesora, a njegovi znanstveni radovi bit će poticaj i budućim generacijama studenata. Na nama je da sačuvamo sjećanje na njegovo znanstveno djelovanje i da ga pokušamo slijediti u njegovim načelima i predanosti radu.

Dragi profesore Petrinoviću,

Velika ti hvala za nemjerljivi prinos tvoga života i djela afirmaciji Pravnog fakulteta u Splitu.

Imali smo čast razgovarati s akademikom Petrinovićem i naučili smo štošta.

Neka mu je slava!

IVO PETRINOVIĆ (1929-2003): IN MEMORIAM*

Nenad Cambi

Iznenada nam je okrutna sudbina otela dugogodišnjeg člana i potpredsjednika Književnog kruga Ivu Petrinovića, redovitog člana Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (I. razred). Svima nam je ovih četrdesetak dana poslijeoperativne neizvjesnosti proteklo u inkubusu uzaludnog iščekivanja boljih vijesti iz klinike u Magdalen. A kako je tek bilo njegovoj obitelji.

Ne mogu se pomiriti s činjenicom da više neću čuti njegov zvonki i prepoznatljivi glas, kada bi mi ulazeći, u prostorije Književnog kruga umjesto »Dobro jutro«, na tipično splitski način doviknuo: »Neno!« Tako je bilo gotovo svakodnevno tijekom petnaestak godina.

Pred nepuna dva mjeseca u Zagrebu smo zajedno objedovali, a on je po žarkom suncu, bez vidljiva napora, lutao tražeći preseljeno sjedište izdavača »Golden Marketing« s kojim je prethodno radio na izabranim spisima F. Supila, a pripravljaio je i knjigu o povijesti političkih teorija. Pitam se kako je to izdržalo srce s dobrano začepljenim koronarkama? Ali kob je tako htjela i morali smo se jučer s Ivom oprostiti, dostojanstveno, kako je i zaslužio.

Međutim, za njim nije ostao humak prekriven cvijećem. Ostalo je vrijedno djelo. Ivo je bio povjesničar novijih razdoblja i možda nije prikladno da ja o njemu govorim kao o povjesničaru, ali s njim sam bio svakodnevno i dugo razgovarao o mnogim znanstvenim pitanjima i problemima te o njegovu radu. Držim da sam ga dobro poznao i da smijem iznijeti još nesređena razmišljanja neposredno nakon smrti. Podsjetiti čime nas je obogatio i zadužio.

Teško je prikazati točan opseg i karakter onoga što je Ivo Petrinović u posljednjih pedesetak godina napisao i uradio. Znam da je neke rukopise predao u tisak, ali da još nisu tiskani. Da bi se načinila konačna bibliografska bilanca, proteći će još neko vrijeme. U sadašnjem trenutku možemo kazati da je napisao dvadesetak knjiga i monografija, od kojih su neke netiskana skripta za internu upotrebu, te više od 140 raznih radova, enciklopedijskih jedinica i novinskih članaka. Najomiljenije teme bile su mu o Komunističkoj partiji Italije i njezinim tvorcima Gramsciju i Togliattiju te spisi o našim političarima i povjesničarima Anti Trumbiću, Franu Supilu, Natku Nodilu, Anti Tresiću Pavičiću i Mili

* Govor na komemoaciji održanoj 15. VII 2003. u Zavodu HAZU u Splitu.

Budaku. O Trumbiću, Supilu i Budaku pripravo je više knjiga i novih, revidiranih izdanja te niz zasebnih radova. Kad se pogleda njegova bibliografija, upada u oči da je volio portretirati političare, a i književnike koji su bili i političari. Njegovi su portreti veristički, u smislu u kojem se taj izraz upotrebljava u likovnoj umjetnosti. Zanimalo ga je cjelokupno životno djelo da bi mogao orisati pojedinu osobu, njenu osobnost i ozračje u kojem je zaživjela i živjela od početka djelovanja do kraja karijere i života. Povijest i politika ne podliježu samo nekim općim zakonitostima nego i ljudskoj prirodi i psihologiji. Ne razmišlja jednako mlada i iskusan sredovječan čovjek. Sve ima svoje uzroke i posljedice, a o tome je Petrinović posebno vodio računa.

Omiljeni mu bijahu dalmatinski političari koji su uspravno izdržali sve nevolje. Smatrao je da se samo prodorom u cjelovitu ličnost može dobiti ispravan i potpun sud o nečijem djelovanju. Trumbić ga je neprekidno zanimalo. Naslov jednog njegova članka »Realist i moralist« zapravo je kvintesencija onoga što je Ivo mislio o Trumbiću. Kakve god ideje zastupao, Trumbić je bio upravo moralist i realist i kad je lutao od jugoslavenstva do hrvatstva. Razočaranje jednim, dovelo je do približavanja drugome. Zato je tražio jugoslavensko okrilje da spasi Hrvate od talijanskih apetita, a radikalne je hrvatske ideje prihvaćao da bi narod zaštitio od krute srpske hegemonije. Nije se prodavao, nije trgovao. U biti stalno je zastupao iste narodnjačke ideje. Kolikogod one ne izgledale uvijek koherentne i konzistentne, to ipak bijahu jer im je pučka crta bila zajednički nazivnik. Od narodnjaštva nije dalek put do jugoslavenstva ili hrvatstva, samo je pitanje kakvim se odrednicama shvaća narod. Slalom među nagusto postavljenim vratima bila je jedina mogućnost da se izbjegnu usta Scile i Haribde.

Sličan put, iako, dakako, politički manje istaknut, imao je i Ante Tresić Pavičić čije političko djelovanje nitko nije tako dobro orisao kao Ivo. Tresić je bio nešto mlađi od Trumbića. Među njima ipak ima razlika, ali je Petrinović zapazio sličnu krivulju među apscisom i ordinatom njihova političkog puta. Takvi su bili znakovi vremena.

Još mlađi Budak također je oscilirao između hrvatskih, ali i ekstremno hrvatskih polova. On se formirao između dva svjetska rata. Kod Budaka je u radikaliziranju stavova vidnu ulogu igrao i atentat koji ga je — ne samo po Petrinoviću nego i mnogim drugim proučavateljima doba između dva svjetska rata — doveo među ustaše. To Budaku njegov portretist nije oprostio, ali je nalazio olakšavajuće okolnosti. Međutim, oštro je osudio izvršitelje surove njegove egzekucije i osvetnički obračun s obitelji neposredno nakon rata. Trebalo je i znanstvene i ljudske hrabrosti da se realno ocijeni takva ličnost koja je ponikla iz siromaštva Like i kao popudbinu nosila nagon za afirmacijom i neizbrušenu darovitost pripovjedača seljačkog okoliša. U tom pogledu Petrinovićeva je knjiga potresna i temeljita. Sjećam se naših razgovora dok je knjigu pripremao. Raspravljali smo o tome je li dobro u današnjem trenutku Hrvatske otvarati Budakovu temu. Iako je očekivao napade i zdesna i slijeva, nije se obeshrabrio i odustao od posla, nego je nastavio i dovršio djelo te ga čak dopunjavao i popravljao do zadnjeg trenutka. Prevario se samo s koje će strane stići žešći napadi. Međutim, oni nisu bili izravni i javni nego više tihi i kuloarski, proistekli iz naših grubih i nepremostivih političkih podjela. Tu je knjigu želio predstaviti što je moguće široj čitateljskoj publici. Bilo je predstavljanja i izvan Splita (Zagreb, Dubrovnik, Zadar i Imotski). Nije dočekao da to bude obavljeno i u Rijeci, iako su pripreme već bile podmakle. Smatrao je da knjigu treba temeljito predstaviti javnosti.

Pisao je realno i utemeljeno i o Tuđmanu u nedavno izišloj spomenici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti preminulom akademiku i svjedočio u predsjednikovu sudskom sporu kao ekspert za španjolski građanski rat. I u tom slučaju je pokazao primjenu građansku hrabrost.

Uvijek je istupao jasno i otvoreno utemeljeno na dokumentima i vjerodostojnim svjedocima, bez kalkuliranja, bez nepokrivenih hipoteza i teorija, ali, što je najvažnije, bez mržnje. Bio je, dakle, znanstvenik, s naglaskom i na činjenice, a tek je potom dopuštao nadgradnju.

Kao što rekoh, za Golden marketing je pripremao knjigu o povijesti političkih teorija. Nije mi poznato koliko je stigao učiniti. Pretpostavljam da je bio pri kraju posla. To je, uostalom, bio predmet koji je godinama predavao na splitskom Pravnom fakultetu. Napisao je i skripta za studij toga predmeta. Pisani materijal je, dakle, postojao. Vjerujem da je to mogao lako sustavno pretočiti u knjigu. Sjećam se da smo razgovarali o političkim idejama Platona, Aristotela, a osobito o vrlo složenim pogledima Aurelija Augustina. Bila mu je omiljena tema i Machiavelli. Mnogo sam naučio u tim diskusijama. U svom je nedovršenom djelu kanio usustaviti i djelovanje splitskog nadbiskupa Markantuna de Dominisa. Pretpostavljam da bi to bila kruna njegova znanstvenog rada. Ako se rukopis iz ostavštine bude mogao prirediti za tisak, tada bi se, držim, smjelo kazati da bi se time za Petrinovićevo djelo moglo veoma prikladno zaključiti: *Finis opus coronat*.

Ivo Petrinović nije bio čovjek kojemu je bio na umu samo njegov rad i znanstvena karijera. Prihvatio se upravljanja Zavodom za znanstveni rad HAZU da bi se ta institucija razvila, jer je to bilo Splitu prijeko potrebno. Radio je volonterski u Književnom krugu. I u jednom i u drugom slučaju bijaše to rad za druge. Bio je spreman podmetnuti leđa ne pitajući što mu to donosi. Pitanje je samo što mu je odnosilo. Voditi jednu instituciju, brinuti se o svemu, uključujući i trivijalnu borbu za sredstva, raditi u Upravnom odboru i uredništvima, čitati i recenzirati tekstove mukotrpno je i oduzima vrijeme, ali je sve to opće koristan, javni posao. Zbog toga i mnogočega drugoga svima će nam nedostajati. Meni je osobno bio velika potpora. Malo sam odluka donio a da se s njim nisam konzultirao. Ako bi mi pružio potporu, znao sam da sam na pravom putu. Uvjeren sam da su ga slični poticaji vodili kad je prihvatio voditi Odbor Splitskog ljeta, čiju 50. obljetnicu nije dočekao. Stigao je čak biti i predsjedatelj Skupštine nogometnog kluba Hajduk. Motiv mu uvijek bijaše dati koliko može za opće dobro.

Zato ćemo ga zadržati u sjećanju! Tà dok ono traje, čovjek živi. Međutim, Ivino će djelo biti trajna uspomena na njegov animus. On je sam podigao spomenik svojoj energiji i ustrajnosti. Nama pak ostaje da načinimo jednu knjigu s njegovim odabranim radovima. On je već mogao ući u biblioteku Splitski književni krug, i to s malim *k*, koju je osobno vodio. Nadam se da će njegova *opera minora et minima* također pokazati snagu povijesno-političkog rasuđivanja i zrelosti. Na taj ćemo način njegove rasprave rasute po raznovrsnim časopisima i novinama približiti čitatelju. Tko god ulazi u znanost naći će poticaje i put prema otkrivanju istine.

Zato, dragi Ivo, dopusti da Ti se na kraju osobno obratim: Počivaj u miru. Mnogo si učinio, a svi znamo da si mogao i želio puno više, ali te izdalo veliko srce. Bilo je lijepo raditi s Tobom. Hvala Ti na svemu!

TIHI REKVIJEM I OPROŠTAJNA RIJEČ

Drago Šimundža

Smrt uvijek dolazi neočekivano. Iznenada. Pa kad smo i svjesni njezine blizine. Zbog toga sam vijest o smrti akademika Ive Petrinovića, iako sam znao za komplikacije koje su se nakon operacije pojavile, doživio nespremno i iznenadno. Kad me je gospođa Svjetlana 11. srpnja 2003. koji sat nakon njegova preminuća nazvala telefonom iz Krapine i zamolila da bih vodio crkveni sprovod, prvi čas kao da nisam mogao vjerovati. No stvarnost je neumoljiva. I morao sam je prihvatiti. Izrazio sam žalovanje i potvrdio da ću predvoditi sprovodne obrede.

Tako je i bilo. Na dan ukopa 14. srpnja 2003. na splitskom sam Lovrincu, uz molitveno bogoslužje i evanđeosku riječ Kristova Govora na Gori, održao kratku besjedu. Ovdje je ne mogu ponoviti. Ne toliko zbog njezina obredno-religioznog sadržaja, koliko zbog činjenice što je nisam bio napisao i čitao. Jednostavno sam ljudski i kršćanski razmišljao o vjeri i životu. Naravno, zbog same prirode stvari, više sam govorio o religioznom doživljaju vremena i vječnosti, nego o samom pokojniku, njegovim profesorskim odlikama i znanstvenim djelima, osobnim vrlinama i društvenom radu, iako sam, poštujući lik i rad uglednog akademika, ukratko i to spomenuo.

Zbog toga ću ovaj svoj *In memoriam* sažeti u tri-četiri važnije misli i sjećanja na svoj posljednji »zbogom« i naše dugogodišnje poznanstvo.

Koliko god stvaran i opipljiv, ljudski je život višestruko nepoznat i tajnovit. I smrt je takva. Točnije, ona je još tajnovitija. No kršćanska nas vjera i njezina kultura upućuju na duhovna razmišljanja i transcendentne su-odnose vremena i vječnosti. U tom su svjetlu život i smrt dva komplementarna i u religioznom smislu sukcesivna oblika ljudske zbilje, nedorečene a jedinstvene egzistencije. Vjera s tog gledišta izrijekom govori o iskonskom određenju naše sudbine, o eshatološkoj viziji života. Ne samo u duhovnom nego, kako Krist reče, i tjelesno produhovljenom liku. U tom smo doživljaju s našim pokojnicima višestruko povezani. Koliko ljubavlju i uspomenama, toliko jednako transcendentnim su-odnosima i tihim molitvama.

Sprovedni je rekvijem najizravniji znak tog metafizičkog zajedništva. U njemu se sabiru naše kršćanske i civilizacijske vrijednosti, rodbinski osjećaji i prijateljski odnosi koji nas u ovoj komemoraciji, u izrazu najdubljeg poštovanja i zajedničkoj molitvi, povezuju s uglednim akademikom i dragim profesorom Ivom Petrinovićem, mužem i ocem, s kojim smo – svatko na svoj način – obiteljski, rodbinski ili prijateljski živjeli, susretali se i radili, poštivali se i voljeli.

U toj je percepciji, makar se ponekad nađemo u stanovitim nesporazumima, vlastitim krizama i životnim sumnjama, taj religiozni duh, važan dio našeg identiteta, bitna odrednica humanih težnja i moralnih usmjerenja u zapadnoj, europskoj i našoj hrvatskoj civilizaciji i kulturi. Dapače, koliko god je smrt tajnovita, religiozna je dimenzija čovjeka sa svojim transcendentnim pogledima nezaobilazno osvjetljenje cjelokupne ljudske sudbine.

Premda je u životu akademika Petrinovića, kao što nam je poznato, uz obiteljsku ljubav i prijateljske odnose, vrlo važan njegov stručni, profesorski i znanstveni rad, ne bih u to posebno ulazio. Drugi će o tomu iscrpno govoriti. Ovdje ću samo ukratko reći da je iza sebe ostavio vrijedna djela i uzoran primjer vjerna supruga i brižna oca, vrsna profesora i ugledna znanstvenika. Njegovi su pedagoški postupci, na primjer, kao i opći odnosi prema studentima i kolegama bili zaista primjerni. Jednako je takav bio i u drugim prigodama, na poslovnim sastancima i u društvenim raspravama. Uvijek je pristupao stručno i tolerantno. Spontano je tražio i podupirao najbolja rješenja. Bio je okrenut novim procesima, ali je dobro poznao i visoko cijenio našu povijest i kulturu te u tom duhu pisao o hrvatskim političarima i kulturnim radnicima, uvažavajući konkretne prilike i društvena zbivanja svoga i njihovih vremena.

O tome smo više puta razgovarali. Znamo se iz vremena Hrvatskog proljeća kad je prvi u Splitu inicirao zajedničke dijaloge pravnika, teologa i sociologa na Pravnom fakultetu i Splitskoj teologiji. Pritom je s pravom isticao da treba stvarati nove vrijednosti, graditi bolju budućnost, razvijati idejnu toleranciju i promicati društvenu suradnju. I o vjeri smo također govorili; najčešće u širim kulturološkim i društvenim temama. Pričao mi je kako je bio đak sjemenišne gimnazije. S poštovanjem se sjećao kolega i profesora. U tim smo razgovorima složno zaključivali da se čovjek, ma tko bio, ne smije odreći humanih odnosa i etičkih principa. Dapače, da su religiozne zasade, bogoljublje i čovjekoljublje, važno uporište osobnog i društvenog odgoja, rada i morala.

U tom je svjetlu, i kad su ga pratile agnostičke sumnje, imao poštovanja prema religioznim vrijednostima, štoviše iskreno ih je podupirao. S tim me je osjećajem - neka mi bude dopušteno spomenuti u ovom prijateljskom sjećanju - s povjerenjem pozivao u nekoliko navrata, kad mu je umrla majka i neke druge drage osobe iz šire obitelji, da vodim sprovedne obrede i održim kratku uobičajenu besjedu.

Na kraju bih s najdubljim poštovanjem istaknuo da je pokojni akademik Petrinović po naravi i odgoju, i kao čovjek i kao profesor, bio veoma ugodan sugovornik: razborit, smiren i dostojanstven. Znao je vladati sobom i poštivati drugoga. Takvog sam ga uvijek doživljavao. I u međuljudskim odnosima i u javnim raspravama. Inteligentno je, ali jednako tako mudro i snošljivo nastupao. Imao je profesorski stil i građanske manire.

Nikada u razgovorima i znanstvenim simpozijima, stručnim komisijama i drugim, prigodnim i poslovnim sastancima nije podizao glasa. Odgovorno se ljudski i pedagoški ponašao. Pa i u složenim diskusijama i kontroverznim promišljanjima. Imao je svoja stajališta i viđenja; logično ih je izlagao i razumno zastupao. No, prema tuđim se mišljenjima, i kad se s njima nije slagao, akademski kulturno i dijaloški smireno odnosio.

Hvala mu za te i sve druge spomenute i nespomenute odlike, uspjehe i vrijednosti.